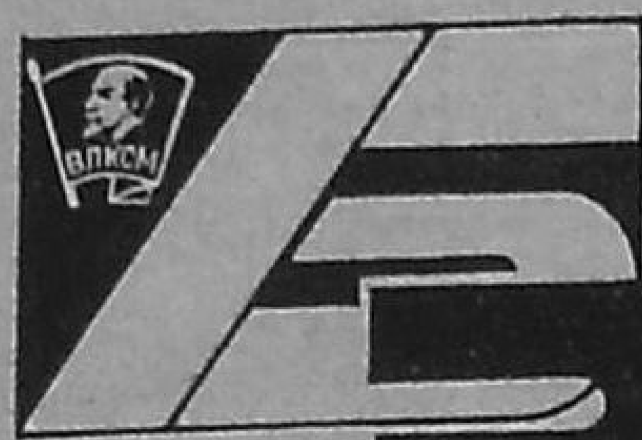

Буряадай Залуушуул

ДОЛООН ХОНОГТО НЭГЭ УДАА ГАРАНА

БУРЯАДАЙ КОМСОМОЛОЙ ОРГАНИЗАЦИИН ОРГАН

ГАЗЕТЭ 1951 ОНОЙ ОКТЯБРИИН 1-hЭЭ БУРЯАД ХЭЛЭН ДЭЭРЭ ОРШУУЛАГДАЖА ГАРАНА

Суббото, ноябриин 17, 1990 он
№ 46 (7185)

Сэн 10 мүнгэн.

hайндэрөөр, студент!

БИДЭ БЭЕЭ ДААГААБДИ...

ТИИХЭДЭЭ БИДЭ, СААШАДАА ХАЙШАН ГЭЖЭ АЖАhУУХАЯА ӨӨhЭДӨӨ ШЭЛЭХЭ АРГАТАЙ БОЛОБО hЭЭШЭБДИ. ЭНЭМНАЙ СТУДЕНТНҮҮДТЭ ГҮН УДХАТАЙ. ЮУБ ГЭХЭДЭ, ВУЗУУДАЙ БҮРИН ЭРХЭТЭ БАЙЛГА ХУУЛИТА БОЛГОГДОО БШУУ. СЭХЫЕНЬ ХЭЛЭХЭДЭ, ЭРХЭ СҮЛӨӨТЭЙ, БЭЕЭ ДААНГИ БОЛОХОДОО ЯАХА ЕhОТОЙБ ГЭЖЭ МҮНӨӨ ДЭЭРЭЭ hАЙНААР ОЙЛГООДҮЙ БАЙНАБДИ. БАГШАНАРАЙ ИНСТИТУДАЙ ЗАЛУУШУУЛАЙ ТҮБ hҮҮЛЭЙ hҮҮЛДЭ СТУДЕНТНЭРЭЙ ЭКОНОМИКОhОО БҮХЫ ЮУМЭН ДУЛДЫДАХА ГЭЖЭ БОДООД, ТЭРЭНИИЕ БАЙГУУЛХА ГЭhЭН ТОБШОЛОЛ ХЭБЭ. ТЕЭДШЬЕ ШЭНЭ ЖЭЛhЭЭ ВУЗУУД ГҮРЭНhӨӨ ДОТАЦИ АБАХАЯА БОЛИБО ГЭЭШЭ. ТОН ЗҮБӨӨР ШИИДХЭГДЭЭ ДАА, ЯАХАДААБ ГЭХЭДЭ, ЭД ЗӨӨРИТЭЙ, МҮНГЭТЭЙ БАЙhАН ААД, ТЭДЭ ХОДОДОО ГУЙРАНШАЛЖА, ГАРАА ДЭЛГЭН ЯБАДАГ БАЙГАА БШУУ. ТИИХЭДЭЭ МҮНӨӨ СТУДЕНТНҮҮД ГЭР БАЙРЫН, АЖАhУУДАЛАЙ АСУУДАЛНУУДЫЕ ӨӨhЭДЫНГӨӨ ХҮСӨӨР ШИИДХЭХЭ АРГАТАЙ БОЛОБО ГЭЭШЭ. ХАРИН МҮНӨӨ ДЭЭРЭЭ БҮХЫ ЮУМЭН ТҮСЭБӨӨР ХАРААЛАГДАНА. МАГАД, ХОЖОМОО МАНАЙ СТУДЕНТНҮҮД ХОЛЫН ЕРЭЭДҮЙДЭ ОНДОО ОРОНУУДТА hУРАХАЯАШЬЕ ОШОЖО БОЛОХО. ГЭХЭ ЗУУРА, СОЕЛОЙ ТАЛААР ВУЗУУД ДЕЛЕГАДУУДАА АНДАЛДАДАГ БОЛОНХОЙ БШУУ.

БҮЛЭГ СТУДЕНТНҮҮД hАЯХАН МОНГОЛ hАЙХАН ОРОНООР АЯНШАЛЖА ЯБАhАНАА БУСАА. ХИТАД ОРОНОЙ СТУДЕНТНҮҮДТЭЙ БҮЛЭГҮҮДЫЕ АНДАЛДАХААР ХАРААЛАГДАНА.

СЭХЫЕНЬ ХЭЛЭХЭДЭ, ЭДЭБХИ ҮҮСХЭЛ ВУЗАЙ ЗАЛУУШУУЛАЙ ТҮБЭЙ ГАРТА ГҮЙСЭДӨӨР ДАМЖУУЛАН ҮГТЭБЭ ГЭЭШЭ. ТЭРЭМНАЙ СААШАДАА СТУДЕНТНҮҮДЭЙ БҮХЫ АЖАЛ ХЭРЭГҮҮДЫЕ ЗОХИДООР, hАНАhАНДА ХҮРЭМӨӨР ТААРУУЛАН ЭМХИДХЭЖЭ ШАДАХА БАЙХА ГЭЖЭ ҮНЭН ЗҮРХЭНhӨӨ НАЙДАХА ДҮҮРЭН ЭРХЭТЭЙ БОЛОБОЛ ХАБДИ.

МҮНӨӨДЭР СТУДЕНТНЭРЭЙ УЛАСХООРОНДЫН hАЙНДЭР ЛЭ. ЗОХЕОХЫ АЖАЛДАА ЭДЭБХИ ҮҮСХЭЛТЭЙГЭЭР ХАНДАЖА, ТЭРЭНИИЕ УРАГШАТАЙ АМЖАЛТАТАЙГААР БЭЕЛҮҮЛХЫЕНЬ СТУДЕНТНҮҮДТЭ ХҮСЭНЭБДИ. ТААНАД hАНАhАН ХҮСЭЛ БОДОЛОО ОДООЛ hАЙНААР БЭЕЛҮҮЛЖЭ, ЗҮРХЭ СЭДЬХЭЛЭЭ ХАНАХАТНАЙ БОЛТОГОЙ! ЭРХЭ СҮЛӨӨ, БЭЕЭ ДААНГИ БАЙДАЛ ТААНАДТА hОНИРХОЛТОЙ БЭДЭРЭЛТЭНҮҮДЫЕ ХЭЖЭ, ЭЛДЭБ ОНОЛ АРГАНУУДЫЕ ОЛОЖО, АЖАЛ ХЭРЭГҮҮДТЭЙ АМЖАЛТАТАЙГААР ХЭРЭГЛЭХЭ АРГА ОЛГОХОНЬ ДАМЖАГГҮЙ.

УНШАГШЫН ҺАНАМЖА

Үндэһэн хэлэеэ хүгжөөхэ гэжэ байһан аад...

Хүндэтэ «Буряадай залуушуул» газетын редакци!

Һаяхан радио дамжуулгаар «Буряадай залуушуул» газетэ хаагдахадаа болохоор хэлэжэ байхадань урмаа хухарһан зон олон байха. Мүнөөл Буряад оронойнгоо соелой дабшалтын харгы замда, тоогдохоо болиһон түрэл хэлэнэйнгээ гүрэнэй хэлэн боложо соносхогдоод байхада, залуушуулнай үндэһэн газетэгүй болохо гэжэ яаха юм! Түрэл хэлэн дээрэ газетэгүй залуушуул хайшан гээд мартажа байһан хэлэеэ хүгжөөхэб даа! Ихэдээ ямар республика, ямар орон нютаг болонобибди?! Газетын хаагдашахада түрэл хэлэеэ хүсэд һайнаар мэдэхэгүй залуу оюутан яаха болоноб? Гансал ород газетэеэ ярантай хараад лэ ябахань үлэнэ гү? Залуу оюутаниие түрэлхи хэлэндэнь һайнаар һургаха гэһэн зорилгоео яагаад дүүргэлтэйб? Республикын эдир залуу үетэнэй уншадаг ори ганса газетые хааха тухай шиидхэбэри хэн гаргааб?

Залуушуулай газетын нэрэ һэлгээд, «Залуу халаан»—гү, али үшөө ондоогоор нэрлэжэ, «Алтарганаяа» оруулаад, шэнэ газетэ нээхэдэ болохо байгаал. Мүнөө газетын эхин нюурта пилайтар нэгэ мантан томо фото-зураг гаргажархидаг болонхой. Ингэжэ ород газетые дуурянгүйгөөр бэеэ даахан газетэ шухала хэрэгтэй. Һүүлэй нюурта долоон хоногой телевизионно программа толилходо болохо. «Малгай»—гаршагайнь хажууда хууша монголоор нэрыень бэшээд, буряад угалза хээгээр тааруулан шэмэглэхэ хэрэгтэй. Газетын түрүү хуудаһанда Буряад оронойэрхим бэрхэ залуушуул тухай, сэрэгэй албанда байһан сэрэгшэд, мүн «афганецууд» тухай, залуу халаанда жэшээ болохо наһажаал хүнүүд, үбгэд, хүгшэд, һурган хүмүүжүүлэгшэд тухай элдэб статьянууд бэшэгдэхэ еһотой. Хоердохи нюурта арадай түүхэ, этнографи, соел болбосорол, харин гүрэндэ ажаһуудаг буряадууд тухай элдэб материалнуудые толилхо. Гурбадахи нюурта «Хүн ба байгаали», «Будамшуу һургаал заабари үгэнэ», «Тоншуул шүүмжэлнэ», «Туһатай булан» гэхэ мэтэ гү, али ондоо гаршагуудые нээхэ.

Урда сагһаа буряад арад үхи хүүгэдтээ, үри саданартаа буряад нэрэһээ гадна түбэд, санскрит нэрэнүүдые үгэдэг байһан. Тиимэһээ эдэ нэрэнүүдэй удха тухай хөөрэжэ үгөө һаа, хаа хаанагүй Арюуна, Оюуна, Баяр, Дарима гэхэ мэтэ нэрэнүүдые үгэхэеэ болихо һэн. Үшөө үзэгүүдыень зүбөөр бэшэжэ һургаха шухала. Буряад угалза, хээ, дуу хүгжэм уншагшадые һонирхуулха һэн. Шэнэ зохеолнуудһаа богонихон аад, тон һонин хэһэгүүдые толилдог байха. Юрэдөө зиэзхэн ном заал һаа абажа уншахам гэжэ олохон хүнүүд һанажа магадгүй. «Алтарганын» библиотечкэдэ» ута унжагайгаар толилогдоһон зохеолой хэһэгүүд уншагшадые балайшье ехээр һонирхуулдаггүй еһотой. «Буряад үнэндэ» хууша монгол үзэгэй хэшээлэй гаргадаг байгаа хада, залуушуулай газетэ түбэд үзэгэй хэшээл ябуулаг лэ. С. Бабуев, Э. Бальжинимаев, Р. Шойморданов, Г. Раднаева, Г. Дашиева, Н. Бадмаринчинов, академическэ театрай шүлэг зохеодог артистнууд Б. Раднаев, Д. Сультимов, Ч. Гуруев газетэдэ һонин материалнуудые гаргуулжа байдаг. Тиихэдэ үшөө Матвей Чойбонов элүүр энхын булан нээг лэ. Энэ хүмнай шүлэг бэшэхэһээ эхилээд, ямаршье юумэ зохеожо шадаха байна ха юм. Залуу ламанарһаа нэгэ булач нээхэ хүн олдохо байха. Эрдэмтэд, буряад хэлэнэй багшанар, мүн багшын мэргэжэл шэлэһэн студентнүүд мини байхагүй. Аймаг бүхэнэй комсомолой организацинууд өөһэдынгөө ажал хэрэг, дутуу дундануудаа ээлжээ элжээгээр бэшэхэ еһотой. Э. Будаева һонин материал бэшэжэ байдаг. Гарай бэлэгэй фабрикынхидта, бэшэшье зургаануудта бэшэхэ залуу зон бии ха юм. Ородоор бэшээ һаань, оршуулаад хэблэнэ бээт. Хэды жэл болоходо шадамар бэрхэ болохол даа. Бэрхэ журналистнууд Ц-Д. Дондогой, Ц. Цырендоржиев, Б. Жанчипов туһалха байха. Бүхэдэлхэйн залуу үетэнэй ажабайдал, юртэмсын һонин тон тобшохон, зохидхон оршуулгатай байхыень оролдохо шухала.

Буряад хэлэеэ хүгжөөн нютаг нютагай диалектнүүдые абахадаа, тон зохидоор таараха газартань хэрэглэхэ гээшэ тон шухала. Түрэлхи хэлэнэйнгээ уран гоё нугархай баялигые хэрэглэжэ мэргэжэхэ гээшэ хүн бүхэнэй нангин уялга мүн.

Урдандаа буряад залуу хүбүүд, басагад хазаар мориной хатараан дунда бэе бэеэ шоглон, хүхюун зугаатайгаар наадалан дуу зохеогоод, сэдьхэл ухаанда хадуугдан орошотор ханхинаса дуулалдаад гарашадаг байгаа бшуу.

Залуушуул газетэтээ нүхэсэжэ, баясан хужарлаха еһотой. Шэнэ газетэ январь һараһаа гаргажа шадахаар бэшэ һаа, сагаалганаар гаргаа һаа яаха юм. Үргэн олон уншагшаднай баһал ингэжэ һанана еһотой.

«Байгал» журналай, Агын округой «Толон» газетын реклама (захил хэгты гэһэн) заабол захил хэхэ байна гэжэ һанахаар һайн болоо.

Соелма АРСАЛАНОВА.
Хэжэнгэ тосхон.

ХЭЗЭЭ ЭРИД ХУБИЛАЛТА ТУЙЛАГДАХАБ?

Олон жэл соо шоодобори байһан түрэл буряад хэлэеэ һэргээхэ, шэнэ оршон байдалда улам хүгжөөхэ, дэлгэрүүлхэ талаар олон тоото шиидхэбэринүүдэй абтаһаар, элдэб һонин, туһатай, ашаг үрэ ехэтэй дурадхалнуудай оруулагдаһаар олон жэл үнгэрбэ. Энэ хугасаа соо яһала олон һайн хубилалтанууд туйлагдаа. Хүдөөгэй олонхи һургуулинуудта буряад хэлэ зааха хэрэг һэргээгдээ, зарим учебнигууд, һуралсалай бусад хэрэгсэлнүүд шэнэлэгдээ, барлагдан гаргагдаа, республикымнай ниислэл хото Улаан-Үдэдэ манай угсаатан үхибүүд түрэл хэлэеэ шудалха аргатай болоо.

Эдэ бүгэдэһөө гадна олон зоной ухаанда эрид хубилалтанууд боложо, түрэл хэлэгүйгөөр, еһо заншалнуудгүйгөөр түүхэеэ, үнгэрһэн сагаа һайнаар мэдэнгүйгөөр ямаршье арад энэ сагай гүн соо хосоронгүйгөөр ажамидарха аргагүй гээд ойлгодог болоо хэбэртэй. Зүгөөр үндэһэлхы хубилалта туйлагдаа гэхын аргагүй. Зогсолтын үе сагһаа эхи абаһан үгэ хэрэг хоерой хоорондохи алгасалдаан бодото байдалдамнай үндэһэтэй зандаа. Тиимэһээ эндэ хэдэн һанамжануудаа хүндэтэ уншагшадайнгаа анхаралда дурадхаха һанаан байна.

Юундэ эндэ анхарагдаһан асуудалнуудта дахинаа бусанабши гэхэдэ, үни хада тон зүб гээд тоологдоһон, бодото дээрээ заабол бэелүүлэгдэхэ еһотой гэжэ мэдэрэгдэһэн юумэн хии шашалдаанай «хүнэһэн» болоод һалана ха юм. Миин хэбтэһэн шулуун доогуур уһан урдахагүй гэлсэдэг хадань, тэрэ шулуу хүдэлгэжэл байха шухала гээд һанагдана.

Ямар нэгэ ехэ хэрэгтэ бодото амжалта туйлахын тулада үдэр бүриин анхарал, оролдолго, залан шууд ажал ябуулга хэрэгтэй. Юрэл хөөрэлдөөд, имэ, тиимэ юумэ хэхэ шухала гээд лэ байха болоо һаа, урдаа табиһан нангин зорилгомнай урагшатайгаар бэелүүлэгдэхэгүй байна гээшэ.

Тиихэдэ нэн түрүүн эдир залуу үетэниие түрэл хэлэеэ, түүхэеэ, литература, искусстваяа, еһо заншалаа мэдэдэг байхаар хүмүүжүүлхэ хэрэгтэ онсо анхарал хандуулха хэрэгтэй гээ һаа, ямаршье һэжэг түрэхэгүй байха. Арад зоноо гэгээрүүлхын, үндэһэн унгидань бусаахын тулада залуу үетэнһөө заабол эхилхэ шухала гээд мэдээжэ.

Тиимэһээ национальна һургуулинуудай һуралсалай программануудта үндэһэлхы хубилалтануудые оруулха гээшэ мүнөө сагай эрилтэ болоо. Харин мүнөө дээрээ манай угсаатанай залуу үетэн түрэл арадайнгаа түүхэһээ, хэлэнһээ, литература, искусстваһаа, еһо заншалнуудһаа оло дахин һайнаар эртэ урдын Египедэй гү, али антична Грециин, хүгжэлтэ түгэс Римэй гү, али Карфагенэй, ород арадай гү, али Хитадай империин, Баруун Европын гү, али Азиин, аяар холын Австралиин гү, али Америкын түүхэ, литература, искусство, еһо заншал олон ушарта мэдэдэг гэбэл, багаханшье алдуу гарахагүй гээд һанагдана.

Имэ байдалтай саашадаа эбсэжэ болохогүй. Түрэл арадшни олон мянган жэлэй гүн соохоо һабагшатай, үндэһэтэй аад, анхарал хандуулма ямаршье үйлэ хэрэгүүдтэ хабаадаагүй, юрэл хэнэйб даа малшан ябаа гэжэ байхадань, үгышье һаа, 1917 онһоо урда тээ харанхы мунхаг, хооһон ажабайдалтай байгаа гэжэ ходо хэлэхэдэнь, ямар залуу хүн түрэл арадаа хүндэлдэг болохоб даа?

Тиимэһээ буряад хэлэ, түүхэ, географи, искусство, этнографи Буряадай ССР-эй һургуулинуудта улам һайнаар заадаг болохо хэрэгтэй. Тиихэдээ манай республикын газар дээрэ ажаһуудаг бусад арадуудай хэлэн, түүхэ, искусство, этнографи тухай баһал мартажа болохогүй ааб даа.

Һургуулиин һурагша бүхэнэй һонирхол татамаар учебнигууд, харуулан ойлгуулгын хэрэгсэлнүүд, методическа, дидактическа материалнууд айхабтар хэрэгтэй. Буряад-монгол арадай эртэ урдын сагһаа хойшо нүүжэ ябаһан газар нютагууд тухай мэдэсын ямар хэрэгтэй байһаниие һэжэглэхээр аал? Байгша оной март соо Улаан-Баатар, Жиниин, Хүх-Хото, Бээжэн, Хайлаар, Манжуур, Шэтээр ябаад бусахадаа, хэдэн жэлэй саана Краснокаменскһаа Шэтээр дамжан, Яруунаа ерэхэдээ, арадайнгаа эртэ урдын түүхэтэ замуудаар ябажа, нангин һайхан, арюун гэрэлээр сэдьхэлни сагааруулагдажа, шэнэ хүсэ эдлэһэндэл өөрыгөө һанаа һэм. Ямар ута, хүндэ хүшэр зам гаталжа, минии арад мүнөөнэйнгөө байдалда ерээб?

Тиихэдээ юунэй тулада зоболон үзөөб, юунэй тулада тон ехэ бэрхэшээлнүүдые дабан, арадаа арад зандань үлөөхын олон гээлтэнүүдһээ сүхэрэнгүй тэмсээб! Юунэй тулада? Манай түрэл хэлэеэ, түүхэеэ, еһо заншалнуудаа мартахымнай тулада гү? Яаһан ахир гээшэбибди? Элинсэг хулинсагуудайнгаа олон зуун жэлнүүд соо суглуулһан сэгнэшэгүй ехэ оюун ухаан бодолой баялигуудые ямар ахираар хаяха зон гээшэбибди?

Аймшагтай имэ асуудал табяад, манай түүхэдэ, үни үнгэрһэн сагтамнай хандасын хэдэн ондоо байһаниие халаглан тэмдэглэмээр. Хэндэшьеб хэрэгтэй, ямаршьеб хараа бодолдо тааралдуулагдан бэшэгдэһэн түүхэһээ эрид арсажа, бодото түүхэеэ, тон зүбөөр, шэнээр бэшэхэ шухала. Тиихэдэ манай гол үндэһэн, манай уг унги олохо хэрэгтэ онсо анхарал хандуулха гээшэ баһал шухала гэжэ һанахаар байна.

Энэ талаар үшөө нэгэ тон шухала ажаглалта хэмээр. Манай арадай түүхэдэ, еһо заншалнуудта, литература, искусствада шажан мүргэлэй хүгжэлтэдэ хабаатай асуудалнуудые урдань бэшэгдэһэн номуудые бүхы зоной анхаралда дурадхаха, тэдэнэрэй бултанайнь уншаха, шэнжэлхэдэнь арга боломжо олгохо хэрэгтэй. Тиигэхын тулада хуушан монгол бэшэг заалгада онсо анхарал хандуулха, имэ хэшээлнүүдые үнгэргэхэ багшанарые һайнаар бэлдэхэ шухала.

Оло дахин дууланхаар нэгэ дахин хараа һаа дээрэ гэжэ зон хэлсэдэг. Тиимэһээ манай арадай түүхэдэ, географида, еһо заншалнуудта, литература, искусствада хабаатай альбомууд, элдэб фильмүүд, зурагууд, багахан музейнууд болон бусад харуулан ойлгуулгын хэрэгсэлнүүд айхабтар олоор хэрэгтэй болохо байна.

Жэшээлхэдэ, мүнөөшье болотор зарим айлнуудта бии зандаа байһан хуушанай хубсаһа хунар, амһарта болон бусад зүйлнүүдые суглуулаа һаа, ниэлээн туһатай байхал даа. Манай үнгэрэн ошоһон сагта гансашье харанхы мунхаг, муу байдал байгаа бэшэ, мүн һайншье юумэн байгаа гэжэ дурдахаар. Энээниие харуулха гээшэ мүнөө баһал шухала.

Манай арадай бодото баатарнууд тухай бидэнэр хэр һайнаар мэдэнэбибди? Һонин асуудал аабза? Багахан буряад-монгол арадта баатар-геройнууд байгаа юм гү? Энээниие буруушааһан, һэжэглэһэн байдал ушараал ха юм. Тиимэһээ Гэсэрһээ, Шоно-Баатар, Бабжа-Барас баатарһаа эхилээд, мүнөө сагай геройнууд хүрэтэр арадаймнай түүхэдэ онсо нүлөө үзүүлһэн зон тухай, илангаяа залуушуулда үнэн сэхээр хөөрэжэ үгэхэ гээшэ айхабтар шухала ааб даа.

Ингээд харахада, тус статья соо дурдагдаһан асуудалаар эрид хубилалтанууд туйлагдаагүй зандаа. Тиимэһээ Министрнүүдэй Совет, Арадай эрдэм һуралсалай, Соелой министерствэнүүд, Госкомиздат болон бусад гүрэнэй засагай зургаанууд, Уран зохеолшодой, Композиторнуудай, Уран зураашадай Холбоонууд, Буряадай эрдэмэй түб, бусад хабаата эмхинүүд буряад-монгол арадай түүхэ, географи, этнографи, еһо заншалнуудые, литература болон искусство һургуулинуудта һайнаар заадаг болохо, энэ хэрэгээ эмхидхэхэ талаар аша үрэ ехэтэй бодото хэмжээнүүдые абаха аабза гэжэ һанахаар байна.

Тиимэһээ эндэ хэзээ эрид хубилалта туйлагдахаб гэһэн эрид асуудал табиха дуран хүрэнэ. Юуб гэхэдэ, имэ хубилалтын һаяын сагта туйлагдаагүй һаань, манай гээлтэнүүд саг ошохо бүри улам ехэ болохо бшуу. Энээниие бодото дээрэ ойлгоно гээшэ гүбди.

Ц. ЦЫРЕНДОРЖИЕВ,
журналист.

ҮНЭН ЮУМЭН МҮНГЭНҺӨӨ СЭНТЭЙ

Хүндэтэ «Молодежко»!

Октябриин 20-ной номерой 8-дахи хуудаһан дээрэ имэ соносхол толилогдоһон байгаа: «Манда туһалагты, бидэ таанадта туһалхабди». Тэрэнэй авторнууд квартира олохо хүсэлтэй байгаа ха гэжэ би ойлгооб. 2-05-91, 2-43-29 номертой телефонууд үгтэһэн байгаа. Би октябриин 24-дэ эдэ телефонуудаар хонходожо эхилбэб. Теэд хэншье харюусабагүй. Нэгэ дахин урагшатай байбаб. Нэгэ эрэ хүнэй ебяан дуулдажа, «мангарлаһан хара архиншан» юундэ хонходообши гэжэ намайе нэрлээд, элдэб бэлин шэбшэг хэлэжэ хараажархео һэн.

«Молодежко», найдал, энэрхы сэдьхэл болон бусад гайхамшаг ойлгосонууд юун гээшэб гэжэ намда тайлбарилжа үгыт. Саарһан дээрэ эдэ бүгэдэн тушаа гоёор лэ бэшэнэ бэшэ гүт? Найдахагүй аад, энэ саарһанай түлөө би юундэ мүнгэ түлэбэ гээшэбиб?

Хоер шалтагаанһаа уламжалан, танай газетэ би захихагүйб. Нэгэниинь гэхэдэ, газетэ үнэтэй болошоо, хоердохи шалтагааниинь ойлгосотой ха юм.

Михаил Иванович ФИСЕНКО,
мүнөө дээрээ танай уншагша.

Бидэ эдэ телефонуудаар хонходоод, ингэжэ элирүүлээбди:

Нэгэдэхеэр, 2-05-91, 2-43-29 номертой телефонууд багшанарай институдай ректорэй болон профкомой приемно байшоо. Үнэхөөрөөшье студентнүүдтээ квартира бэдэрһэн хүнүүд эдэ телефонуудаар хонходохыень элдэб дурадхалнуудые тэдэнэрһээ хүлеэнэ.

Имэ байдалда хоер харюу үгтэхэ байна: автомат буруугаар хүдэлөө гү, али абонентые ондоо номертой холбожорхео, дээрэ нэрлэгдэһэн телефоноор хонходоходонь, ехэл гурим журамгүй хүн харюусаа ха.

Сэхыень хэлэхэдэ, «Молодежко» соносхол үгэгшын түлөө харюусадаггүй.

АРА ГАЗАРТА УРГАДАГ,
АСА БУХЭТЭЙ АЛТАРГАНА.
АЛЬГАН ДЭЭРЭЭ ТЭНЖЭЭҺЭН
АБА ЭЖЫ ХОЕРНИ.

ЭБЭР ГАЗАРТА УРГАДАГ,
ЭШЭ БУХЭТЭЙ АЛТАРГАНА.
ЭЛЬГЭН ДЭЭРЭЭ ТЭНЖЭЭҺЭН
ЭЖЫЛ АБА ХОЕРНИ.

№ 11. 1990 оной ноябрийн 17.

Уран зохеолшо Норпол Очировай 60 жэлэй ойдо

Манай литэ

НЮТАГАЙНЬ ШАРАЙ— СЭДЬХЭЛ СООНЬ

Уран зохеолшо, оршуулагша Норпол Очировай энэ жэлдэ 60 наһаяа гүйсэһэн тухай үсөөхэн лэ хүн ухаандаа оруулһан байха. Ушарынь, тэрэ өөртөө ехээр анхардаггүй, зоной дунда «зохеолшон» гэжэ алдаршахые бэеэ зобоодоггүй хүнүүдэй нэгэн. Тиимэһээл уран бэлиг, бэшэһэн зохеолнууд тухайнь саарһан дээрэ мүр болон үлэһэн гэршэ хомор лэ олдохо. Уран зохеолшын 50 наһаяа гүйсэхэдэньшье, Буряад ороноймнай олонитэ энээндэ анхарангүй үнгэршөө бэлэй.

Үнэндөө Норпол Очировай 50 наһаяа гүйсэхэ багтань Буряадай уран зохеол шэнжэлэгшэд, шүүмжэлэгшэд бодото үгэеэ хэлэхэ ёһотой гэһэн бодол үншэн хабһанайнгаа өөрто бишье хадагалжа ябааб. Теэд мишии этигэл найдал энэшье удаа хүсэлдэбэгүй хэбэртэй. Тиимэһээл, хүндэтэ уншагшад, нютагай хүбүүнэй эрхээр аха нүхэр тухайгаа хөөрэжэ туршаһууб.

Жаран жэл хадаа наһанай хэмжээгээр хараалан хэлэбэл, нилээд ехэ болзор гээшэ. Энэ сагай хугасаа соо Норпол Очировай хуби заяанда ушарһан ушаралта ябадалнуудые тооложо барашагүй олон ааб даа. Зүгөөр тэдээн сооһоо тон үсөонинь лэ өөрынь, мүн нютагайнь зоной танил тала нүхэдэйнь зүрхэ сэдьхэлдэ хадуугдан үлэһэн байха. Эдээн тухайдань лэ энээхэн хөөрөөн соогоо дурсаад гараха хүсэлтэйб.

Норпол Очиров 1930 оной хабар дэлгэр арюун Догой нютагта түрөө. Хойшодоо тэрэнэй хонгор хөөрхэн наһан хонидой маарааи, үнеэдэй үүгэнээн соо үнгэржэ, тала нютагайнгаа дэлгэр шарайе сэдьхэлдээ шэнгээжэ шадаа бшуу. Эдир хүбүүхэн оршон тойронхи байгаалиингаа, ан арьяатанайнгаа, шубуу шонхоройнгоо онсо шэнжыень обеорбошье, үдэрэй халууннаа зугадан дэгдэһэн элеэ шубуунай уужам, дүүлим үндэртэ тамаран ябахыень иланга һайхашаадаг бэлэй. Тиимэһээ хүбүүхэн хара багаһаа өөдэргэ һүбэлгэнөөр өөдөө үндыжэ, эдир наһандань ушардаг элеэ шубуундал, ажабайдалай үндэртэ гарахые эрмэлзээ. Бүри Догойн эхин шатын һургуулида һуража ябахадаа, тэрэ Жамбалай Доржобалтай Сэрэндаша багшын эгээл эрхим шаби гэжэ тоологдодог һэн. Мүнөөшье далан найнгаа дабаан дээрэ гараһан Сэрэндаша Гуруевич эдэ хоер һурагшад тухайгаа магтаалай үгэнүүдые хэлэһээр. Доржобалынь округой эрхим бухгалтернуудай нэгэн.

Оройдоол арбаад наһатай болоод ябахадаа, Норпол дайнай үеын жэлнүүдые, нютагайнгаа тэрэ үеын байдал, арад зоной ажаһуудал, аяг ааша, абари зан сэдьхэлдээ тон бүхөөр хадуужа абаһан байгаа гээд багсаамаар. Ушарынь, тэрэнэй бэшэһэн «Олзо хүбүүн» гэжэ түүжань дайнай үеын жэлнүүдэй хүдөө нютагай байдалда зорюулагданхай. Ажабайдалай халуун шулуу долеоһон, дэлгэр һайхан сэдьхэлтэй Дэмаа хүгшэнэй дүрые энэ зохеол уншаһан хүн ухаандаа заатагүй хадууһан байха. Арбан наймаяа оруулхадаа, айдарай ябадал мэдэржэ, түрэһэн Түүргэ нютагаа орхижо, дахажа гараһан Дагбажалсандаа дурлаха, инаглахынгаа саана, тэрээндэ үнэнхэ зүрхэнһөө этигэдэг дээрэһээ ямар байдал урдамни хүлеэжэ байхаб, саашанхи ябадалдамни юун тохеолдоноб гэжэ оройдоошье бодожо үзэнгүй, сэбэр сэхэ сэдьхэлдээ хирэ торторг аһаангүй, Амидхааша нютаг ерэһэн Субадии, тэрэнэй зоболоп гашуудалаар билтарһан хуби заяан тухай уншаһан хүн буряад эхэнэрэй түхэл шарайе, тэрэнэй харюусалгатай, бэлэн бэшэ үүргые дотороо мэдэрээ ёһотой.

Абьястай сэхээр сорьен аляархаһан эрэлхүү омог харасатай огсом солгеон аад, һэшхэлгүй миһэрэлтэй, һайхан шарайтай, гаслагар бэетэй Дагбажалсан—түүжын гол герой, тала нютагта үндыһэн эрэ хүнэй һүр һүлдые һануулна. Тэрэ нютагтаа хэды хүнгэн һэбхеэр ябаашье һаа, тон харюусалгатай үедөө үнэн бэеэ бэелжэ, гэмэ сагаалжа, Эхэ оронойнгоо түлөө дайнай газарта баатарай үхэлөөр унаа бшуу.

Ажабайдалай айхабтар шэрүүн эрхээр хээрэ түрэжэ, нара хараһан Олзобой хүбүүнэй хуби заяан орео юртэмсын эрьюулгэ соо хүн түрэлтэнэй одо заяанай мүхэшэгүй хурса үхэшэгүй бэхи байһые гэршэлнэ.

Норпол Очировай «Олзо хүбүүн» гэжэ түүжа соо гансал дайнай үеын байдал тухай хөөрэгдэнэ бэшэ. Удхынгаа, уран найруулгынгаа талаар энэ зохеол соо бүхы буряад арадай байдал үнэншэмэ зүбөөр зураглагдан харуулагданхай. Тиимэһээ, минии һанахада, «Олзо хүбүүн» гэжэ түүжа 1960 гаран онуудта бэшэгдэһэн эгээл эрхим буряад зохеолнуудай нэгэн мүн. Энэ зохеол 1965 ондо Москвада «—Дружба народов» журналда толилогдожо, тэрэ жэлэй эгээл эрхим повесть гэжэ тоологдоод, сэтгүүлэй тусхай шанда хүртэһэн юм. Хойто жэлынь «Советская Россия» гэжэ хэблэлдэ 75 мянган хэһэгээр гаргагдажа, үргэн олон уншагшадай һуларшагүй анхарал татаа бэлэй. Хоер жэл үнгэрөөд байхада, 1968 ондо «Олзо хүбүүн» Улаан-Үдэдэ буряад хэлэн дээрэ хэблэгдэжэ, ахайнар, абгайнар, түрэлхидыемнай баясуулаа һааб даа.

Теэд Буряадай олонитын зүгһөө энэ зохеолдо мүнөө болотор бодото сэгнэлтэ үгтөөгүй гэжэ һанамаар. Һуралсалай учебнигүүд соо «Олзо хүбүүн» тухай халта, хулта дурдаһан мүрнүүдые уншахаһаа ондоо гүнзэгы шэнжэлэл олохогүйбди.

Норпол Очиров энэ наһанайнгаа эгээл эрхим зохеол бэшэтэрээ ажабайдалайнгаа найдамтай зүргэ харгы бэдэрэн, нилээд ябаһан хүн. Зугаалайда 7 жэлэй һургуули түгэсхөөд, удаань Агын багшанарай училищида һураа. Һүүлээрнь Буряадай багшанарай институтда ороход хүсэлтэй, үхэрэй бүдүүн гэдэһэн соо хүгшэн эжынгээ хэжэ бэлдэһэн шара тоһо, сумаахана үргэлөөд, Улаан-Үдэ Догой нютагайнгаа аха захатанай нэгэн болохо Дашарабдан Батожабайнда ошоһон гэхэ.

Тэрэ үдэрһөөл эхилжэ, нютагаймнай эдэ ахайнар ганзага нэгэдэн, тоосолдохо сагтань тоосолдоод, эблэрхэ үедэнь эблэрээд, үгтэһэн наһанайнгаа намтар үргэлжэлүүлһэн гээшэ. Зүгөөр тон шухаланы гэхэдэ, Норпол Очиров аха нүхэрэйнгөө нүлөөн доро зохеол бэшэхэ зориг ороһон, бэлигээ дэлгэрүүлхэ хүсэ нэмэһэн байна. «Шалхуу Рабдамнай (Батожабайе нютагтань нигэжэ нэрлэдэг) заахын баримтаһаа һабагша татаад, зохеолоо хүгжөөхэдөө шадамар бэлэй»,—гэжэ мүнөө Норпол Аюшеевич хөөрэдэг.

Гэхэтэй хамта, аха нүхэдыньшье дүүтэндээ туһа эрижэ хандаха баатай болодог байгаа. Тодорхойлходо, «Төөригдэһэн хуби заяан» гурбан боти романайнь горитойхон хубиие Норпол Очиров сэхэ оршуулжа үгэһэн габьяатай. Эрдэм һургуулитай байһан тула, тэрэ ородоор бэшэхэдээ шадамар һэн.

Багшын институт амжалтатайгаа дүүргэһэн залуу нүхэр богонихон сагай туршада тэрэл дээдэ һургуулидаа багшалаа. Ажабайдалай халуун шулуу долеоһон, дайн дажарые гаталһан хүнүүдшье Норпол Очировта ном заалгаһан байха. Һүүлээрнь тэрэ эрдэмээ дээшэлүүлхэеэ А. М. Горькиин нэрэмжэтэ литературна институтдай аспирантурада уран зохеол шүүмжэлэгшэ Ц-А. Дугар-Нимаеатай сүг ошожо һураа. Норпол Аюшеевич тэрэ үедэ Москвагай уран зохеолшодой һургуулида һуража байһан Буряад ороной оюутан тухай жэгтэй һонин зүйлнүүдые хөөрэдэг.

Эндэл уран зохеолой абьяас хүсэндэ ээлэгдэһэн залуу бэлигтэн Буряад ороноо бусажа, «Байгал» журналай прозын таһагые даагшаар ажаллаа. Москвагай басагантай гэр бүлэ болоһон ушарһаа удангүй һөөргөө ниислэл хото зөөхэ баатай болоо һэн. Тэрэ гэһэн сагһаа хойшо Норпол Очиров Москвада нютагжанхай. Теэд тэрэ зүрхэ сэдьхэлээрээ, аяг аашаараа түрэл дайдатаяа нягтаар холбоотой хүн.

«Жэлэй нэгэ дахин Буряад ороноороо, Ага нютагаараа, Догойгоороо ябажа, орон тэнгэридээ үргэл мүргэл хээд, үбгэд, хүгшэдөөрөө, үетэн нүхэдөөрөө үгээ бараад ошодог хүм даа»,—гэжэ нүхэрни сэдьхэлээ хананга̄р хөөрэдэг. Үнэхөөрөөл, нютагтаа байгаад, дуулаагүй нютагайнгаа һониниие Москва хотодо Норпол ахайһаа дуулаха саг али олон болодог. Тэрэнэй эхэ дайдаһаа хэды холо байгаашье һаань, нютагайнь шарай сэдьхэл сооонь хадагалаатай ябадаг. Эдэ бүгэдые зохеолнууд сооһоонь элихэнээр мэдэхээр.

«Газарай хани» гэжэ рассказынь удхынгаа талаар хэды ехэ баялиг болохоор гээшэб даа! Тэрэнь зарим роман, түүжаһаашье өөрэгүй сэнтэй ха юм. Уран зохеолшо хэдэн жэлэй туршада Буряадай республикын Сэлэнгын аймаг харгылдаг болоһон юм. Ушарынь, Сэлэнгын совхозой суута хонишон, Социалис Ажалай Герой Валентина Романовагай ажабайдалтай, ажал хэрэгтэй, хуби заяантай дүтөөр танилсажа, тэрээнэй үндэһэн дээрэ «Һайн хүн тухай повесть» гэжэ баримтата зохеол бэшээд, тэрээнээ «Советская Россия» хэблэлдэ 1985 ондо гаргуулаа һэн. Энэ номынь Буряад ороной уншагшадай дунда айхабтар түргэн тарашоо бэлэй.

Уран зохеолшо Хоца Намсараевай 100 жэлэй ойдо зорюулжа, тэрэнэй бэшэһэн номынь баһал түргэн үгы болошоо. Эдэ бүгэдэ баримтанууд уран зохеолшын бүтээлнүүдэй үнгитэйханаар, зондо ойлгосотойгоор бэшэгдэһыень гэршэлнэ. Теэд ямар ушарһаа зохеолнуудынь олондо һайшаагданаб? Энээндэ харюу үгэхын тула иимэ баримта дурдаһууб.

1977 ондо Москва хотын А. М. Горькиин нэрэмжэтэ литературна институтда ороход хүсэлтэй тиишэнь эльгээһэн «бүтээлнүүдэйм» үндэһөөр Норпол Очиров намда иимэ харюу бэшээ һэн: «Зэй, нютагай хүбүүн, Батажаргал, амар мэндэ! Литературна институтда эльгээһэн шүлэгүүдыш нэн түрүүн минии үзэмжэдэ үгэбэ. Үгэ дахаһан оршуулга өөрөө хэжэ зугтараал байнаш. Нэн түрүүн Агын хэмжээнһээ гараха гэжэ оролдохо болоноош. Шүлэг гээшэ уран гоеор үгэ тааруулжа, толгой холбуулха шадабари бэшэ, бодол ажаглалтаараа оншотой сэсэн, хүнэй сэдьхэлэй уярма гүнзэгыһөө олдоһон байха гэжэ хойшодоо бүхөөр ухаандаа хадуу. Догойнгоо басагадые, эжыгээ дурдажа, тугалай бэлшээрнһээ холо ошохогүйш».

Энэ бэшэгһээнь үндэһэлхэдэ, намда хэлэһэн заабаринуудаа мүнөө өөртөө һургаал болгон абажа ябахадаал, даамай, гүнзэгы удхатай зохеолнуудые тэрэ бэшэжэ, олоной һонирхол түрүүлнэ гээшэл ха.

Норпол Очиров хадаа мүнөө үеын буряад зохеолшод сооһоо хүндэ һуудалтай оршуулагша гээд тон бэлигтэй, тон дүрмэтэй, тон шэ. Энэ онсо бэлиг тухайнь хөөрөөнэйнгөө эхиндэ хэлэмээр байжа магад. Зүгөөр, хүндэтэ уншагшад, багахан алдууем хүлисэнэ бэзэт.

1955 ондо тэрэ М. Степановай «Байгалай түүжа» гэжэ повестиень оршуулжа, олондо дурадхаһан юм. Харин 2 жэлэй үнгэрөөд байхада, совет агуухэ уран зохеолшо М. А. Шолоховойдо айлшалжа, «Шэнэ газар хахалагдаа» гэжэ романиинь оршуулха зүбшөөлдэ хүртэһэн Норпол Очиров гайхамшагта зохеолыень шадамараар түрэлхи хэлэндээ оруулжа, онсо бэлигээрээ шалгараа һэн.

Удаань В. Сергеевэй «Үүлэнэй саана һара», И. Тугутовай «Анда нүхэд», И. Лазутинай «Хара хун шубуун» гэжэ романуудые буряадшалаа юм. Норпол Очиров Монгол ороной уран зохеолшодтой ехэ нүхэсэдэг, бүтээлнүүдыень халхаһааород хэлэндэ оршуулдаг. Жэшээлхэдэ, Батын Нямаагай «Бидэ гурбан», Жэгжэдын Бямбаагай «Хайрагүй юртэмсэ» гэжэ романуудые, Доржиин Гармын, Санжиин Пүрвын, Сэнгын Эрдэниин түүжа болон үгүүлэлнүүдые ородто оршуулһан юм. Гадна тэрэ Буряадайнгаа уран зохеолшодой бүтээлнүүдые оршуулжа, ород уншагшадта хүргэһэн габьяатай. Ардан Ангархаевай «Мүнхэ ногоон хасуури», Балдан Ябжановай «Зоной хэшэг», Владимир Сыреновэй «Эрхүү голой эрьедэ» гэһэн роман, түүжанууд тэдэнэй тоодо оролсоно.

Жаран наһанайнгаа дабаан дээрэ гарабашье, аха нүхэрнай зохеохы ехэнүүд түсэбүүдтэй. Нэн түрүүлэн, нютагайнгаа элитэ уран зохеолшо Дашарабдан Батожабай тухай дурсалга-ном буряад, ород хэлэнүүд дээрэ бэшэхээр харалданхай. Удаань хубилган шэнэдхэлгын, мүн зогсолтын үе сагые харуулһан томохонууд захатануудые бүтээхэ гэжэ шиидэнхэй. Хажуугаарнь оршуулгаяа орхихогүй юм ааб даа.

Хүндэтэ амаралтада гаража, элбэнайнгаа ажал (комсомолой дээдэ һургуулида хүдэлдэг байгаа, урда тээнь литературна институдта багшалаа) орхижо, уран зохеолдоо бүхыгөөрөө шунан ороходоо, аха нүхэрнай зохеохы ажалайнгаа түсэбүүдые бэелүүлхэ ёһотой. Тиигэбэшье боро юрьеэнэйнгээ элдэб хэрэгтэ һамаараад, сагаа хии һалгажа байхагүйень аха нүхэр, СССР-эй Уран зохеолшодой холбооной гэшүүн Норпол Аюшеевич Очировта дүүтэнэй зүгһөө хүсөөд, урда мэтэ уран бэлигээ дэлгэрүүлжэ ябахыень үреэнэб.

Б. ГАРМАЖАПОВ.

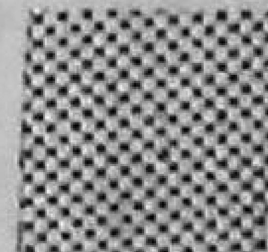

УРАН ЗОХЕОЛОЙМНАЙ ХУБИ ЗАЯАН

Буряад хэлэн дээрэ барлагдан гарадаг «Байгал» журналда 1991 ондо юун уншагдахаб? Энэ асуудал буряад уншагшадые һонирхуулна еһотой. «Байгал» журналай 1991 оной түсэб тухай энэ хуудаһандамнай уншагты.

Ори гансахан, үнэтэйһөө үнэтэй юумэмнай энэ наһандаа, энэ дэлхэй дээрэ яһалашье бии. Хүн бүхэндэ ори гансахан эсэгэ, эхэ байдаг. Мүн тэрэнэй гүрэһэн ори гансахан нютаг бии. Би эндэ нютаг нугагүй, «малгай табиһан мэнэйхин» гэдэг хүнүүд тухай хэлэнэгүйб. Зүгөөр буряад арадта ори гансахан үнэтэйһөө үнэтэй юумэнүүд бии. Дэлхэйдэ суурхаһан, юртэмсын зэндэмэни—Байгал далаймнай маанадтаа үнэтэйһөө үнэтэй. Огторгойн торгон хүшэгые хадхаһан Саяанай нэгэ үндэр—Мүнхэ-Һаридагнай арад зоноймнай аялга дуунда оронхой. Тиихэдэ Сэлэнгэ, Үдэ мүрэнүүдэй уулзадха дээрэ түмэн галнуудаараа яларһан Улаан-Үдэ хотомнай бидэндээ ори гансахан. Тиихэдэ Буряад драмын театр, «Буряад үнэн» газетэ... Һүүлэй һүүлдэ дэлхэй дээрэхи ори гансахан «Байгал» журналнай хүлгөөтэ энэ үедэ хуби заяанайнгаа ямараар эрьехые хүлеэжэ ядашанхай.

Өөрөө хүшэр сагта ажаһуунабди. Газетэ, журналнуудай сэн эрһагүй өсөөр үнэтэй болошобо. Юрын хүнэй, багахан салин абадаг нүхэдэй, пенсионернүүдэй, студентнэрэй газетэ, журнал захихань, худалдажа абахань нилээд хүндэхэн гайтайхан болобо бэшэ гү?

Аха үетэн, һайн һанана еһотойт Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнай һүүлээр, үлэн хооһон 1947 ондо, Буряад-Монголой АССР-эй правительство, партиин обком Москвада гүйлтатайгаар хандажа, буряад, ород хэлэнүүд дээрэ гараха «Байгал» гэжэ альманахые барлаха зүбшөөл абаа һэмнай. Буряад ороной олонитэ, уран зохеолшодой баяр баясхалан тиихэдэ Мүнхэ-Һаридаг мэтэ үндэр дээгүүр, Байгал далай шэнги жабхалан һүртэйгөөр бурьялан дэлбэрээ һэн. Һүүлдэнь 1955 ондо энэ альманах хадаа олонитэ-политическэ, уран зохеолой журнал болгогдоо бэлэй. Үнгэрһэн 45 жэлэй туршада «Байгалай» хуудаһанууд дээрэ үбгэн Хоцаһаа эхилээд Улзытын Дондок хүрэтэрөө, Ангабаевһаа захалаад Ябжанов хүрэтэрөө зохеолнуудаа толилуулһан байха. Богонеор хэлэхэдэ, Буряад ороной зохеолшодой хэдэн үетэн түрүүшынгээшье, һүүлшынгээшье зохеолнуудые хэблүүлһэн намтартай. Тиихэдэ «Байгал» журналнай буряад уран зохеолшодой урган гаралтын еһотойл «хүүдинсэ», гулумта болоһон гээшэ ааб даа.

«Байгал» журналые захидаг, абадаг зон яһала бии байгаа гэжэ эндэ нэмэн хэлэмээр ха. Сэнхир номин тэнгэритэ Монголдошье, үглөөнэй наранай орон Японодошье, США-дашье, Унгар гэгдэһэн Венгридэшье, сэлюун дайда Польшодошье, Хитадай Үбэр-Монголдошье «Байгал» гэһэн журналые хаража болоно.

Суута уран зохеолшо Даширабдан Батожабайн «Төөригдэһэн хуби заяан» гэһэн трилоги, Жамьян Балданжабоной «Паровоз хуугайлна», «Дабаан» гэһэн романууд, Барадий Мунгоновой «Хара һалхин», «Эдирхэг наһан» гэһэн туужанууд, «Баян зүрхэн» гэжэ роман, Цэрэн Галановай повестьнууд, Доржо Эрдынеевэй «Уг гарбал» гэһэн роман, Цыден-Жап Жимбиевэй «Талын харгынууд», «Гал могой жэл», «Урасхал», «Мэнжын харуул» гэһэн романууд, Ардан Ангархаевай «Мүнхэ ногоон хасуури», Цырен-Дулма Дондоковагай «Жаргалай мүндэлөөн», Даша-Дэмбрэл Дугаровай «Хатагай» гэһэн романууд, Сергей Цырендоржиевай туужанууд, тоолохо болоо һаа, нилээд олон бүтээл «Байгал» журналай хуудаһануудта толилогдожо, үргэн олон уншагшадаа баясуулһан байха. Поэдүүдэй шүлэг, поэмэнүүд тухай хэлэхэ болоо һаа, ехэхэн сааг хэрэгтэй хаш.

Үндэһэн буряад хэлэн дээрээ барлагдан гарадаг «Байгалай» габьяа тухай эндэ олон үгэ шашалтагүй эли тодо, үргэн олондо мэдээжэ гэжэ һананаб.

Теэд... Саарһанай үнэтэй болоһон, тараагшад — «Союзпечатиин» хүдэлмэрилэгшэдэй, типографиихидай ехэ эрилтэтэй, ехэ мүнгэ танга эридэг энэ сагта «Байгал» журналые тарааха яһалашье хүшэр хүндэ саг орожо ерэбэ.

Тиигээд «Байгал» журналай редакциин хүдэлмэрилэгшэд нэгэ һайн һайхан найдалтай байнабди. Буряад арад зомнай, хүндэтэ уншагшаднай дэлхэйдэ ори гансахан «Байгал» журналаа захиха еһотой, заатагүй захиха байха гэжэ һананабди. Зарим нүхэд хэлэдэг: «Танай журнал хоер һарадаа нэгэ удаа гарана. Хүлеэхэнь хашартай».

Яахабши теэд? Хүндэтэ уншагшадта бидэнэр найдахадаа, үндэһэн арадайнгаа түрэл соелой хүгжэлтын түлөө һанаагаа зободог, буряад хүмби гэһэн омогорхол-мэдэрэлые хараадаа абаха ушартай болонобди. Хүршэ Яхад орондо «Чолпон» («Үүрэй солбон») гэһэн журнал үндэһэн хэлэн дээрэнь 35 мянган хэһэгээр гарана. Мүнөө һураглахада, тэрэ журналай захил яһала урагшатайгаар ябана. Тиихэдээ буряад уншагшаднай яхад нүхэдһөө яашье дутахагүй, түрэл «Байгалаа» захиха гэжэ найдахал еһоороо найданабди.

Дэлгүүрэй экономикын сүүрята һэдэлгэнүүдтэ томо томо, зузаан зузаан журналнуудай редакцинууд һанаагаа огто зобоногүй. Юуб гэхэдэ, «Новый мир», «Иностранная литература» гэһэн журналнууд олон мянган, сая уншагшадтай һэн хойноо энэ ехэ хубилалтые юумэндэ тоолоногүй. Үнэтэйшье болоо һаа, тарахал еһоороо тараха. Ород хэлэн дээрэ уншадаг зомнай, хэнэйшье мэдэһээр олон.

Манай «Байгал» журнал оройдоол 3500 хэһэгээр гарана. Энэмнай тон үсөөн гээшэ ааб даа. Эгээл олон уншагшаднай Захааминай, Хэжэнгын, Яруунын районуудта ажаһууна. Тиихэдэ 16115 буряад хүн зонтой Түнхэнэй, 15070 буряадуудтай Зэдын, 13174 буряадуудтай Сэлэнгын, 11950 буряад хүн зонтой Хурамхаанай, 10836 буряадуудтай Ивалгын районуудта «Байгал» журналые үшөөл үсөөнөөр захидаг байһандань гомдолтой.

«Буряад» гэһэн нэрээ һанажа, түрэл соелойнгоо хүгжэлтын түлөө сэдьхэлээ зобожо, идхалга, баалалтагүйгөөр энэ үндэһэн журналаа захиха бээ гэжэ бидэнэй найдаашамнай хүн бүхэндэ ойлгосотой бэшэ гү?

«Байгал» журналда тон шэнэ зохеолшодой гуурһанай бэхын хүсэд хатаагүй бүтээлнүүд барлагдан гарадаг гэжэ дээрэ дурдаа һэмди.

Сэдьхэлэй тэжээл тухай эндэ олые шашаха дурагүйбди. Зүгөөр хүн гээшэ гансал зөөри зөөшэ, мүнгэ тангаар баяжадаггүй юм. Сэдьхэлэй баялиг гээшэ баһал сэгнэшэгүй үнэтэй зүйл байха. Гансал мүнгэ танган, зөөри зөөшэ тухай бододог хүнэй сэдьхэл хооһон, холын бодолгүй, хуурай хубхай байдаг гэжэ уншагша бүхэндэ мэдээжэ. Тиимэһээ уран зохеол гээшын ехэ үүргэ, аша үрэ, габьяа тухай эндэ хэлэһэнэй үлүү. «Эрдэм бэлиг—эрхим баян» гэһэн буряад арадай сэсэн мэргэн үгэ эндэ һанаанда ороод орхино.

Гарахаяа дүтэлһэн 1991 ондо ямар зохеолнууд манай «Байгал» журналда толилогдохо байнаб?

Мэдээжэ уран зохеолшо Доржо Эрдынеев «Үйлын үри» гэһэн шэнэ романаа манда дурадханхай. Мүнөө үеын зүрилдөөтэ байдал, хүнэй наһан соо болодог элдэб үйлэ ушарнууд энэ роман соо үргэнөөр харуулагданхай. Тиихэдэ Балдан Ябжановай «Зол Шор хоерни» гэһэн һонирхолтой туужа журналда гараха. Мүн Владимир Гармаевай «Арбадахи рабжуун» гэһэн романиие толилхоор хараалнабди. 16-дахи зуун жэлдэ Үбэр-Монголдо ажаһууһан буряадуудай байдал тэрэ зохеол соо харуулагдана.

«Буряад зохеолой алтан абдарһаа» гэһэн гаршаг доро Октябриин хубисхалай урда гээхи буряад зохеолнуудые толилхо байнабди. Жэшээлхэдэ, урдань буряад зоной дунда үргэнөөр уншагдадаг байһан «Үльгэр далайн», «Шэдитэ хүүрэй туужын», «Саран хүхын туужын», «Молон тойной туужын» болон бусад зохеолнуудай гайхамшагта мүрнүүдтэй уншагшад танилсаха байна. Мүн хори буряадуудай уг гарбал тухай һонирхолтой материалнууд журналаймнай хуудаһа ээлжэ байна бшуу. Тиихэдэ Бурхан багшын тарнинууд, элдэб янзын жодбонууд, магтаалнууд, хурянгы уншалганuудтай манай уншагшадые танилсуулха хүсэлтэйбди. Буддын шажанай түүхэ, шарын, ламын шажанай таралга, Буряад орондо урдань байһан дасангууд тухай материалнуудые толилхобди. Мүн «Монгол зурхай» гэһэн һонирхолтой материал «Байгалаймнай» нэгэдэхи номерто гараха.

«Шэнэ зохеолнууд», «Танилсагты: шэнэ нэрэ», «Аха дүүнэрэй аялга», «Буряад ороной суута хүнүүд», «Шэнэ оршуулганууд», «Байгал»—үхибүүдтэ», «Манай литэ», «Хизаар ороноо шэнжэлэгшын булан», «Шог егто долгин», «Очерк, публицистикэ» болон бусад гаршагууд доромнай һонирхолтой зохеолнууд, материалнууд толилогдохо байха. Жэшээлхэдэ, «Хизаар ороноо шэнжэлэгшын булан» гэһэн гаршаг доро буряадуудай урданай еһо заншалнууд тухай статьянууд саг үргэлжэ үгтэхэ. Мүн «Буряад ороной суута хүнүүд» гэһэн гаршагнай һонирхогдохо гэжэ һананабди. Юуб гэхэдэ, 1936—38 онуудта хардалганда ороһон, түрмэ лагерьта наһа бараһан суута хүнүүд, мүн Буряад ороной соелой хүгжэлтэдэ габьятай байһан аха үетэн тухай материалнуудые үгэхөөр хараалнабди.

Богонеор хэлэхэдэ, буряад уран зохеолые олоной дунда дэлгэрүүлхэ, үргэн олон уншагшадтай танилсуулха үүргээ «Байгал» журнал дүүргэхэл еһоороо дүүргэхэ.

Өөрөө хүшэр сагта ажаһуунабди. Зүгөөр энэ хүлгөөтэ сагта манай уншагшад тэрхи толгойгоо эрьенгүй, үндэһэн соелоо хүгжөөхэ хэрэгтэ өөһэдынгөө хубитые оруулжа, «Байгал» журналыемнай захиха бээ гэжэ найданабди.

Буряад уран зохеолоймнай хуби заяан «шэгнүүр» дээрэ таблатай байна гэжэ, хүндэтэ нүхэд, бү мартыт!

Георгий ДАШАБЫЛОВ,
«Байгал» журналай редакциин хүдэлмэрилэгшэ.

ЗАБАЙКАЛИИН АРАДУУДАЙ ЭТНОГРАФИЧЕСКА МУЗЕЙДЭ БОЛОҺОН ҺОНИРХОЛТОЙ УУЛЗАЛГЫН ҮЕДЭ...

Шэнхинэдэг шүлэгтэ дурлаа hаа...

Багша, поэт, hурган хүмүүжүүлэгшэ Аюша Жапович Доноев олон тоото hурагшадтаа ородшье, буряадшье хэлэ заажа, түрэлхи хэлэнэйнгээ дундаршагүй баялигые дамжуулан, тэрээндэ үнэн зүрхэнhөөнь дурлуулжа шадаhан багша юм. Уран шүлэгэйнгөө аялгые зэдэлүүлэн, нютагайхидайнгаа сэдьхэлэйнь хүбшэргэй дайража шадаhан поэт. Ерээдүйн үетэнние hургаха хэрэгтэ хүсэ шадалаа гамнангүйгөөр оролдожо, олон олон жэлнүүдтэ үлхэлдүүлэн олоhон дүй дуршэлөө залуу хамаанда хубаалдан ябаhан hурган хүмүүжүүлэгшэ байха.

Имэл даа олон үетэнэй, мүн миниишье багша байhан, мүнөөшье багшам зандаа үлэhэн, уужам дэлгэр сэдьхэлтэй, hаруул hайхан бодолтой хүн тухай тобшоор хэлэхэдэ.

Эдэ үгэнүүдэй саана ямар бэрхэшээлнүүдэй, хэды олон нойргүй hүнинүүдэй, бэшэгдээгүй поэмэнүүдэй, мүндэлөөгүй шүлэгүүдэй нюулгатай байhаниинь хэндэшье мэдэгдэнэгүй.

...Гашуудалта сагай ерэхэдэ, Гамзатовай шүлэг уншаарайт,—гээд Аюша Жаповичай нэгэтэ ород литературын хэшээлдэ хэлэhые мүнөөшье болотор hанадагби. Бидэнэр тиихэдэ арбадахи класста hуража байгаабди. Багшамнай столдоо ерэжэ hуугаад лэ хэдэхэн минутын туршада Гамзатовай нэгэ шүлэг оршуулаад, сэбэр хуудаhан дээрэ буулгажа бэшээд, классаймнай староста Галина Ванчиковада барюулаа hэн. Тэрэ шүлэгыень бидэнэр буляалдажа бэйжа блокнодтоо буулгажа абаа hэмди. hургуулиимни үеые hануулhан борохон блокнот соогоо бэшэжэ абаhан энэ шүлэгни мүнөөшье болотор намда хадагалаатай байдаг. Үнэхөөрөөшье, энэ шүлэг уншахадаа ямар нэгэн гэрэлтэ hайхан мэдэрэлдэ абтан, сэдьхэлни уужам болоходол гэдэг. Багшынгаа оршуулhан энэ hайхан шүлэгые таанадайшье hонорто табинаб:

Хэрбээ дэлхэй дээрэ мянган
эрэшүүлэй
Хадамуудые шамда
эльгээхээр hаань, заатагүй,
Дуулалши, тэрэ мянган
эрэшүүлэй
Дундань байлсахаб би—
Расул Гамзатов.

Хэрбээ зуун эрэшүүл үнинэй
Эжэлүүдгүй шинии мэдэлдэ
ороо hаань,
Харагдажал болохоб
тэдэнэй дунда заал hаа,
Хадын хүбүүн Расул
нэрэтэй.
Эрын эрхим арбаад эрэшүүл
Энхэрэн дурлаа hаань
шамда заатагүй
Дуранайнгаа ошые
нюунгүй гашууда н
Дундань байлсахаб би—
Расул Гамзатов

Үгэеэ үгэдэггүй шамда
Үнэхөөр нэгэнэй дурлаа
hаа, мэдэ—
Үүлэтэ үндэрэй хадын
хүбүүн
Өөреэл байха Расул,
Бүгэдэнhөө хэншье шамда
дурлангүй,
Бүрүүл үдэшэhөө үлүү
гунигтай hааш заатагүй,
Хадын хара шулуун доро
Хадагалаатай хэбтэхэл
Расул Гамзатов.

Тэрэл хуудаhанайнгаа ара талада Аюша Жапович нимэ нэгэ шүлэг зохеогоод, маанадтаа үгөө hэн.

Шэнхинэдэг шүлэгтэ дурлаа
hаа,
Шэди ороhондол алхалхаш.
Ажабайдалай охинhоо
Аянга шүлэг зэдэлхэ,
Улас олон зон соогоо
Урмаа хухарангүй ябаарай.
Ухаан бодол — hуралсалдаа
Урагшаа шармайн ороорой.
Гашуудалта сагай ерэхэдэ,
Гамзатовай шүлэг уншаарай!

Тэрэ үедэ, далаад онуудта, Аюша Жапович Захааминай районой Санагын дунда hургуулида хүдэлжэ байгаа hэн. Удаань Утаатын дунда hургуулида буряад хэлэ, литература заагаа. 1980 ондо түрүүшынгээ педпрактика Аюша Жаповичай хүтэлбэри доро гараа hэм.

Мүнөө өөрөө багша болоод, буряад хэлэ, литература үхибүүдтэ заажа ябахадамни өөрымни багшанар, тэдэнэй үнгэргэhэн хэшээлнүүд хододоол сэдьхэлдэмни hэргэн, нюдэндэмни харагдахадал гэдэг. Эндэ илангаяа буряад хэлэнэй багша Нина Шагдуровна Тубанова, ород хэлэ зааhан Аюша Жапович Доноев, Батюр Банаевич Бахутов гэгшэдые хододоо hанан дурсадагби. Буряад хэлэнэй семинарнуудта, элдэб суглаануудта ябахадаа, эдэ багшанартаяа уулзажа, hанал бодолоо хубаалдаха, сэдьхэлэйнгээ оёорто сугларhан hонинуудаа хөөрэлдэхэ, урдахи хараа түсэбүүдээ зүбшэхэ аргатай байhандаа баясадагби. Тиихэ үедөө Аюша Жаповичтай уулзажа, тэрэнэй ажал хүдэлмэрөөр hонирходогби.

Аюша Жапович Доноев мүнөөшье Шара-Азарга нютагта амжалтатай hайнаар багшалжа ябана. Буряад хэлэ, литература заахын гадна хажуугаар, hургуулиhаа гадуур хүдэлмэри эдэбхитэйгээр ябуулна. Буряад литературын кружок эмхидхэн, эдир бэшэгшэдэй гүүрhые туршуулна. Бэлигтэй багшын, поэдэй хүтэлбэри доро түрэл хэлэндээ дуратай, тэрэнээ hайнаар мэдэдэг, шудалдаг үетэн олоор ургана.

Буряад литературын кружогой гэшүүн Шара-Азаргын hургуулиин 7-дохи классай hурагша Лариса Дашиезагай зохеоhон шүлэгүүд гансашье энэ hургуулиин бэшэ, мүн районой бусадшье hурагшадта hайшаагдадаг байна. Тиихэдэ декабристнуудай бүhалгаанай болоhоор 165 жэлэй ойдо зорюулагдаhан hайндэртэ бэлэдхэлгэдэ Аюша Жапович мүн лэ ехэ хубитаяа оруулжа шадаа.

Энэ багша гансашье хэшээлнүүдээ hонирхолтойгоор үнгэргөөд, hургуулиингаа хүдэлмэридэ хабаадалсаад лэ hуудаг бэшэ, мүн Буряад оронойнгоо түүхээр hонирходог, залуу үетэндэ саашадаа хэрэгтэй болохо юумэнүүдые бэшэжэ суглуулдаг заншалтай юм. Жэшээ болгон дурдаа hаа, манай нютагуудта ургадаг сэсэгүүдэй, ургамалнуудай нэрэнүүдые ород, буряад хэлэн дээрэ бэшээд, ямар ургамалай эмтэй домтойень ямар үбшэнhөө хайшан гэжэ ууха тухай тэмдэглэhэн байха.

Тиихэдэ үбгэ эсэгэнэрэйнгээ эртэ урданhаа хойшо үдхэжэ, ажаллажа, нангинаар hанажа ябаhан табан хушуун адуу малые зүбөөр тооложо мэдэхэгүй залуушуул олоор ушардаг. Залуу үетэнэй энэ дутагдалые дүршэлтэй багша саг соонь обеоржо, гансашье табан хушуу мал тоолоод орхео бэшэ, мүн тэдэнэй наhан тухай, нэрэнүүд тухай бэшэhэн байна. Бидэнэр мүнөө үедэ үхэр тухай дурсахадаа үнеэн, тугал, буха гэжэл мэдэнэбди. Би олохон хүнүүдэй буруугаа, хашарагаашье «манай тугал» гэжэ хэлэжэ ябахые дуулаhан байнаб. Аюша Жапович энэ асуудалаар тон зүб юумэ бэшэнэ гэжэ hананаб.

Гурбан наhатай эрэ үхэр юун гэжэ нэрлэгдэхэб? Энэ мэтэшэлэн, хонин, морин, тэмээн юун гэгдэхэб гэжэ бидэ, багшанаршье, Х. Намсараевай «Тэршээхэн үнэган» соохоо бэшэ гээ мүнөө ямаршье ном соо олохогүй хабди.

Энэ мэтэшлэн асуудалнуудаар гансашье Аюша Жапович бэшэ, республика соо олон лэ хүнүүд hонирходог байха. Буряад хэлэнэй хэшээлнүүдтэ, кружогуудташье имэрхүү асуудалнуудаар, мүн үбгэ эсэгэнэрэйнгээ хэрэглэдэг байhан хэрэгсэлнүүдэй, жэшээнь, мориной тоног гү, али урданай эхэнэрэй гоёлто гэхэ мэтые тоолон дурдадаг hаа, ехэл туhатай байха hэн гээд hанагдана. Энэ хадаа гансашье hурагшадые hонирхуулха бэшэ, мүн наhатайшье хүнүүдэй, залуушуулай анхарал татаха hэн.

Ушар тиимэhээ манай багшын эхилhэн энэ hайхан хэрэгые олоороо дэмжэн, тэдэниинь суглуулhан ном болгоо hаа, ехэл hайн hэн.

Аюша Жапович уран шүлэгтэ угаа дуратай хүн юм. Шүлэг зохеолгодо гүүрhаяа туршажа эхилhээрнь яhала олон жэл болошобо. Шүлэгүүдынь яhала уран гоё, хурсаар мүлигдэhэн байдаг. Гэбэшье мүнөө болотороо ном боложо гараагүйнь тон харамтай. Шүлэгүүдынь ямар hайхан дуунууд болоод, холо ойроор зэдэлнэ гээшэб? «Шара-Азарга» гэжэ дууень хэн мэдэхэгүйб даа! Утаата, Далахай нютагуудыешье магтаhан дуунууд олон. Тиихэдэ манай нютагай хүбүүн, сагhаа урид наhа бараhан Федор Цыденжаповай дурасхаалда зорюулан «Шуурган хүбүүн» гэжэ баллада бэшэжэ, «Ажалай туг» газетэдэ толилуулаа hэн. Энэ шүлэг тухайнь өөрынгөө hанамжые Аюша Жаповичтай хубаалдахадамни, тэрэ иигэжэ хөөрөө hэн:

— Федор Цыденжаповые би hайн мэдэхэ байгааб. Ехэл бэрхэ хүн hэн. Энэ шүлэгөө, саашадаа дуун болгохо түсэбтэйб. Юун болохо юм даа. Энэ нүхэрмнай ехэ эртүүр наhа бараhаниинь харамтай. Хэдэн номуудай автор гэжэ мэдэнэш. Тиихэдэ үшөөшье олон зохеолнуудайнь гар бэшэг үгы болошоо бэшэ аал даа. Энэ балладын нэрын удха ойлгосотой юм ааб даа. Балладын нэрэ манай нютагайхидта ойлгосотой, Федор Цыденжапов хадаа Шуурганhаа тараhан хүнүүдэй нэгэн. Тиимэhээ Аюша Доноев энэ угай хүнүүдые hайнаар мэдэхэ дээрэhээ, үбгэ эсэгынь нэрээр зохеолоо нэрлээ.

— Федор Цыденжаповай гар бэшэгүүд аяар 1982 ондо намда дамжуулагдаhан юм. «Буряад үнэн» газетэдэ хүдэлжэ байхадамни тэрэниие Цырен Цыреторович Субанов намда үгөө бэлэй. Би тэрэниие Уран зохеолшодой холбоондо абаашажа үгөө hэм. Теэд мүнөөшье болотор тэрэ гар бэшэгүүдни тэндээл даа,—гэхэдэмни, Аюша Жапович нүхэрэйнгөө гар бэшэгэй мүртэнь ороhондоо ехэл баярлан байтараа, мүнөө болотор ном боложо гараагүйдэнь урмаа хухараа hэн.

— Хэблэгдээгүй зохеолнуудые заатагүй ном болгуулха бэшэ, «Буряад үнэн» газетэдэ, «Байгал» журналда аргатай hаань, хэhэг хэhэгээр толилуулхада яаха юм. Ядахын сагта, өөhэдынгөө «Ажалай туг» газетэдэшье, «Уран дүшэдэ» гаргуулжа, районойнгоо уншагшадай hонорто табига байгаа, —гэhэн дурадхал Аюша Жапович оруулаа hэн.

Багшанарай багша Аюша Жапович Доноевые багшанарай үнгэрhэн hайндэрөөр үнэн зүрхэнhөө амаршалаад, ажабайдалдань арюун hайханиие, творческо ажалдань амжалта, бэедэнь элүүр энхые бүхы hурагшадайнь зүгhөө хүсэхэ дуран хүрэнэ. Бүхы hурагшадайтнай гансал хүсэл хадаа Танайнгаа зохеолнуудые, уран шүлэгүүдые олоор лэ уншажа, үри хүүгэдтэ дамжуулан, арюун нэрыетнай үргэн ябаха хүсэл!

Х. ДАМПИЛОВА.

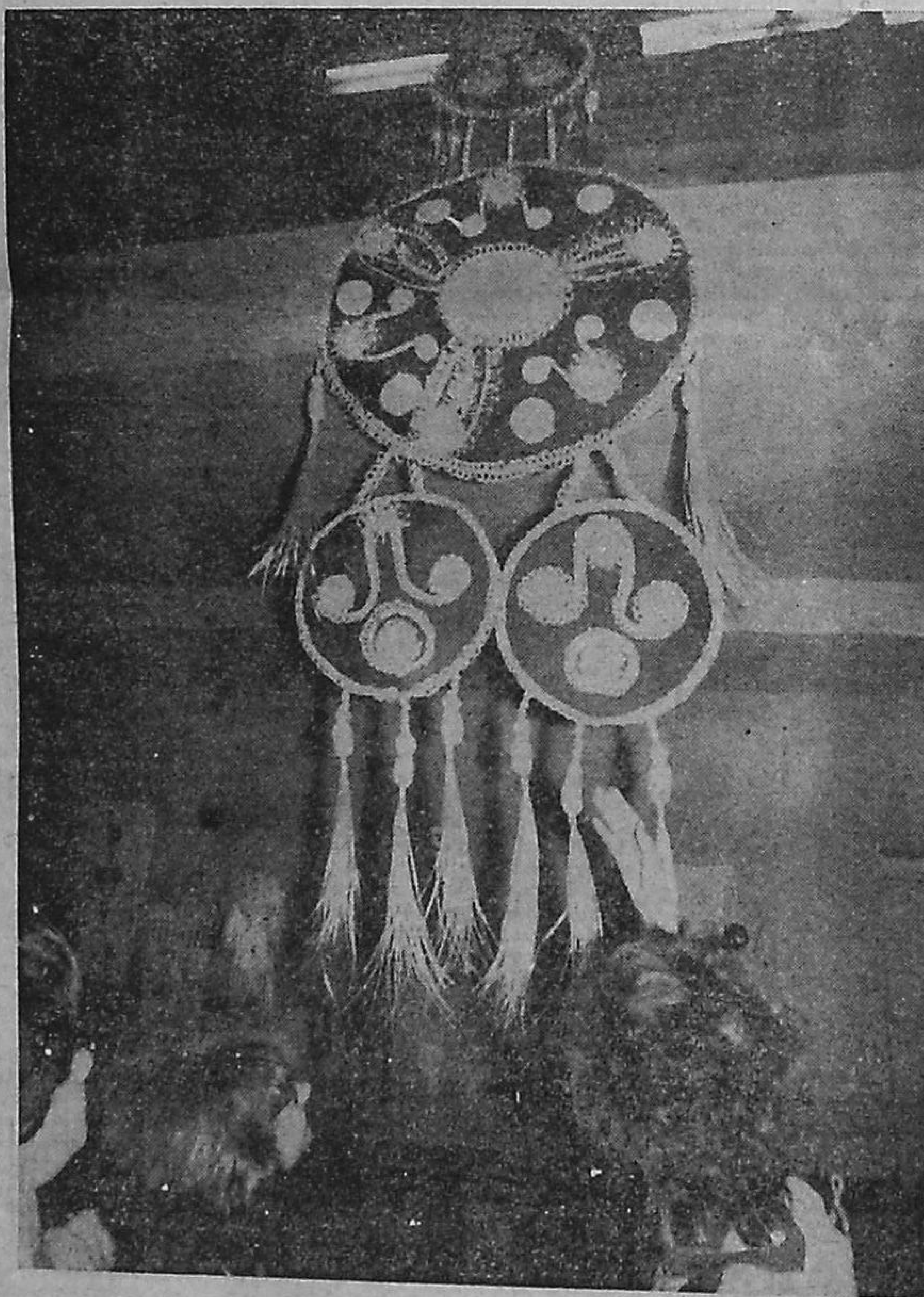
УРАН ГАРТАЯШУУЛАЙ БҮТЭЭЛНҮҮД hАЙХАН ЛЭ!

АЛТАЙН ГУРГАЛДАЙ

Дууша, шогууша, зугаатай зон эндэ ажаһуудаг. Хонгёо хоолойтон яахадаа иимэ олон бэ гэхэдэш, хэдэн тайлбари үгэхэ:

— Монголнай арбан алдада дүтэ ха юм. Дуушыень халан абаа бэшэ юм гүбди...

— Агаар, уһанай, байгаалиимнай шэнжэ аялга татахада таатай аалам... Алтан Алтай гэлсэдэг ха юм.

— Дуу дэлгэрүүлхые оролдодог эдэбхитэд манда анханһаа олон. Тиимэһээл үнгэ дуун таһардаггүй ха.

Эдэ баталамжануудай алининьшье өөрынхёэрээ зүйтэй байгаа бээ. Теэдшье ямаршье үедэ талаан бэлигэй нюуса гэжэ байха еһотой. Тэрэ нюусыень ухашалаад, уудалаад ялалай... Алтайн гурбан гургалдай гэжэ алдаршаһан, үнинһөө трио бүридхэдэг байһан гурбанай нэгэндэ—Дашима Очиртаровна Батуевада гэртэнь хүрэхэ гэжэ шиидээ һэм.

Энэ хүнтэй уулзаад, харалсаад байхадаа, залуудаа шанга бүхэриг, задарюун ябаһан гэжэ ойлгохоор. Тэрэ түхэлынь мүнөөшье табигдаагүй. Жиирэй бишыхан хүнүүдэй тоодо яашье орохогүй, хоолой бии гэжэ хэдышье хангюурдаа һаа, амидахагүй, ядахагүй ха даа.

Намтарайнь гол зүйл иимэ: наһаараа дуунтай ханилаа. «Үхибүүн наһанһаа мүнөө 73 хүрэтэрөө аялгатуулжа ябаа хүм. Эжым һайхан хоолойтой, эжым абга дутуугүй һэн. Уг залган заншаа гээбы даа»,—гэнэ.

Триогой бүридэлдэ хэд оролдог байгааб гэбэл, Д. О. Батуеваһаа гадна Бадмасу Очировна Цыбикова, Анна Гуржаповна Жапова гэгшэд һэн. Теэд халагналтайнь гэхэдэ, Б. О. Цыбикова хүндөөр үбшэлөөд, хабаадахаяа болео. Орондонь мүнөө Дари-Сэрэн Жадамбаевна Мункуева триогой бүридэлдэ оронхой.

— Дашима Очиртаровна, республиканска уран һайханай харалгын үедэ таниие шагнаа һэмди. Танаа мүнөө ондо ондоо удхатай дуу гүйсэдхэжэ үгэхыетнай гуйхамни.

— Юун арсаан байхаб. Сэдьхэлэйл гүнһөө бурьялаа һаа, хаанашье дуулахада яалайб?

Алтай-Дунгын гол нуурта
Адуу малнай табараатай,
Арад бидэ бултанда
Артель байдал жаргалтай.
Хабтагай Дунгын гол нуурта,
Хони, адуун табараатай,
Хамаг бидэ бултанда
Хамтын байдал жаргалтай.

Нээрээшье, дууень шагнахада, Сүхэ голой эрьедэ ажаһуудаг сөлгөөн омог угсаатанай өөрсэ аялга монголой таагдашагүй уянгатай холилдоһон ха гээд таамаглахаар. Дашима Очиртаровна саашань тайлбарилна: «Өөрөө олон дуу зохеогоо хүм. Мүнөө дуулаашам—өөрымни. Тиин саашаа арадай дуун болоод дамжан ошодог юм. Тэрэ холын хореод, гушаад онуудай амисхаал дамжуулхыё хүсөө һэм».

Шагналнуудыень харабабди. Бүхэроссин уран һайханай харалгада зохеохы еһоной амжалта туйлаһанай түлөө 1977 ондо дүрсагдагша трио лауреадай нэрэ зэргэдэ хүртэһэн юм. Ажалшадай уран һайханай Бүхэсоюзна түрүүшын фестивальда бэлдэлгэдэ, тэрэниие үнгэргэлгэдэ эдэбхитэй хабаадаһанай түлөө Д. О. Батуева Буряадай АССР-эй Верховно Советэй Президиумэй Хүндэлэлэй грамотаар шагнагдаһан байна.

Дашима Очиртаровнагай наһанайнь гол мэргэжэл гэхэдэ, 35 жэлэй туршада эхин классуудай багшаар хүдэлжэ гараа. СССР-эй арадай гэгээрэл хүгжөөлгэдэ габьяатай байһанай түлөө СССР-эй Гэгээрэлэй министерствын ба гэгээрэлэй, дээдэ һургуулинуудай, научна эмхи зургаануудай профсоюзай ЦК-гай Хүндэлэлэй грамотаар 1972 ондо шагнагдаһан юм. Мүнөө түрүүшын һурагшад 60 наһаяа гүйсөөд, пенсидэ гаража байнхай. Эдэнэй дунда дуунда дуратай зон олон ааб даа.

...Холын тэрэ үедэ Дунгы, Шаазгай, Хабчуг гэһэн гурбан хүнды айлай зон еохор нааданда суглардаг бэлэй. «Эсэхэ гэжэ юу байхаб, эгээл шалаагаа гаргаха, залхуурха гэжэ юун байхаб, заигяа шалаагаа гаргаха» гээд лэ хүбүүд, басагад хүхюу дүхэригтөө үүрэй сайтар хатардаг һэн ха. Дунгыһаа Хабчуг Адаг хүрэтэр ото һэтэ хэдэн модо ябажа хүрэдэг бэлэй. «Харин мүнөөнэй залуушуул арбан алхам клубтаа сугларха, эблэрхэнь үсөөн үзэгдэдэг»,—гэжэ ветеран гэмэрээдшье абана.

— Удаадахи дуун урданай заншалтай холбоотой. Басаган хүн хадамда гараад байхадаа, гэртээ, түрэлхидтөө хариха, харгылха эрхэгүй һэн. Залуухан, сэбэрхэн бэри басаганай хадын ташаланда хони адуулжа ябахадаа, нюдэнһөө эжэлүүдгүй дуһалһан нулимсаяа тэрлигэйнгээ хормойгоор аршаха зуураа, эжы, абаяа һанан уяржа, ингэжэ дууладагынь эли мэтэ:

Үргэн сагаан Сүхэмнай
Үерлэжэ байгаа болбол даа,
Үбгэн буурал аба, эжым
Үгылжэ байгаа болбол даа.
Сайдам сагаан Сүхэмнай
Сэлгидэжэ байгаа болбол даа,
Сагаан буурал эжы, абам
Санажа байгаа болбол даа.

Хоолойн орео нугардаһатайгаар, уйдхар гунигай маягтайгаар дуулажа үгэбэ.

Ашаагад, сонгол, шарнууд, аваагад эсэгэнүүдһээ гараһан нютаг зон дуун соогоо морин эрдэнеэ, инаг нүхэрөө заатагүй оруулдаг байгаа:

Унаган улааным уусые
Утаһан хударгаар бүрхөөгөө,
Ушарһан амарагаа харахадам
Уулым гүбээ далдалаа.
Хотогор улааным уусые
Хонхотой хударгаар
бүрхөөгээ,
Холшорхон амарагаа
харахадам
Холын гүбээ далдалаа.

Инаг дуранай мэдэрэлдэ абтаһан хүнэй сэдьхэл дуунда тэгүүлдэг үгэ аялгын үсөөдөө һаа, өөрөөшье зохёон найруулжа, алтан дэлхэйдэ соносодоголэ. Залуухан наһандаа ябаһан Дашимагай хани нүхэрые—Николай Цыренжапович Цыреновые үхэлтэ дайн абаашаһан юм. Халаг даа 1945 оной март һэн. Берлин шадар нүгшэһэн юм. Юрын буряад хүбүүн танкист командир ябаа. Сүхэ голойнгоо уудамда хүрэжэ сэсэгтэ талада амарагтаяа уулзахаб гэжэл сэдьхэжэ ябадаг һэн бээз. «Арминн һүүлээр жэл үлүүтэйхэн лэ һуужа байтарнай фронтдо дуудаһан юм. Анханайл тиимэ үйлэтэй һэн бэзэб даа. Нүхэрөө зоригжуулжа, дуу өөрөө зохеогоод, бэшэгээр эльгээшэ һэм. Дуумни туһалха гэжэ үнэншэдэг, этигэдэг, найдадаг бэлэйб. «Дуулахыешни дуулажа байһандли болоноб»,—гэжэ бэшэдэг һэн нүхэрни.

Эгээл һайхан мэдэрэлэй нүлөөн доро мүндэлһэн энэ дуун түргэн бушуу аялгатай юм:

Хатуу буладхан танк машинаа
Хабатай түргэн заводилаарай,
Хархис муухай дайсадые
«Катюшаяа» һомолон бусаан
сохеорой,
Булад хуягтай танк машинаа
Бушуу түргэн заводилаарай,
Бузар муухай дайсадаа
Буугаа һомолон бусаан
сохеорой.

— Дашима Очиртаровна, Таманай «Буряад үнэн» газетэдээ захил хүүлэжэ уршадаг бээзт? —гэжэ хөөрэлдөөнэйнгөө түгэсхэлдэ асуунабди.

— Дуу, оньһон үгэ, таабари гэхэ мэтэ олоор газетэдэ гарадаг. Хайшалжа абагшаб. Мүнөө жэл заатагүй захил хэхэб. Нютагайнгаашье зониие захчп хэхыень урялнаб,—гэжэ Алтайн дуушан найдуулба.

Г. ДАШЕЕВА,
манай корр.

Хяагтын район.

ЗЭРЛИГ АМИТАН

(Д. ОШОРОВОЙ РАССКАЗАЙ УДХААР)

Хабсадаха нюурнууд: Багша. Дамба. Үхибүүд.

Класс соо.

Багша (һурагшадтаа хандан): Үхибүүд, мэдэхэ зэрлиг амитадые нэрлэгты даа.

Үхибүүд (урдилдэн): Баабгай, шоно, хандагай, үнэгэн...

Һурагша: Шандаган...

Багша: Үшөө ямар ангуудые мэдэхэбта?

Һурагшад һанажа ядан, урда урдаһаа харалсан, абяа ааргүй һуунад. Һүүлшын партада һууһан хүбүүн гараа үргэнэ.

Дамба (яаран бодожо, бушуу хэлэжэрхинэ): Би, би мэдэхэб!

Багша: Хэлэ, хэлэ, юун байгаа гээшэб?

Дамба (гэнтэ): Шудхэр!

Үхибүүд шангаар энеэлдэн, урагша хойшоо унан байнад.

Түгэсхэл.

Рассказай удхаар Б. ГОМБОЕВ найруулба.

ХОНИН МӨӨРЭДЭГ ГҮ, АЛИ МААРАДАГ ГҮ?

(Ц-Б. БАДМАЕВАЙ ШҮЛЭГЭЙ УДХААР)

Хабаадаха нюурнууд: Автор. Хүгшөөдэй. Коля — хүгшөөдэйн аша.

Автор: Хүдөөдэмнай айлшаар һаяшагхан Коля ерээ Улаан-Үдэһөө.

Коля хүбүүн столдо һуугаад эдеэлнэ. Хүгшөөдэй ашаяа ямбалан, энэшье тэрэшье юумэ урдань табина, «э-ээхэниие эди даа» гэжэ хирэ-хирэ болоод лэ хэлэнэ, сай аягална, толгойень үнэрэнэ, эльбэнэ.

Автор: Хүндэлжэ садхаагаад, аргаахан хүгшөөдэйнь һураа тэрээнһээ.

Хүгшөөдэй: Хонин яадаг бэ?
Коля: Мөөрэдэг.
Хүгшөөдэй: Хүлэг яадаг бэ?
Коля. Хашхардаг.
Хүгшөөдэй: Хүрингэ үнеэн?
Коля: Бабанадаг.
Хүгшөөдэй: Тэмээн яадаг бэ?
Коля: Маарадаг.
Хүгшөөдэй: Тэхэ яадаг бэ?
Коля: Хар-хур гэдэг.
Хүгшөөдэй: Гахай яадаг бэ?
Коля: Буйладаг:
Хүгшөөдэй: Газаахи тахяа?
Коля: Инсагаалдаг.

Автор (гарнуудаа хоер тээшэнь дэлгээн): Хүгшэн эжынь гайхахадаа, хүбүүнһээ ингэжэ һурабал даа.

Хүгшөөдэй (гайхан, уйдхартайгаар): Тоһо яадаг юм?

Коля: (томоотойгоор): Эдидэг даа!

Хүгшөөдэй: Тараг, һү?
Коля: Уудаг даа!
Хүгшөөдэй: Тарган мяха?
Коля: Баридаг даа!

Автор: Үхибүүд! Эдихэ, уухын талаар энээндэ «таба» табихаар лэ. Харин мал мэдэхын талаар хара хооһоор ябуулхаар лэ.

Түгэсхэл.

Шүлэгэй удхаар Б. ГОМБОЕВ найруулба.

ДУГАР ДЫЛГЫРОВ

ТОМООТОЙ МИИСГЭЙ

(ШОГ РАССКАЗ)

Долоодохи дабхарта байра абаад, түбхинэһөөр жэл болонхойб. Харин эндэ һаяхан кухнин соогоо бэлтэгэр борохон хулганаантай нюур нюураараа уулзашабаб. Дээрээ ортоһон тэрэмниишье сошон дэб гээ, бишье сухаряаб. Тиигээд хаанаһаа энэ үндэртэ хулгана бии болохо еһотойб гэжэ нэгэ хэһэг гайхалаа барабаб. Бодоһоор байтарни, тиимэшье гайхалтай юумэн үгы байба. Шоройгоо хаядаг соргоорнай дамжажа гарашоо бээз. Гэбэшье хулгана «хүршые» тэсэхэ аргагүйгөө мэдэнэб. «Эрхын шэнээн бээтэйшье һаа, намдаа эрэ доргон дайсан байна ха юм! Талха тараанһаам, мяха шулэнһөөм татлюургүй хубаалдаха байна. Харуушье хүн бэшэб. Мяха шүлэнэй талонто болоһон сагта хулганаантайшье хубаалдаха аргамгүй.

Дүшэ мүнгэтэ занга худалдажа абаад, гасал боложо ганса хургаяа зангадхаһаа бэшэ туһатай юумэ хэбэгүйб. Мүнөөнэй зангашье һаа, хэрэгтэйдэ зангадахаа болиһон юм байна гэжэ ойлгобоб. Тиимэһээ хулганаагаа зангаар бэшэ, мэхээр дараха гэжэ шиидэбэб. Тэрэ яндаанда миисгэйл хүрөөд үлөө ха юм. Миисгэйн һабарһаа үшөө нэгэшье хулганаан мултараагүй бэшэ аал. Эдэ хоер эблэршэгүй дайсадые мүргэлдүүлжэрхихэдэл хэрэг дүүрэхэ! Зүгөөр хэрэг дээрээ миисгэй гээшэмнай хулганаанһаа хомор амитан байшабал! Зайгуул миисгэй бариха гээшэ шортоо. Тиихэдэнь танилдаа ошобоб.

— Хүндэтэ хүршэ! Шинии миисгэйһээ шуран миисгэй дүтэ нааша үгы гэжэ мэдэбэб. Энээнээ намда гурбан үдэрөөр үгыш даа. Намдашни нэгэ хулганаан бии болоод, амар заяа үзүүлхээ болео,—гэбэб.

— Шамда үгэжэрхеод, орондонь гурбан хоног өөртөө хулганаа намнаха хүн гүб? Тиихэдэнь минии миисгэй шинии хулганаа намнажа байха. Юун гэхэ байнаш? —гээд сэхэ хараба.

Би юун гэхэбиб. Хүнэй юумэн хүсэтэй гэжэ мэдэжэ байгаад, юу хэжэ эрибэбиб! Удаан бодонгүй Улаан-Үдынгөө суута «борхоолхо» гүйжэ ошобоб. Тэндэ юрэдөө миисгэйһээ болохо юумэ худалдадаг ха юм. Үнэхөөрөөшье гахай, нохой, тахяа шубуун дүүрэн байба. Гансал миисгэй харагданагүй. Яаһан хашалантай юм гэжэ хараажа ябатарни, нэгэ арбаадтай хүбүүхэн энгэр сооһоо миисгэйн толгой бултайлгаба:

— Танда миисгэй хэрэгтэй гү?

— Хэрэгтэй, хэрэгтэй! Яаһан һанаагаарбши! Хэдытэ болохоб?—гээд баясан һонирхобоб.

— Арбан табан түхэригтэ!

— Яагаа үнэтэй юм! Энэшни хони хурьган бэшэ ха юм!

— Юу хэлээбтэ! Энэтнай миисгэй бэшэ, арсалан барас байха. Хулганаанһаа байха хулгайшадыешье барижа эдижэрхихэдээ болохо,—гэбэ хүбүүхэн. Арсалан һаа арсалан болог,—гээд, тэрэнииень үбэртэлөөд гэртээ ерэбэб. Үглөөниинь кухни соогоо ороходом, шара эрээн «барасни» аятай зохидоор һуняажа хэбтэбэ.

— Аһа-а! Хулганааханиемни барижа эдижэрхеод, мидайжа хэбтэнэ гүш? Бэрхэш!—гээд, эльбэн эрхэлүүлбэб. Тиигээд амтатай эдеэнэй һүүлээр ундаа хүрэшоо еһотойш,—гэжэ һанаагаа зобоод, табаг соо һү хээд урдань табибаб. Тээ байд гээд, сайгаа ууха гэжэ кухни руугаа орон гэхэдээ, ай бурхан! Юу хараа гэжэ һананабта! Дүшэн жэл соо хараагүй юумээ харабаб. Миисгэй хулганаан хоерни табагта хэһэн һүемни хоюулан долеожо байбад гээшэ!

— Ай хөөрхэй, миисгэйшье һаа бага яһатанаа хайрладаг болоо ха юм даа!—гэжэ уяран һанаад, тэрэнэйнгээ хүзүүнһээ абаад, газаашань гаргажархео һэм.

ДЭМБЭРЭЛТЭЙ БАЙГ ЛЭ ДЭЛГҮҮРЭЙ ЭКОНОМИКО

Хаанта засагай хатуу шэрүүн, хайра гамгүй дардалта мүлжэлгэһөө сүлөөлһэн Агуу Октябриин хубисхалай илан мандаһаар эгээ 73 жэлэй ой гүйсэбэ. Энэмнай эгээлэй хүнэй юрэ наһантай тэнсэтэй үе ааб даа. Зүгөөр хубисхалай далан гурбан жэл түүхэ домогоор, баатаршалгаар, хубилалта, дабшалтануудаар билтарма баян байгаа юм. Үнгэрһэн энэ үе саг үнэхөөрөө хурга даража тоолошогүй олон аад, адли бэшэ, дабагдашагүй дабаан олон бэлэй. Теэд ажана жаргалтай ажаһуухын түлөө шармайн тэмсэгшэ арад зомнай эдэ бүхы дабаае бэрхэтэйшье һаань, гаталжа энэ үе хүрэтэр дабшажа ерэбэ гээшэ.

Эгэ далан гурбан жэл соо жаргалта байдалай түлөө тэмсэһэн араднай хараалһан зорилгодоо хүрэхөөр ойртоо гү? Энээндэ тодорхой харюу үгэхэ бэлэдхэл үнгэрһэн табан жэл соо хэгдээ. Хубилган шэнэдхэлгын энэ табан жэлдэ дэлгүүрэй экономикын хараа шугам али бүхы талаһаа шэнжэлэгдэжэ, мүлигдэжэ, сэбэрлэгдэжэ, бодото дээрээ бэелүүлэгдэхээр бүхэли ехэ программа болгогдон зохеогдоо.

Хэрбээ урдандаа хамтын хүсэндэ гол анхаралаа хандуулдаг һаа, мүнөө энэмнай ашаяа харюулнагүй, алдуутай байна гэжэ мэдэрээд, хүн бүхэнэй арга шадабарие дүүрэнээр элирүүлхэ зорилго хараалагдаба бшуу. Энэнь, нэгэдэхеэр, хүн бүхэнэй арга шадабарие, бэлиг мэргэжэлые нэгэн адляар сэгнэхэһээ арсаһан алхам мүн. Тогтоогдомол салинтай алба хаагшад, хүдэлмэришэд, мэргэжэлтэд мүнөөшье тодорхой дүн түйланшьегүйгөөр хубсалжа, хоолойгоо тэжээхээр түлбэри абаһаар зандаа. Иимэ гуримай заншаад байхадань, үлүү ехээр хүсэл шадабаряа гарганшьегүй үдэр үнгэргэгшэд олошоржо, оронойнмай экономикодо горитойхон хохидол ушаруулаа. Мүнөө энэ дутагдалаа элирүүлжэ, эхигүй ехээр шүүмжэлнэбди. Энэмнайшье зүб. Алдуу эндүүһээ һургаал абангүй, байдалаа шэнэлэн һайжаруулхамнай бэрхэтэй ха юм.

Юрэдөө, мүнөө аяар далан гурбан жэлэй үнгэрөөд байхада, гансашье республикадамнай бэшэ, мүн орон доторнай ямар шахардуу байдал тохеолдоод байна гээшэб? Харахадашье, досоогоо һанахадашье хүндэхэн даа. Газетэ дэлгэжэ уншахада, телевизор хаража, радио шагнахадашье, «хоорһоржо, үгыржэ байнабди, магазинуудта худалдажа абаха эд бараан үгы» гэлсэжэ, хүн зоной ерээдүйһөө байха үглөөдэрэйнгөөшье байдалда этигэжэ ядаһан сошордомо мэдүүлгэнүүд бидэнэй зүрхэ сэдьхэлые улам хүндүүлхэй болгоно. Энээн тухай асуудалые СССР-эй болон РСФСР-эй арадай депутадууд сесси дээрээ таһалгаряагүй зүбшэнэ. Хүнүүд һаядаа һайн хубилалтануудай болохые найдангяар хүлеэнэ. Арад зонойнмай сэдьхэлэй гүн соо этигэлэй, багаханшье һаа, мэдэрэл бии байна. Энэл һайн. Олоной дунда иимэ этигэлэй халуун ошоной үшөө бадарһаар байгаа сагта, магад, үрдижэ, ехэ юумэ хэжэ, һайн хубилалта бэелүүлжэ болохолди.

Аха нүхэднай һанана еһотой. Фашис булимтарагшадые бута сохихо үхэлтэ дайнай жэлнүүдтэ арад зомнай хэзээдэшье илалта туйлахаар этигэдэг байгаа. Иимэ найдалтай, одоол этигэлэй мүхэшэгүй ошо сэдьхэлдээ бадаруулһандаал, дайгаа илалтаар түгэсөө гээшэл даа.

Дэмбэрэлтэй баян ажабайдалда асарха дэлгүүрэй экономикын холын хараатай программа соо һонирхомоор юумэн олон. Юрэдөө, эндэ бултыень абаадшье яахабибди. Энэмнай арбаншье статья соо тайлбарилаа һаа, багтахагүй. Эхинһээ зоной ажаһуудалда зорюулжа бэшэһэн хадаа тэрэл замаараа, социальна талыень абажа харяябди.

Экономическа шэнэ гуримда шэлжэн ороходомнай арга шадабаритай, өөрын тодорхой зорилготой хүн бүхэн гэр бүлөөрөө гү, али түрэлхидөөрөө, дүтынгөө танилнуудтай хэлсэжэ, кооператив эмхидхэхэ, магазин, ресторанай бодото эзэниинь болохо гү, али өөрын багахан предприятишье байгуулха дүүрэн аргатай болобо. Хүдөө нютагуудта ажаһуугшаднай колхоз, совхоздоо гү, али арендын харилсаанай коллективтэ, фермэрэй, таряашанай ажахыда хүдэлмэрилхэеэ өөһэдөө шэлэхэ эрхэтэй. Энэмнай хүлеэгдээгүй юумэн. Тобшолбол, һайнаар бодомжолжо ажалладаг, эмхитэй, гуримтай, нарин нягта, харюусалгатай хүнүүд лэ өөрынгөө зөөри хогшолые улам үргэдхэхэ, элбэгжүүлхэ, бүри олзотохо аргатай болохонь. Энэмнай һайн гү, али муу гү? Зэргэсүүлхэдэ, һайн талань булина. Жэшээлбэл, эндэ үмсын, хубиин хэрэг дэлгэрхэнь ааб даа. Теэд олзо тээшэ тэгүүлэгшэд гансашье өөрынгөө эрилтэ хэрэглэмжые хангаад байхагүй, продукци заабол ехээр, һайн шанартайгаар, наймаанай таг дээрэ тооһо суглуулжа удаан хэбтэхэгүйгөөр үйлэдбэрилхые оролдохо бшуу. Энэл замаар дабшахадамнай, бүхы юумэн элбэгжэхэ болоо гээшэл даа.

Энээндэ жэшээ болохоор баримта захаһаа. Арендын харилсаагаар ажаллажа байһан хонишодойнмай амжалта бэлээр туйлагдаагүй. Жэлэй эсэсэй тоосоогоор бад байса бамбагарханаар лэ түлбэри абахадань, хонишонһоо олзотой хүн үгы гэжэ хэлэхэ дуратайшуул олон. Үнэндөө жэлэй эсэсэй дүнгөөр гэр бүлөөрөө 15—20 мянган түхэриг мүнгэ абахын түлөө хонишон ямар ехэ ажал хэнэб даа. Хүйтэн, халуун гэнгүй эдэнэр жэлэй дүрбэн сагые һэтэ бар хүсөөрөө ажаллажа гараа. Юрэдөө, улынгаа хара хүлһөөр, уушханайнгаа сагаан хөөһөөр олоһон олзонь энэл даа. Илангаяа мүнөө үедэ, бага хүсэтэй соморхон машина, техникын хомор сагта арендатор, фермерһүүдэй олзолохонь амар бэшэ. Эндэ арендатор болохо дуратайшуулые айлгаха, хүсэлыень мүхөөхые оролдоногүйб. Харин иимэ гуримаар өөрынгөө арга шадабарие һайн мэдэһэн урдаа тодорхой хараа зорилготойшуул лэ ажаллаһай гэхэ байнаб. Ушарынь хадаа үнгэрһэн жэлнүүдтэ нилээд олон һайн онол аргануудые хүсөөр «нэбтэрүүлдэг» байһан дутагдалһаа уламжалан, һайн аша үрыень элирүүлжэ харааншьегүйгөөр орхижо мартаһан байхабди. Тиимэһээ энэ удаа урдамнай дутагдал бү дабтагдаһай гэхээр лэ! Энээн тухай дүршэлөөр баян Баргажанай суута хонишодшье, хадата Аха, Түнхэнэй адуушадшье, амжалта түгэс Ярууна, Захаминай үхэршэдшье, баян ургасаараа магтаалтай Хэжэнгэ, Кабанскын таряашадшье хэлсэдэг болонхой.

Ажал хэжэ амаа тоһодохо гэһэн арадай үгэ одоол мүнөө таарамжатай һуурияа олохонь. Арга шадабариингаа хүсөөр, ажалша бүхэриг байһаараа олзо ехээр оложо, социально-соелой, ажаһуудалайнгаа али бүхы хэрэглэмжые хүсэд дүүрэнээр хангаһан зоной дунда бэедээ зоболонгүйгөөр, хүнэй хүзүүн дээрэ хүбхэгэр ехэ мүнгэ зөөри суглуулагшаднай үсөөржэ, хашагдаһаар, түригдэһөөр үгы болохо байһандань найданабди.

Гүрэн түрэмнай булта шадабаритайшуул, бар хүсэнэй ажалда булигдахагүй хүнүүд гэхын аргагүй. Эндэмнай үлбэр бэетэй, үндэр наһатай үбгэд, хүгшэд, үхибүүд, үри хүүгэдээр үнэр баян айл бүлэ олон ааб даа. Теэд эдэнэртэ хамагһаа ехэ анхарал хандуулагдаха байһандань этигэнэбди. Нэн түрүүлэн ойрын жэлнүүдтэ үлбэр бэетэй, үндэр наһатайшуулай тэдхэмжэ пенсиин хэмжээн дээшэлхэ. Обществын ерээдүйн халаан—оюутадайшье стипенди нэмэгдэхэнь. Олон үри хүүгэдтэй айл бүлэдэ, эхэнүүдтэ үгтэдэг түлбэришье урдынхиһаа ехэ болохонь. Теэд мүнгэн һангай элбэгжэхэдэ, энээгээрээ худалдажа абаха эд хэрэгсэл элбэгжэхэ гү?

Даб дээрэ хүсэд хангагдахань хүшэрхэн лэ. Илангаяа эд хэрэгсэлэй хомор байһан мүнөө сагта бии байһанаа тон наринаар кормо тогтоожо хубаарилха болоно. Теэд энэмнай үни үргэлжэлхэгүй. Эд бараанай элбэгжэхэдэ, усадхагдаха еһотой. Иимэ арга хэрэглээгүй һаа, дэлгүүрэй экономико дабшалтынгаа замда гаража бирахагүйл даа.

Асари ехэ энэ хубилалтын зүндөө болохогүйнь мэдээжэ. Зүгөөр эндэ нэн түрүүлэн Соведүүдтэ ехэ эрхэ түлөөлэлгэ үгтэнэ. Эдэ бүхы программын имагтал Соведүүдэй хүтэлбэри, нарин хиналта, дэмжэлгэ, түшэг тулгуури дээрэ бэелүүлэгдэхэ байһаниинь ойлгосотой. Тиимэһээ Соведүүд мүнөө засагай бодото эзэн болоһоноо ойлгожо, бүри 1917 оной Агуу Октябриин хубисхалай үедэ мүндэлһэн «Бүхы засаг Соведүүдтэ!» гэһэн уряагаа бүри дээрэ үргэн ябаха эрхэтэйл.

Дэлгүүрэй экономико өөрөө бэелүүлэгдэхэ бэлэн зүйл бэшэ. Эндэ хүн бүхэнэй эдэбхитэй хубитань, арга шадабаринь, бэлиг мэргэжэлынь хэрэгтэй.

Урдынхидал, захиран-зонхилхо сагтал адли засагай зургаануудай аша туһаар журам һайжаруулха гээшэ баһал таарахагүй. Хэрбээ бүхы орон дотороо демократи үргэдхэжэ, улам гүнзэгырүүлэн, дэлгэрүүлжэ байһан аад, хуушанайнгаа аргада тэхэрилтэй гү? Үгыл даа. Эндэ арад зонойнмай, ажалшан хүнүүдэймнай һэшхэлһээ бүхы журам һайжаруулагдаха гээд хүлеэнэбди. Мүнөө хүн бүхэн муугаа хүндэ тохонгүй, өөрынгөө ябадалые өөрөө зүбөөр сэгнэжэ, журамаа һайжаруулха нангин уялгатай гээд сэхэ заахаар.

Мүнөө хүн бүхэнэй өөрынгөө хэжэ байһан ажалда сэгнэлтэ үгэжэ, журамаа һайжаруулжа жэшээ харуулхые оролдоогүй һаань, дэлгүүрэй экономико байдалыень заһажа һайжаруулхагүйл, хүндэтэ нүхэд!

В. ЖИГЖИТОВ,
журналист.

ҮЛҮҮ ХАРАҺАНАЙ ХОЙШОЛОН

Хяагтын райсоведэй гүйсэдком болон «Агропромбанкын» Хяагтын отделениин эрхилэгшэ Е. Сафонова гэнэн хонгор байһандаа тон ехээр хохидобо.

Хараад үзэхэдэ, гүйсэдхэхы засагай түлөөлэгшэд болон нютагай банкир (тобшолон хэлэбэл, банкирша) үнинһөө хойшо мэхэлүүлхэ хүсэлтэй байгаа ха. Гансал таараха ушар дайралдажа үгөөгүй. Нэгэтэ 1988 оной майн дулаахан үдэр танигдаагүй хүн гүйсэдкомдо ерэбэ гээшэ. Тэрэ И. М. Садриев гээшэб гэжэ хэлээд, Хяагтын районой Тамир тосхондо ажаһуудаг байба.

«Кооператив гээшэ юун бэ гэжэ таанад мэдэхэ, дуулаһаншье байгаа еһотойт»,—гэжэ уригдаагүй айлшан хэлэбэ.

Ноедһоо дэмжэһэн харюу абахадаа, тэрэ иигэжэ үгэеэ үргэлжэлүүлбэ: «Кооперативна хэрэг хүгжөөхэдэтнай би таанадта туһалха аргатайб. Жэшээлхэдэ, телевизорнүүдые заһабарилхада болохо, шанар һайнтайгаар заһабарилжа шадахаб гэжэ найдуулха байнаб. Тиихэдээ үгэеэ ойлголсобо гээшэ бэзэбди?»

Тэрэ үнэн сэхэ, гэнэн хонгор хүн шэнгеэр гүйсэдкомой түлөөлэгшэдтэ һанагдаба. Тиигээд тэдэ тон ехээр баярлаа һэн. Телевизорнүүдые заһабарилха асуудал шиидхэхэ аргатай болохомнай гээшэ. Дээдын ноедто энээн тухайгаа тоосоходо болохо гэжэ тэдэ бодомжолбо.

«Харин хэн хүтэлбэрилэгшэ болохоб?»

«Яагаа һонин асуудал һурана гээшэбта, намһаа бэшэ хэн болохоб?—гэжэ Садриев харюусаба.— Энээнһээ гадна минии һамган Т. Белых, тэрэнэй түрэл П. Агафонов гэгшэд кооперативай гэшүүд болохо». Энээнэй һүүлээр тэрэмнай сэдьхэл хүлгүүлмэ гое үгэнүүдые хойно хойноһоонь хэлэжэ оробо. «Шүдхэршни, дуугархадаа бэрхэ байнал, хүдэлхэшье, найдамтайшье байжа болохонь гээшэ»,—гэжэ гүйсэдкомой хүдэлмэрилэгшэд бодоо, тэрэ дарыдаа энэ асуудалые зүб мүрөөрнь шиидхэхэ гэжэ оролдобо. Кооператор болохо кандидай гое гоо үгэнүүд гүйсэдкомой түлөөлэгшэдэй толгойе эрьюулбэ. Тиигээд кооперативна дүүжэн эрьелдэжэ эхилбэ даа. 1988 оной майн 12-то И. Садриевай мэдүүлгэ гүйсэдкомдо орожо, удаадахи үдэрынь гүйсэдкомой түрүүлэгшэ В. Бадмацыренов энэ хэрэг ямар эсэстэй байхаб гэжэ ухаандаашье оруулангүйгөөр радиотелевизионно аппаратура заһабарилха талаар «Электрон» гэжэ гэр бүлын кооперативай мүндэлһэн тухай гэршэлэн, гүйсэдкомой 104-дэхи номертой шиидхэбэри гаргаһан саарһан дээрэ гараа табижархиба.

Урмашаһан Садриев досоогоо иигэжэ һанаба: «Тиихэдээ банк минии гарта оробол гээшэ даа». Садриев хэлэһэн үгэдөө хүрэхэ, кооперативна ажал хэрэг эршэмтэй һайнаар эрхилэн ябуулха байха гэжэ гүйсэдкомдо бодобо.

Гэхэ зуура, шэнээр мүндэлһэн Остап Бендернай эгээлэй юрын хэрэг хэжэ эхилбэ. Тэрэнэй удахань иимэ байгаа. «Агропромбанкын» отделенидэ кооперативай счет нээгээд, манай «герой» 1988 оной июниин 2-то тэндэһээ шэб шэнэхэн һаршаганан байһан горитойхон мүнгэ абаба гээшэ. 1988 оной июниин 5-да тэрэмнай 1600 түхэриг абажа, өөрынгөө хармаанруу хэжэрхибэ. Эндэл «суута телекооператорай ажал хэрэг орьелон бусалжа эхилбэ». Хүгжэмдэ дуратай һамганайнгаа һанаа сэдьхэл заһахын тула тэрэ 140 түхэригэй проигрыватель худалдажа абаба. Һүүлээрнь хубсаһа хунар, эдеэ хоол абажа, һамгаяа баярлуулба. Тиигээд һамганайнгаа түрэл эхэнэр Е. Калашниковада 200 түхэриг бэлэглэбэ. Сэхыень хэлэхэдэ, ээн өөрөө хэлэһэн үгэдөө хүрэбэ даа. Мүнөө тэрэ баян дэлгэрээр ажаһуудаг болобо. Теэдшье гүрэнэй банкһаа абаһан мүнгые тэрэ юундэ хайрлаба гээшэб. Зүгөөр Садриев тухай саашадаа хөөрөөгөө таһалдуулая. Эндэ балайшье һонирхомоор юумэн үгы. Тэрэмнай эгээлэй юрын мэхэшэн байгаа бшуу. Тиихэдээ бүхы юумэндэ хайша хэрэгээр, һанаа амараар хандадаг ноедые мэхэлхэдээ, тэрэ нилээд бэлигтэй байшоо.

Нэгэ үедэ банк болон гүйсэдком юушье харахаяа болижо, нюдөө аняад, шэхээ бүглөөд һуудаг болобо. Мэхэтэй кооператорай элдэб аяг ааша гүйсэдкомой гэнэн хонгор түлөөлэгшэдые тон ехээр гайхуулба. Тэдэ халаглан байжа, иигэжэ хэлэхэ юм: «Ехэл журамтай хүн шэнгеэр тэрэ манда һанагдаа һэн».

«Бидэ тэрээндэ этигээбди»,—гэжэ Сафонова түрүүтэй банкын алба хаагшад нэгэн дуугаар мэдүүлбэ. Теэд яахабши даа, тохоногой дүтэхэншье һаань, хазахын аргагүй байдаг ха юм. Энэ үедэ Садриев банкһаа абаһан мүнгэеэ иишэ тиишэнь үрижэрхеод, һанаа амарханаар ябадаг байба. Банкһаа мүнгэ үгэхэдэ бэлэн аад, тэрэниие гэдэргэнь тэхэрюулхэнь хэды хүшэр байдаг гээшэб... Эндэ Сафоновагай болон тэрэнэй туһалагшадай хэды ехээр оролдоошье һаань, туһа гараагүй. Мэхэшэн юушье ойлгожо үгэбэгүй даа. 1990 оной февралиин 23-да хуурмаг кооператив хаагдаба. Теэд Садриев мүнгэеэ тэхэрюулхэ тухай ухаан заяандаашье оруулнагүй. 1990 оной май һарада энэ мэхэшэн Хяагтын гүйсэдкомой ОВД-гэй гарта оробо.

Гүрэнэй мүнгэ үрижэ үбэршэлһэн Садриевай хэрэг һара тухай үргэлжэлбэ. 1990 оной майн 28-да БХСС-эй инспектор В. Степанов мүнгэ зөөри үриһэнэйнь түлөө уголовно харюусалгада Садриевые хабаадуулха гэжэ шиидхэбэ.

Зүгөөр тэрэмнай гайтайхан хүн байшоо. Ганса Степановай бэшэ, харин мүрдэлгын органуудай гарта орожо үгэбэгүй. 1990 оной июлиин 26-да СВД-гэй мүрдэгшэ Е. Никитина хэрэг байдалай хубилһантай дашарамдуулан, урагшагүйдэһэн кооператор тушаа уголовно мүрдэлгэ болюулха гэжэ шиидхэбэ. Тэрэнэй тобшолһоной еһоор 3404 түхэриг үбэршэлһэн тэрэ хүн гэр бүлэдөө материальна талаар муу байдалтай байһан шалтагаанаар гүрэнэй мүнгэ өөрын болгожорхиһон гэжэ ойлгохоор.

Мүрдэлгын практикада юрэдөө иимэрхүү ушарнууд дайралдадаг байна гэжэ һаял ойлгобоб. Прокурор бүхы юумэ нарин нягтаар хинан шалгаха, мүрдэгшэд ажалаа һайнаар ябуулха еһотой гэжэ ямаршье сагта хэлсэдэг байхабди. Теэд энэ ушарта ямар юумэнтэй дайралдабабибди? Яагаа хэзээшье һаа, Хяагтын районно арадай сүүдтэ болоһон энэ ушар 1990 оной сентябриин 10-да дүүрээ һэн.

Районой прокурор Г. Аюшеев 3404 түхэриг бусааха тухай шиидхэбэри абаа. Кооперативна уршагта ябадалай түгэсхэл иимэл даа.

Сүүд шиидхэбэри абажа, бүхы юумэн элирбэ гэжэ һанахаар. Гол герой И. Садриев иимэ байдалһаа бэлэхэнээр гарашабаб гэжэ ехэл баярлана. Кооперативна уршагта ябадалда хабаадаһан бусад хүнүүд хэжэ байһан ажалаа үргэлжэлүүлһээр. В. Бадмацыренов түрүүтэй гүйсэдком районой экономикые бэхижүүлхэ гэжэ оролдошонхой. Е. Сафонова баһал урданайхидаа орходоо айхабтар оролдосотойгоор ажалдаа хандажа захалаа.

Гүйсэдкомой түрүүлэгшэ В. Бадмацыренов болон банкые даагша Е. Сафонова удааншье болонгүй энэ хэшээлээ мартажа, ямар бэ нэгэ шэнэ Остап Бендертэ «туһалхагүй» бээ гэжэ этигэлтэй гү...

М. П. БУЛЫГИН,
Хяагтын районой арадай сүүдэй түрүүлэгшэ.

«БУРЯАДАЙ ЗАЛУУШУУЛ» ГАЗЕТЫН СОНОСХОЛ

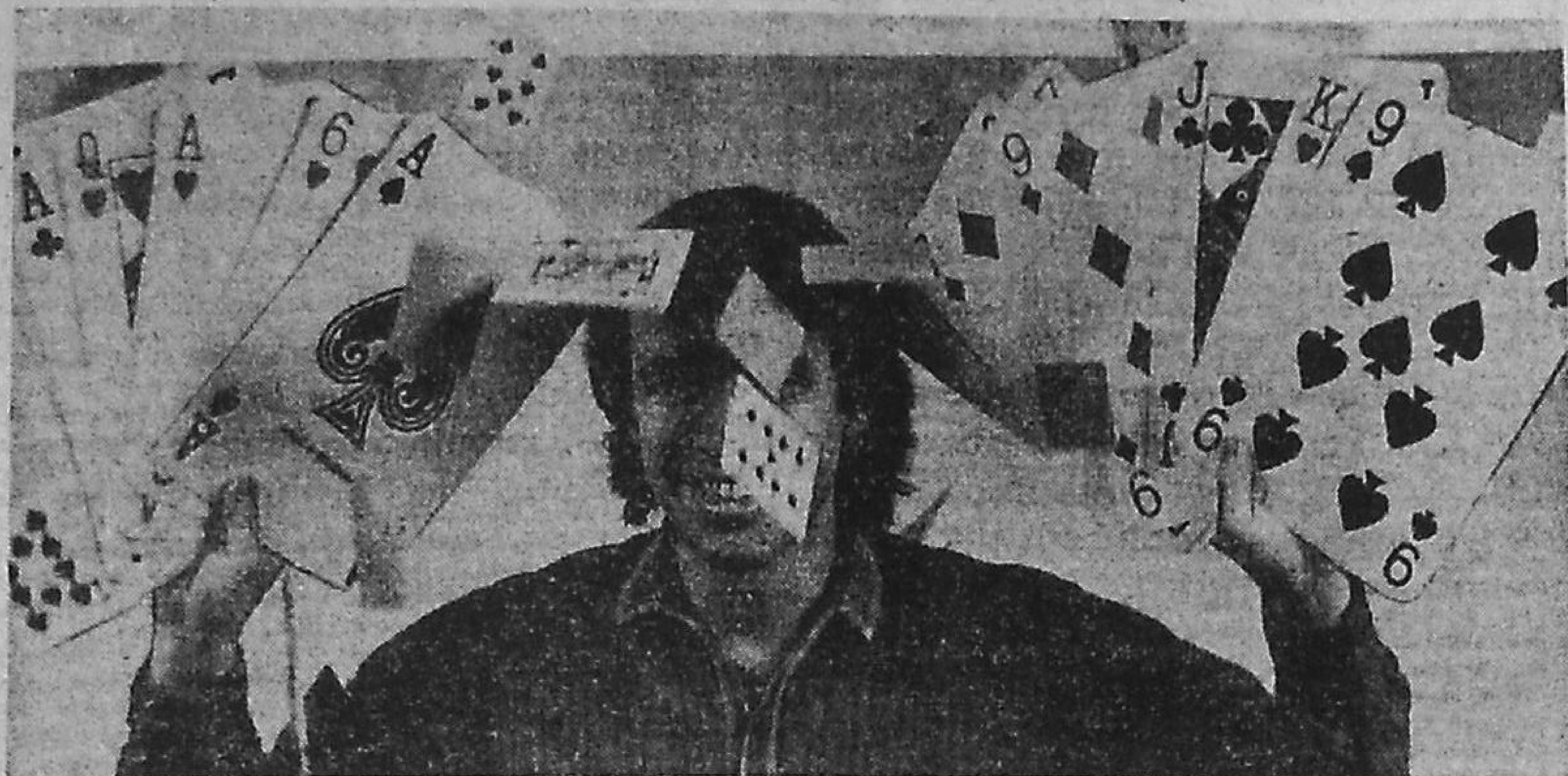

ВИДЕОСАЛОН ТАНАЙ АНХАРАЛДА

Бурятвидеотүбэй видеосалон япон үйлэдбэриин проекционно видеотүхеэрэлгээр Эсэгэ ороной болон харийн гүрэнүүдэй фильмүүдые харуулхаар дурадхана. Экранай хэмжээн 2,5х1,7 м. (Мокровой үйлсэ, 30, «Бурятэнергостройн» хамтын байра, 14, 36 номерой автобусуудаар «44-дэхи квартал» гэһэн буудал хүрэтэр ошохо).

ЛАБ ЛЭ ШҮҮХЭТ!

«Буряадай залуушуул» газетэдэ соносхол үгэбэл, заатагүй амжалта туйлахат!

Та коммерци эрхилхэ хүсэлтэй гүт? Худалдаха газар бэдэрнэ гүт? Өөрынгөө продукциин шанар һайжаруулжа, олондо һайшаагдадаг болгохо хүсэлтэй гүт?

«Молодежкодо» соносхол үгэбэлтнай, ажал хэрэгүүдтнай эршэмтэй һайнаар ябуулагдаха.

«Молодежкые» бүхы республика уншадаг гэжэ бү мартагты. Тиимэһээ таанадайшье ажал хэрэг амжалтатай байха.

Бидэ танда туһалхабди гэбэл:
квартира гү, али ондоо юушьеб һэлгэхэдэтнай,
саг зуураар гэр байра бэдэрхэдэтнай,
үнэгүйхэн эд зөөри худалдахадатнай,
шэные худалдажа абахадатнай гү, али юушьеб худалдаха, худалдажа абаха хүсэлтэй байбалтнай,
ямар нэгэ үйлэ хэрэгээр түрэлхидөө, дүтынгөө нүхэдые амаршалхадатнай,
гээһэн эд зөөриеэ бэдэрхэдэтнай,
гашуудалаа элирхэйлэн харуулхадатнай.

Элдэб тематикада, үнэгүйхэнөөр таанадһаа ороһон мэдээсэлнүүдые толилхобди.

Мүнөө «Молодежко» ерэхэ долоон хоногто «Тивикомой» 9-дэхи телевизионно каналай программатай танилсаха арга танда олгоо бшуу.

Хожомоо орон дотороо гү, али хилын саанаһаа наһанайнгаа нүхэр олоходотнай бидэ туһалхабди.

Арга боломжоео бү алдагты. «Буряадай залуушуул» танай найдамтай хани болохо!

«Интегратор» фирмэ дурадхана

Үйлэдбэриин болон управлениин албангуудта ажалай бүтээсые дээшэлүүлхэ.

Өөрынгөө предприяти дээрэ ажалай нэрэ хүндые үргэхэ, тиигээд залуу хүсэнүүдэй анхарал татаа һаатнай, энэтнай хожомоо амжалтын түлхюур боложо үгэхэ.

Эбдэрнэ аа гү гэжэ айхаяа болеод, хожомоо танай компьютернүүдые техническэ талаар хангалгын асуудал эрид усадхагдаха.

Эдэ зорилгонуудые бэелүүлхэдэтнай «Интегратор» гэһэн научно-үйлэдбэриин фирмэ таанадта туһалха.

Манай фирмэ дурадхана гэбэл:

Үйлэдбэриин зорилгонуудые үргэнөөр шиидхэхын тула хүдэлмэришэнэй автомат комплекснууд, IBM PC/AT286 сериин персональна компьютернүүдэй болон периферийн хамһабариин түхеэрэлгын бааза дээрэ эмхи зургаанай болон шэнжэлгын ажал ябуулга автоматизацилха.

Мүнөөнэй эһоор түхеэрэлгэ хүтэлэн жолоодолгын үндэһөөр техническэ орео хүшэр объектнүүдэй управлениин системэ.

Танай эрилтэнүүдэй эһоор конфигураци, комплектациин системэнүүд.

Дурадхагдаһан бүхы системэнүүдтэ IBM PC/AT286 ПВМ түхэлэй персональна компьютер баазова зүйлынь боложо үгэхэ.

Таанад шэнэ системэнүүдые шудалхын тула сагаа алмаха хүсэлтэй гүт?

Манай системэнүүд эрхим һайнаар шэмэглэгдэһэн, полиграфическа эһоор гүйсэдхэгдэһэн документацитай комплекс эльгээгдэхэ.

Мүн бидэ зохеодогбди:

Танай захилаар сэтевой конфигурациин программна хангалга.

Энээнһээ гадна иимэ туһаламжа хүргэдэгбди:

Компьютернүүд болон периферийн түхеэрэлгэ түргэнөөр сервисэ эһоор хангалга:

Консультационно туһаламжа. Бидэ танай шиидхэгдээгүй бүхы хүшэр хүндэ асуудалнуудые хүбеалдахаар түгэс бэлэмди.

Хэрбээ таанад «өөрынгөө хүсэл бодолые гараарба баряад, эльбээд үзэхэ» хүсэлтэй байбалтнай, түхеэрэлгын харуулгын комплект таанадта туһаламжа хүргэхөөр хододоо бэлэн байха. Эндэһээл таанад дурадхагдаһан компьютернүүд болон периферийн түхеэрэлгэдэ туһаламжа үзүүлхэ ба техническэ характеристикын талаар бүхы нэмэлтэ мэдээсэл абаха аргатай байхат.

Манай адрес: 664009, Эрхүү хото, Ядринцевай үйлсэ, 1. НПФ ИНТЕГРАТОР ВСВА БАЙКАЛИТ. Телекс 133131 Р10.

КООПЕРАТИВ ТУҺАЛХА

Советскэ райондо 3 комнатно гүйсэд түхеэрэлгэтэй квартира хоер комнатоор һэлгэнэб. Абн. № 105.

ЛВРЗ-дэ хоердохи дабхарта гүйсэд түхеэрэлгэтэй нэгэ комнатно квартирые ямаршье райондо участогтай гэрээр андалданаб. Абн. № 62.

Гусиноозерск хотодо гурбадахи дабхарта 3 комнатно гүйсэд түхеэрэлгэтэй квартира Сибириин болон Алас-Дурна зүгэй городуудта хоер комнатно квартираар һэлгэнэб. Абн. № 45.

Хандаха: Тулаевай үйлсэ, 150, Ажалүүдалай байшан, Мелькомбинат поселок.

ГҮРЭНЭЙ ОРОД ДРАМЫН ТЕАТРАЙ 62-дохи СЕЗОН

НЭЭГДЭХЭНЬ

«ТЕАТР ХҮҮГЭД БОЛОН ЭДИРШҮҮЛДЭ» ГЭҺЭН БҮХЭСОЮЗНА XVII НЕДЕЛИ

1990 оной ноябрь
23, пятница — Премьера КОММЕРСАНТЫ, комеди (түрэлхид болон багшанарта) — С. Лобозеров

24, суббото — 6—10 классуудай һурагшадай болон багшанарай үдэр. АКСЕЛЕРАТЫ, комеди — С. Ласкин

25, воскресени — хүдөөгэй һургуулинуудай 8—10 классуудай һурагшадта зүжэг. ИГРА В ФАНТЫ, трагикомеди — Н. Колядэ

27, вторник — багшанарта болон 8—10 классуудай һурагшадта зүжэг. Премьера КОММЕРСАНТЫ, комеди — С. Лобозеров

28, среда — 9—10 классуудай һурагшадта зүжэг. ЗВЕЗДЫ НА УТРЕННЕМ НЕБЕ — А. Галин

29, четверг — нээмэл үүдэнүүдэй үдэр. ИГРА В ФАНТЫ, трагикомеди — Н. Коляда

30, пятница — баярай оршон байдалда недели хаагдаба. Премьера КОММЕРСАНТЫ, комеди — С. Лобозеров

Бага классуудай һурагшадта зүжэгүүд:
24, суббото — ВОЛШЕБНИК ИЗУМРУДНОГО ГОРОДА — А. Волков, 13 сагта эхилхэ

25, воскресени — Хүдөөгэй һургуулинуудай һурагшадта нээмэл үүдэнүүдэй үдэр. ВОЛШЕБНИК ИЗУМРУДНОГО ГОРОДА — А. Волков, 11 сагта эхилхэ
Удивительные приключения верных друзей в волшебной стране ОЗ. — 14 сагта эхилхэ.

Театрай ахамад режиссер—РСФСР-эй искусствын габьяата ажал ябуулагша, Буряадай ССР-эй гүрэнэй шангай лауреат А. Бурков.

Кассанууд хүдэлдэг гэбэл: «Юбилейный» универмаг соо [2-дохи дабхар] 10-һаа 16 болотор; театр соо—13-һаа 20 болотор, понедельнигэй үдэрнүүдтэ 18 саг болотор ба үглөөнэй зүжэгүүдэй эхилхэһээ нэгэ час урид хүдэлжэ эхилнэ.

Иимэ телефонуудаар хонходожо, уридшалан биледүүдые захихадатнай болохо: 3-02-10, 3-16-71.

Аршаан

ЭЗЭН БОЛОХОЕО ХҮЛЕЭГЭЭД...

Ажалша коллективүүдые, һураграгшадые оршон тойронхи байгаалида дуратайгаар хүмүүжүүлхэ, байгаали хамгаалха эрхим дүй дүршэл элирүүлхэ зорилготойгоор промышленна, автотранспортна, ой модоной, коммунальна, хүдөө ажахын предприятинуудай, колхоз, совхозуудай дунда харалга үнгэргэхэ шиидхэбэри республикын Министрнүүдэй Совет, профсоюзуудай совет байгша оной апрель соо абаһан байна. Тиигэжэ харалгын дүримүүдые бүхы районуудта эльгээгээ һэн. Энэ харалгын дүримые бүхы предприятинуудта, һургуулинуудта эльгээжэ ямараар үнгэргэжэ байһые райгүйсэдкомууд шалгажа байха зорилготой бэлэй. Гэбэшье Загарайн райгүйсэдком энэ уялгаяа мартажархёо ха юм. Ингэжэ хэлэхэ бата үндэһэтэйбди. Ой модо бэлэдхэлгын, доодо окладай техникэ бүтээдэг Элхиин туршалгын механическа заводо'їхид республикын правительствын иимэ шиидхэбэритэй, харалгын дүримтэй танилсаагүй байба бшуу.

Элхиин заводой үйлэдбэри оршон тойронхи байгаалида хохидол үзүүлдэггүй байгаа гээшэ гү? һүүлэй жэлнүүдтэ заһабарилгын ондоо хүдэлмэри хэдэг болоһоһоо хойшо нефтьтэй уһа гаргажа хаяхаа болео. Ацетиленэй оронда пропан-бутан хэрэглэн, газнуури хэдэг боложо, ацетиленэй станцида уһан хэрэглэгдэхэеэ болиһон байна. Предприятиин түсэбүүд соо заводые һэльбэн шэнэлхээр, шэнэ котельнэ баригдахаар хараалагданхай.

Гэбэшье байгаалида хохидол үзүүлхэгүйн тула хэжэ байһан хүдэлмэринь тон бага. Тиин байгаали хамгаалгын обьектнүүд эндэ удаанаар баригдана. Жэшээлхэдэ, уһаар хангадаг түхеэрэлгын барилга 1987 онһоо мүнөө болотор хэгдэнэ. Тус обьект 1988 ондо ашаглалгада оруулагдаха еһотэй байгаа. Уһа урадхуулха түхеэрэлгэ удаан хүдэлгэгдэнгүй байжа, заһабарилагдахаар болонхой. Тиигэжэ заводой сэбэрлэлгын түхеэрэлгэнүүдтэ сүүдхын туршада 400 кубометр условно сэбэр уһа оруулагдана. Мүн үгтэһэн лимидһээ гадуур уһа хэрэглэһэнэйнгээ түлөө тэдэнэр таба дахин үнэтэйгөөр мүнгэ түлэнэ. Жэшээлхэдэ, үнгэрэгшэ жэлдэ тэдэнэр 16.876 түхэригэй яла түлэһэн байха юм. Байгша оной 9 һара соо лимидһээ гадуур 102.255 кубометр сэбэр уһа үйлэдбэриин хэрэглэмжэдэ абаа. Ингэжэ коллективэй хүдэлжэ олоһон мүнгэ зөөриие заводой хүтэлбэрилэгшэд өөрыгөө харюусалгагүй ябадалай түлөө түлэнэ бшуу. Тиин энээн тухайгаа тэдэнэр коллективтээ мэдээсэнэ ха гү?

— Ажахы эрхилхэ шэнэ гуримда ороходоо, уһа хэрэглэхэ асуудал шанга хиналта доро абахабди. Юуб гэхэдэ, коллективнай үйлэдбэриин бодото эзэн болохо еһотой ха юм,—гэжэ заводой ахамад механик В. Н. Друздь хэлэнэ.

Мүнөө эндэ хэн эзэн гээшэб гэһэн асуудал тэдэнэрэй урда табимаар байна. Заводой сэбэрлэлгын түхеэрэлгэнүүд ашаг үрэтэйгөөр хэрэглэгдэнэгүй. Предприятиин хүтэлбэрилэгшэд энэ шухала обьектдэ ямаршье анхарал хандуулнагүй. Тиимэһээ эндэ сэбэрлэгдэһэн уһаң соо элдэб бодосууд хэмһээ үлүү байха юм. Лабораториин байшан олон жэлдэ заһабарилагдангүй һандаржа, унаха дүтэлэнхэй. Иимэ эрхэ байдалда һайн шэнжэлгэнүүдэй хэгдэхын аргагүй байһаниинь эли болоно.

Агаарые бузарлалгаһаа хамгаалха хүдэлмэри заводто хэгдэнэгүй, Предприятиин элдэб газуудые сэбэрлэдэг хэрэгсэлнүүд зарим технологическа түхеэрэлгэнүүдтэ тодхогдоогүй, углеродой окисиин хэмжээе тодорхойлдог анализаторгүй байна. Эгээл гайхалтайнь гэхэдэ, завод агаар руу элдэб бодосуудые хаяха ямаршье зүбшөөлгүйгөөр хүдэлнэ ха юм.

Байгаали хамгаалха обьектнүүдые барихада хэрэгтэй материалнуудаар, түхеэрэлгэнүүдээр хангалга мүнөө хүндэ байдалда оронхой гэжэ мэдэнэбди. Хүтэлбэрилэгшэдтэй энэ хэрэгтэ анхарал хандуулаагүй газарта эдэ бүгэдэ асуудалнуудые шиидхэхэнь бүришье хүшэр байдаг. Байгаали хамгаалгын асуудалнуудта, харалга үнгэргэлгэдэ профком ямаршье хабаагүй гэжэ профкомой түрүүлэгшэ Ф. Ф. Никонов мэдүүлнэ. Тооһотой, элдэб хорото газуудтай цехүүд соо хүдэлмэришэдэй ажаллажа байһые харадаггүй профком ондоо ямар хүдэлмэри хэнэ гээшэб!

Байгаали хамгаалха талаар заводто бии байһан дутуу дундануудые усадхалгада энэ каралга нилээн ехэ туһа хүргэхэ аргатай байгаа бшуу.

Л. БАЛДАНОВА.

Аршаанай үдэрнүүд

Энэ зундаа Хойто-Голой аршаанда зон олоор сугларжа, хүл хүлгөөтэй, хүхюун байба.

Аршаан дээрэ хэншье сүлөө забгүй байдаг ха даа. Үглөөнһөө үдэшэ болотор ажал олдоод лэ байдаг шэнги юм. Багашуул наадажа, сэнгэжэ үдэрөө бараха, харин ехэшүүл аршаанда орохо, зариман ойро тойрон аяншалха, дархалха, түлеэ залһанай хойноһоо ябаха, ном һудар уншажа, тархяашье үндылгэхэгүйл даа. Зарим нэгэн Шудхалайн аршаанда ошохоео мори унаагаа асаржа, эмээллэхэ гэхэ мэтэ.

Шудхалайн аршаан уухада һонин, амтатай юм. Хүнэй хотодо ехэ һайн. Урдань хүн тэндээ байгаад уудаг һаа, мүнөө болинхой. Юундэб гэхэдэ, байрагүй, газарынь шабартай, мори унаа барихань бэрхэтэй. Тиимэһээл Хойто-Голһоо мореор ошожо, асардаг заншалтай болонхой. Аршаан жааханаар дороһоо бурьялан гаража байдаг юм. Хүлеэжэ байгаад, асарһан бүхы амһартануудаа дүүргэжэ, мориндоо һайнаар ашаад, гэдэргээ бусахаш.

Хойто-Голой аршаан дээрэ ямар байра байдалтайб? *Эндэмнай 60-аад онуудта баригдаһан набтар хара гэр бии. Гадна районой РСУ-гай бариһан һаруул ехэ байшан холоһоо ялагар салагараар харагдан байдаг.* Гурбан ехэ таһалга соонь, веранда дээгүүр аршааншад байрладаг. Пеэшэнүүдтэй. Энэ хабартаа Ленинэй нэрэмжэтэ колхозой барилгашад тэндэ баһал өөһэдынгөө зоной амарха томо гэр баряа юм. Аршаанай зүүн хажууда хоер байратай бараг һайн гэр баригдаһан аад, хүшагдангүй хаягдаһанһаа боложо, үжэжэ, үмхиржэ хэбтэнэ. Ямар нэгэ арга шадалтай эмхи зургаан тэрэ гэрые задалаад, горхонойнь баруун хажууда табяад, өөһэдынгөө алба хаагшадай амардаг гэр болгоо һаань, һураггүй һайн һэн даа. Теэд хэн, ямар эмхи зургаан энэ ажал бэе дээрээ даажа абахаб? Минии һанахада, энээниие ой модоной ажахынхид гү, али «Улаан-Аха» ба бэшэшье колхозууд хэжэ шадамаар ха. Сэхыень хэлэхэдэ, Хойто-голой аршаанда ерэгшэд хуушанайхяар газаа майхан соо байхаяа болижо, дулаан һаруул гэрнүүд соо байрлана.

Хойто-Голнай байгаалиин хүшөө мүн. Тиимэһээ тэндэхи байгаалида ехэ нарин нягтаар хандаха тухай аршаан дээрэ сугларһан хүн бүхэн батаар ойлгонхой.

Мүн аяар холын Франциһаа ябаһан туристнуудтай уулзабабди. «Транссибирь—90» гэһэн совет-француз экспедициин гэшүүдтэй уулзабабди. Бидэ элитэ француз аяншалагша Николес Ванья, Ален Бришше, Бенуа Марк-Ла-Рибьер гэгшэдһээ гадна совет талаһаа Эрхүү хотоһоо «Сталкер» гэжэ нэгэдэлэй түлөөлэгшэ Владимир Олегович Глазунов гэгшэд ябаа һэн. Тэдэниие гааршалан, тофалар хүбүүд Александр Шинкеев, Виктор Болхеев гэгшэд ябалсаа һэн. Энэ экспедициин маршрут хадаа иимэ юм: Зүүн-Саянууд—Байгал далай—Лена мүрэн—Олекминск хото—Яма гол—Хойто-Мүльһэтэ далай. Тэрэнь 1,5 жэл соо үргэлжэлхэ юм.

Холын айлшад аршаан дээрэ хоножо, аршаанда ороожо бэеэ амаруулаад, саашаа аяншалгаяа үргэлжэлүүлээ һэн.

— Урдань аршаанда ерэхэдээ, мореор хүргүүлэгшэ бэлэйбди. Харин мүнөө ашаанай машинаар даб гээд ерэшэхэш. Газаа майхан соо бэшэ, харин дулаан, һаруул гэр соо ехэл зохид даа. Үшөө зайн гал яларжа байхань гайхалтай юумэл!—гэжэ Ханда Максаровна энеэбхилээ һэн.

Хойто-Голой аршаан дээрэ зоной олоороо сугларха үедэ (июнь-июль) түбэй больницын нэгэ эмшэниие тэндэ баридаг һаань, ехэл һайн байха һэн ха.

Хойто-Голоймнай аршаан Аха нютагай еһотой шэмэглэл мүн. Саашадаа энэ байгаалиин хэшэгые яагаад, ямар янзаар ашаглаха тухайгаа хэлсэхэ, шиидхэхэ сагнай ерэбэ.

Вл. ГАЛСАНОВ,
журналист.

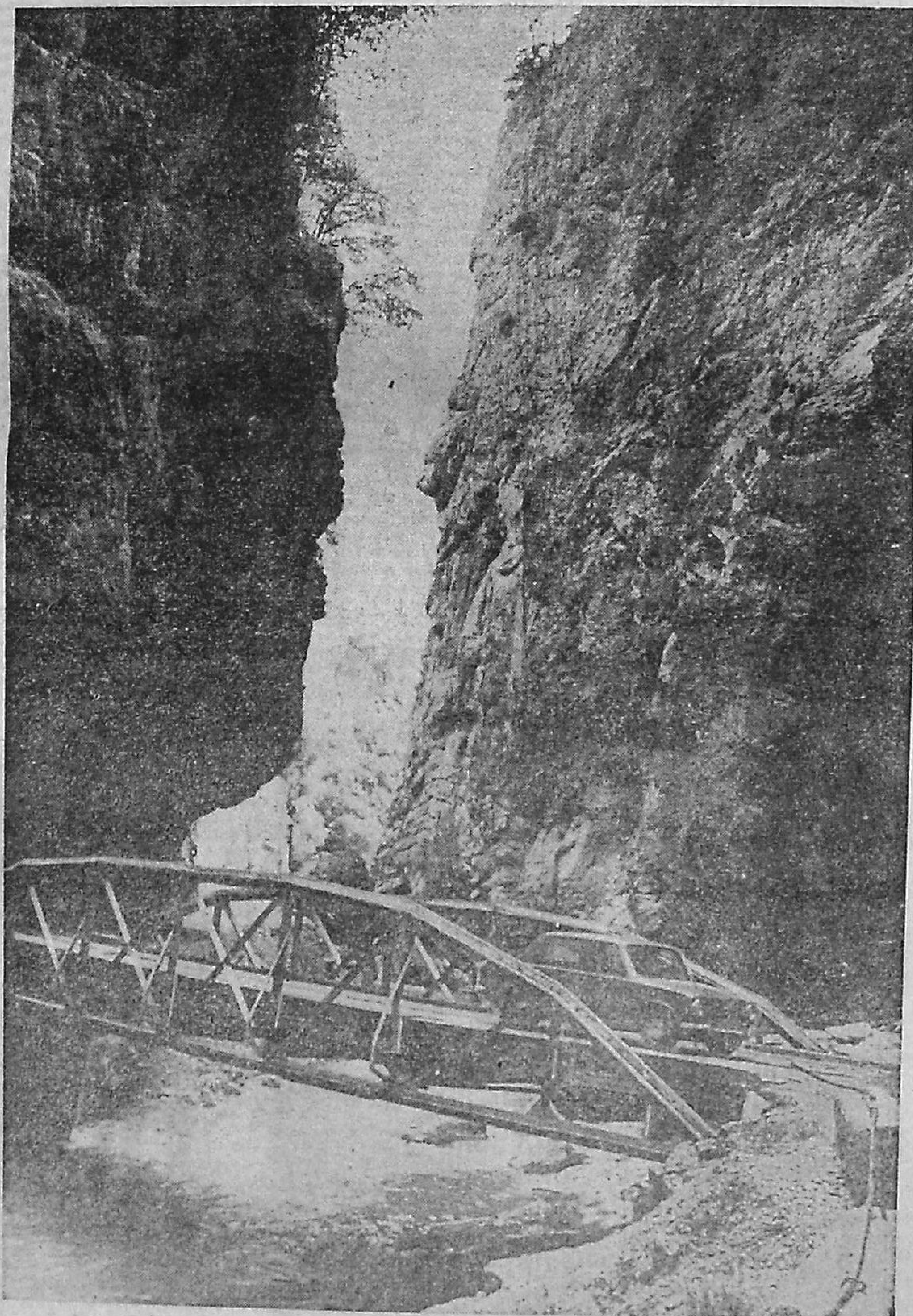

Чегемэй хүнды—альпинистнүүдэй, туристнуудай дура буляадаг газар.

ТАСС-ай фото.

Бэлигтэй уран зураашын бүтээлнүүд

Дурна зүгэй арадуудай үндэһэн еһо заншалнуудһаа эшэ татан, буряад уран бүтээлшэ Сэрэнжав Балдано ажалладаг байна. «Сэрэнжав Балданогой бүтээлнүүд» («Мир Сэрэнжава Балдано») гэжэ выставкэдэ орожо хараһан хүн өөрсэ янзын уран зураашын бүтээлнүүдтэй танилсаха, зохёохы ажалайнь еһо маягые хаража һонирхохо байна. Москвада, Декоративно-уран шэмэглэлэй ба арадай искусствын бүхэроссин музейдэ бүтээлнүүдынь табигдан дэлгээгдэбэ.

Бэлигтэй энэ бүтээлшын наһанай зам түрүүшээр урагшатай шэнги аад, юрын байгаагүй. Ангуушанай хүбүүн, уран дарханай аша хүбүүн —Сэрэнжав Балдано Шэтын областиин Хойто-Ага нютагта түрэһэн байна. Москвада һураа. 1961 ондо Буряад орондо бусаба. Буряад искусствын үндэһэн янза түхэлые үлөөхын түлөө дэлгэрһэн хүдэлөөе тэрэ толгойлһон байгаа. Тиигэжэ националис үзэл баримталба гэжэ гэмнэгдэһэн юм. Буряадай Уран зурагашадай холбооной правлениин түрүүлэгшын тушаалһаа тэрэ гаргагдаад, Алма-Ата руу ябашаба.

— Сүлөөтэ байдалтай хүн байхын түлөө бүхы наһаараа тэмсэһэн хүм,—гэжэ выставкэ нээхэ үедэ Сэрэнжав Балдано хэлээ.—Энэ эрмэлзэлээ өөрынгөө бүтээлнүүдтэ ходо харуулдаг байгааб. Түрэһэн нютагһаа гаража ошохо баатай болоһон хадаа түрэл дайдая һанажа уйдадаг байһэмни бүтээлнүүдтэм шэнгээ бэзэ.

Энэ выставкэдэ авторай 300 бүтээл табигдаа. Балданогой бүтээһэн юумые нэгэтэ Сергей Коненков хараад, модо һиилэхэ, зороо искусстводо өөрыгөө зорюулхые дурадхаһан юм. Нээрээшье, мастерай ажалда модон гээшэ гол материал болоо һэн. Ламын шажанда хабаатай зурагуудшье, XVIII, мүн XX зуун жэлэй эхин үедэ хабаатай декоративна искусствын зүйлнүүд выставкэдэ табигдаһан байна. Һүүлшынхидүүлынь С. Балданогой коллекциһээ абтаа. Юуб гэхэдэ, уран зурааша тиимэ юумэнүүдые наһаараа суглуулжа ябаа.

Мүн баһа Ирина басаганайнь бүтээлнүүд, Карина зээ хүүхэнэйнь һаруул удхатай зурагхануу уран зураашын бүтээлнүүдтэй выставкэдэ зэргэлэнхэй.

— Намда бии байһан бүхы һайн һайхан юумэнүүд—эсэгын габьяа. Эсэгынгээ һайн нэрые бусааха гээшэ минии диссертациин зорилгонуудай нэгэн байгаа,—гэжэ искусство шэнжэлгын кандидат Ирина Балдано хэлээ һэн.

Соелой совет жаса, Декоративно-уран шэмэглэлэй ба арадай искусствын бүхэроссин музей, Казахстанай Уран зураашадай холбоон, япон-совет хани барисаанай болон соелой Хоккайдын байшан энэ выставкые эмхидхэн эрхилэгшэ болоһон байна. Имагтал Хоккайдын байшан гоё гэгшын каталог хэблүүлэн гаргаа. С. Балданогой бүтээлнүүд дэлхэйн олон оронуудта үмсын суглуулбаринуудта хадагалагдажа байдаг юм. Тиимэһээ Японой ниитын энэ эмхи һонирхол гаргаһан байна бшуу.

М. ХРОМОВА,
ТАСС-ай корр.

Москва.

ТҮҮХЭТЭ ҮНЭН ЗҮБЫЕ ҺЭРГЭЭХЭ

Олониитэтэй хэлсэжэ шиидхэхэ

Буряад-Монголой республикые хэдэн газар болгон хэршэхэ, сасаха үедэ Ойхон арал Эрхүүгэй областиин мэдэлдэ үгтэһэн юм. Энэ ехэ шаналтай. Ойхон гээшэ Буряад оронойманай дээрээ ахагүй дэнзэ нютаг, бүгэдэ буряад арадай һүлдэ мэтээр шүтэжэ ябаһан нангин орон байгаа.

Иигэжэ Буряадай газарһаа таһалжа хаяһан гансахан Ойхон арал бэшэ юм.

1933 оной зун Адуун-Шулуунайхиние, ондоогоор хэлэбэл, Ононой урда бэеын буряадуудые баалалтаар албадажа асараад, Агын колхозуудаар тарааһаниинь эли юм. Юун болоод иигэжэ орон нютагһаань сүлэбэ, намнаба гээшэб гэхэдэ, гол шалтагааниинь «Бооржын укрепрайон» гэдэг сэрэгэй бэлэдхэл хэгдэхэ ушартай болоһон байна ха. Сэрэгэй нюуса барилгаһаа зониие холодхохонь зүйтэй байжа болоошье һаа, нэгэл тиимэтэй һэн.

Адуун-Шулуунай хушуун гээшэ Хада-Булаг түбтэй, мэдэлдээ киилээд ехэ газартай байһан гэбэл: Дээдэ ба Доодо Бооржо, Түүргын гол, Адуун-Шулуун уулые тойроһон һомон зүблэлнүүд, Урда бэеын Урта, Үлирэнгэ, Хуандай ба Тариин нуурые тойроод, Ононой голһоо Манжуурай ба Монголой хилэ хүрэтэр тэниигһэн уужам дэлгэр дайда байгаа. Хойто захадань Сүүгэлэй дасан, урда захадань Бальжан хатанай ордон Хуандайн хэрэм түүхынь дурасхаалта тэмдэгүүд болоно.

Булар һайхан буряад энэ нютагта зониинь үдхэн, малынь олон, сэлгеэ үргэн талада сэнгэжэ байһаниинь яашагүй үнэн. 1933 ондо эндэхи зониие хүлгүүлжэ, мал шэнгеэр туужа байха үедөө үшөө хэлэһэн ха: «Сэрэгэй барилгын хэрэгээ болиходо орон нютагаа бусахат» гэһэншье, тиигэжэ данса соо дурдагдаһаншье байдаг. Теэд хэрэм-бүхэлэлгэ хэрэгээ болиһоор 45 жэл үнгэрөө, юумэн хуушаараа.

Буряад зониие илгажа, эндэһээ холодохооһоорнь бодоходо, угаа даамай ухаантай ябуулга байгаа гэжэ хэнэйшье мэдэхээр. Уг нэгэтэй монгол зониһоонь холодхожо, хооронд дуурынь шаантаг сохиһон хэрэг гээшэ. Энэ мүнөө сагта, шэнэдхэн хубилгалгын үедэ, уласхоорондын харилсаае шэнээр хаража, зүбөөр зохеон табиха үедэ, энэ урданай хаанай имперскэ түримхэй һэдэлгэһээ эхитэй, Сталинай үедэ нэгэ далайсаар оолбуурдажа бэелүүлэгдэһэн, бага яһатаниие хашаха, булимтарха политика болихоор болоогүй юм гээшэ гү?

Мүнөө болоод байхада, зарим зон гайхаха еһотой болоно. Ононой урда бэеын буряадуудые сүм сүлөө гэһэн аад, мүнөө эндэнь дүүрэн буряад байнал. Энэ юун гээшэб? Үнэхөөрөө олон буряадууд байна. Яагаад байнаб гэжэ хэлэхэ болоо һаа, яһала түүхэтэй байха. Ононой урда бэедэ гансахан Ново-Зарягай үсөөхэн, мүн Адуун-Шулуунай участогай бүлэг буряад зон үлэһэн юм. Бэшэ сүлэгдэжэ ерэгшэд Агын дэбисхэр дээрэ асарагдаад байхадаа, һөөргөө бусаха аргагүй болоһон юм. Бусаха харгыень бүхы агынхидай паспорт дээрэ табигдадаг байһан юрын тамга бүхөөр хаагаа. Энэ тамгын баруун хүбөө зүбшөөд, үндэр, һүүрэгэр «нэгэ» тоо дараатай байдаг һэн. Энэ тоогой удха шанарые гансал НКВД мэдэдэг байһан гэхэбди. Иимэ паспорттай хүн Ононой урда бэеын районуудаар ажаһууханаа байха үдэрөөршье ябаад ерэхэ эрхэгүй байгаа. Заатагүй зүбшөөл хэрэгтэй байгаа. Мүн иимэ тамгатай газарта ондоо тээһээ ерээд байрлаха гээшэ киилээд хэлсээтэй хэрэг һэн. Энээниие хазагайруулһан хүн 24 часай болзор соо тэндэһээ гарахаб гэһэн уялга НКВД-дэ үгэдэг, ямар нэгэ ушараар удаарбал, үбдөөшье һаа, гэмтэн гэжэ сэгнэгдэжэ, хоер жэлээр түрмэдэ ошодог һэн.

Иигэжэ энэ тамга хоер үүргэ дүүргэдэг байгаа. Нэгэдэхеэр, урдаһаа сүлэгдэһэн зониие һөөргэнь табихагүй, хоердохеор, хойшоо сүлэгдэһэн зониие гэдэргэнь бусаахагүй. Агын округ гээшэ НКВД-гэй тэбхэр тамгаар шангаар хаагдаатай онсо түхэлэй нютаг байһаниинь үнэн юм. Ага нютагта гүрэн түрын нюуса, сэрэгэй удхатай барилгашье байгаагүй, гансал зониие хашаһан, эгигэл багатанай тоодо байһаниие манай гэршэлһэн тамга байгаа.

Тиигэбэ ябашье Ононой урда бэеэр буряадууд об тобхон, ород колхоз бүхэндэ нэгэ хэдыхэн айл байдаг һэн. Энэ хуудам, жабартай талада үбэлдөө мал хараха гээшэ гайтай юм. Буряад малшадай хойшоо ябашахада, эндэхи колхозууд хонишоноор ехээр хашагдажа аргаяа барагдахадаа, ажаһын ударидагшад үнэн, худал арга мэхын хүсөөр агынхидые прописката оруулжа, хонишон болгодог байгаа.

Жэшээнь, Урда-Агын Ворошиловай нэрэмжэтэ колхозһоо табан айл Доролгын колхоздо хоер түрүүлэгшын «эбэй хэлсээгээр» үгтэһэн юм. Орондонь доролгынхид урда-агынхидайгаа уялгата бэлэдхэлыень гүрэндэ оруулһан ха. Энэ хэрэг дайнай жэлнүүд соо болоо. Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайнһаа бусаһан хүбүүд, эхэ эсэгэеэ, бүлэнэрөө абаад, урагшаа, уг нютагаа бусаһаниинь яһала олон байха. Дайнда ябажа зоригжоһон эдэнэр «Дуратай газартаа байха эрхэтэй болооб» гэхэ байгаа ха юм. Тиигээдшье үнөөхи «хонишон хэрэгтэй» гэдэгнай ноедой нюдэ бүглөө еһотой. Тиигэһээр байтар Н. С. Хрущев засаг түрэдэ гаража, юумэнэй һулархада, буряадууд олоороо Ононойнгоо урда бэе бусаһан юм.

Иигэжэ анхандаа Адуун-Шулуунай хушуун гэгдэдэг нютагаар дахяад буряад бии болобошье, олонхинь Агадаа үлөө.

Мүнөө болоод байхада, эдэнэр анхан түрэһэн, уг үзүүр нютагаа эзэлхэ эрхэгүй шэгээрээ гээшэ гү? Жэшээнь, эдэ зон анхан нютагаа бусаад, хуушан хилээрээ Адуун-Шулуунай национальна район байгуулагдаба гэлэй. Тиихэдээ үндэһэ яһатанай хилэ эсхэһэн, эбдэһэн тээшээ хабаадахагүй, харин түүхын үнэн зүбые һэргээһэн еһотой хэрэг болохо бэшэ гү? Тиигээдшье зүблэлтэ гүрэн үсөөхэн тоото буряад зондо үгэһэн анханайнгаа уялга удааруулжашье һаань, дүүргэһэн болохо байгаа гэжэ һанамаар.

Хэнэй, хэзээ иигэжэ үгээ үгэһэн тухайнь хэлэхэ болоо һаа, энээниие гэршэлһэн бэшэлгэ Урда-Агын музейн дансада бии һэн. Тэрэ сагта Адуун-Шулуунай хушуунине усадхалгын комиссиин түрүүлэгшээр Косыгин (нэрэ алдарыень мартаад байнаб) худэлһэн юм. Энэ хүн бэшэхэдээ, «дээдын зурганай захиралтаар сэрэгэй бэхилэмжэ хэрэмэй хэрэгээ болихолоор нютагаа бусахат гэжэ зондо соносхообди» гэжэ тэмдэглэнэ.

Онон-Хамниганай хушуун гэжэ урданайнь, 20-ёод оной нэрээр хэлэнэб. Энэ ямар нютаг гээшэб гэхэдэ мүнөө байгша Хэрын, Окшоогой районоор тараагдаһан, анхандаа Улаан-Ононой аймагай хахадынь юм. Үнөөхи үйлэтэ 1937 оной Указаар Агаһаань таһалжа абаһан газар юм.

Буряадһаа таһалагдаһан зон аяар 50—60 жэл соо ехээр хубилаа, хэлэ, бэшэгээ, еһо заншалаа мартажа, хэншье бэшэ залуу үеын үндыһэн тухайнь хаа-яахан «Забайкальский рабочий», «Агын үнэн», «Комсомолец Забайкалья» газетэнүүдтэ об-тоб бэшэгдэдэг. Зундаа, августын 22-то «Буряад үнэндэ» толилогдоһон Д. Дылгыровэй «Ононой эрьеэр» гэһэн статья соо энээн тухай һанаа сэдьхэлээ зобонги байһые дамжуулна. Саашадаа ялтай гээшэб, ямар зохимжотой арга боломжонууд байнаб гэхэ зэргын хөөрэлдөө арад зонтоео ябуулха байгаа бэшэ гү? Үсөөхэн хүнэй уншадаг Буряадай газетэнүүдтэ бэшээд лэ байхада, юун бүгэхэб? Һайн һайхан эдэбхи гаргаһан Буряад оронойманай хандалга-бэшэгтэ гараа табиһан 63 нүхэдтэ баяр хүргэхэ хэрэгтэй. Саашадаа эдэ зон, мүн арад зонойнгоо хуби заяан тухай сэдьхэлээ үбдэдэг, «намһаа саашаа, нарһаа наашаа» гээд байдаггүй, нүхэд зонойнгоо дунда ябажа, Ага, Ононоороо, Алайр, Боохоноороо хөөрэлдэхэ, зүбшэхэ еһотой гэжэ хэлэхэ байнаб.

Энэ хоер округуудһаа гадна, бэшэшье таһалагдаһан газарай зонтой хэлсэнгүй шиидхэжэ болохогүй.

Д-Н. ЦЫРЕНДАШИЕВ,
СССР-эй географическа бүлгэмэй гэшүүн.

ЗУНАЙ ҺАЙХАН САГ САХИЛГААН ТҮРГЭНӨӨР ҮНГЭРШЭБЭЛ...

Түрэл нютагаймнай түүхэһээ

МАНАЙ ШАРЗААРХИД

Хүнэй түрэһэн нютаг юунһээшье үлүү, тэрэ хэзээдэшье мартагдаха, һалан гээгдэхэ гэжэ байха юм гү?

Сохом үгыл гээшэ гүб даа. Хүлөө табиһан хүрьһэмнай саашанхи ажабайдалаймнай эһотой гэшхүүрынь боложо үгэдэг. Тэндэхи эхэ, багашье һаа, танил соорхойнууд, болдог толгойнууд, гол горхонууд, хада уулануud, ан амитад, хангалтама ой тайга сэдьхэл татадаг. Хүнэй бага наһанайнь танил дайдын шарай хүндэ һанагдахагүй гэжэ байха юм гү?

Үгы даа. Болдог, толгой бүхэн хуушанай гуламтануудтай. Тэндэ үхибүүдэй наадажа ябаһан үнгын шулуунууд хаана хаягдаа гээбши, дууһан тэрэл гуламтаяа ээлнэ эһотой. Үшөө тэндэнь олон айлнууд һуудаг, адууһа малнуудые шадалайнгаа зэргээр үсхэдэг, айл бүхэнэй сагаан эдеэнэй дээжэ айраг, тараг, үрмэ, зөөхэй таг табюур дээгүүр дүүрэн табяатай харагдаха. Айл бүхэнэй олон малтай байхадань, тэндэхи тала дайдын шарай тад ондоо байдаг.

Манай Ахада Шарза гэжэ нютаг бии юм. Эндэмнай элдүүриин газар тон бага байһан гээшэ. Айл бүхэн өөрын газартай, өөрын адууһа малтай, эдлэжэ байһан газартаа эһотой эзэн боложо, тэрэнииэ үтэгжүүлжэ, үбһэ ногоо элбэгээр ургуулха гэжэ оролдодог байгаа.

Шарза нютагай үзэсхэлэнтэ дайдын шарай ямар бэ даа, нэгэл ондоо татасатай гээшэ гү, юрэдөөл, ондоо шэнжэтэй.

Шарза голой дундуур шугы, олон янзын ургамалнуудтай—шэнэһэн, хасуури, хүһан, уляаһан, элдэбын бургааһан, хуша модондонь дулаан жэлдэ һамар барсайтараа ургадаг. Намартаа набшаа намаада зүһэ бүриин үнгэ орожо, Шарза нютагай шарайе бүри һэргээн шэмэглэдэг, халюураад, үгалзатаад гое болодог. Мүн баһа өөрын жэмэстэ ургамалнуудтай.

Шарза голой дундуур Жомболог гэжэ гэрэлтэй сэнхир горхон урдадаг. Оеортонь жараахай загаһан элбэг. Шэбээ адха[1] сооһи дулаанһаа ами абахадаа, хадхууран[2], үхэр нюдэн, улаагана, нэрһэн, нохойн хоншоор, шара тибһэн, майлын энгэрнүүдтэ—сагаан тибһэн ургадаг.

Жомболог соогуур дулаан оронуудһаа аяншалһан элдэб шубууд олоороо байрлажа, дальбараануудаа дэгжээн ниидэдэг. Эндэ шубуу агнаха заншал огто байдаггүй. Эндэхи зон байгаалида хэр үгһөө эзэн боложо һураһан байха. Ан амитадай сүлөөтэ нютагуудай нэгэн—Шарза-ара булга, хэрмээр, үе, һолонгоор элбэг.

Энэ нютаг хэдэн нэрэнүүдтэй. Урдань айлнуудай һуужа, түбхинэжэ байһан заахан һууриин газарнууд гэхэдэ, Шара-Тала, Баруун-Шарза, Ехэ-Шарза, Ташалуур, Баруун-Обтой, Бөөриг, Зуһалан, Монголжоон, Тообогорой-Тала, һанди-Жалга ба бусад болоно. Хэр үгһөө эндэ, тэндэһээ хүнүүд нишэ зөөжэ ерээд түбхинэдэг, элдүүриин бага, ехэшье һаа, газартай, гуламтануудтай болодог.

Шарза уг удхаараа үнэр хүнүүд гэхэдэ, Патархатан, Галсантан байгаа. Тэрэ сагта хүнэй обогые хүсэд бэшээр нэрлэдэг һэн. Хожомынь хуушан монголоор, байтараа хуушан латаар бэшэг заадаг болоходонь, хүнэй обогууд хүсэдөөр бэшэгдэдэг болоо бэлэй. Жэшээнь, Патархатан—Патархеев, Галсантан—Галсанов гэхэ мэтэ. Нэгэ үгһөө таба-зургаан бүлэнэр тараһан юм. Патархеевтэнһээ—Гүндэн, Пүрбэ, Даша, Санжа-Мэтэб, Радна, Дубжир; Жамбаловтанһаа—Бадма, Дубжир, Сэдэб, Жамса, Даша; Галсановтанһаа—Дондиб, Максар, Лопсон-Сырэн, Гомбо.

Хаанашье ябахада, сэлеэн бүхэндэ дүүрэн айл үрхэтэд түбхинэжэ һуудаг бэлэй. Тэрэ сагта хүбидаа малгүй хүн хомор һэн. Хожомоо хуушан сагһаа зүрхэ алдаха хүнүүд олошороо. Гансал амиия хараха, зариман үшөө зөөри зөөшэ хуряаха, баяжаха гээшые нэгэ үлүү заншал гэжэ шарзаархид тоолодог байгаа.

һүүлэй һүүлдэ сэлеэн бүхэндэ хүнүүдэй олон болоходонь, тэдэнэй дунда нэгэдэл, бүлэг байгуулагдаа. Тэрээндэ залуушуул хамтаржа, зоной дунда наада зугаа дэлгэрүүлдэг, зоноор хөөрэлдөө үнгэргэдэг, үетэн нүхэдөө өөһэдтөө дүтэ болгодог һэн. Бэе бэеэ урилсаха, оролсохо, нүхэсэхэ, гэр бүлын хөөрэлдөөнүүд болохо, хоорондоо эбтэй зэтэй, бэе бэеэ хүндэлжэ һурадаг бэлэй. Үтэлһэн, залуу гэжэ илгадаггүй, дууһан тэгшэ ябадаг һэн. Эдиршүүлые ажалда дүйтэй болгожо һургадаг, дархан гү, али оедолшо болгодог байгаа.

Зүүн-Обтойдо Галсанов Дондиб балшар багаһаа дархашан боложо дадаһан хүн. Тэрэнэй шадахагүй юумэн гэжэ байгаагүй. Хамаг юумые угалзатуулан, үзэмжэтэйгөөр дархалха, гоеохо гээшэнь аргагүй. Дондибто хүрэхэ дархан хаанашье байгаагүй. Тэрэ жэжэ түмэр: мүнгэ, алтаар, гуули, зэдээр эхэнэрнүүдэй зүүхэ геолтэнүүдһээ эхилэн, мүнгэн халбага, аяга, һиихэ, бугаар, оройдоһо[3], мүнгэн хутага, мүнгэн ооһор, гэртэ юун хэрэгтэйб, бултыень дархалха. Дондибто хаана-янаһаа хүнүүд үдэр бүхэндэ ээлжээ ээлжээгээр ерэдэг байһан юм. Мориной хазаар мүнгөөр шэмэглэн бүтээдэг, эмээлнүүдэй урдахи ба хойто бүүргэнүүдые мүнгэлдэг, дүреөнүүдыень полисхоор[4] угалзатуулан гоеодог бэлэй. Дондибой дархалһан тогоо, торхонууд үнгэ һайтай, хубилха, муудаха гэжэ огто байгаагүй. Дондибой дүүнэр Лопсон-Сырэн, Гомбо баһа дархаша угаа татаһан, элдэб эд хэрэгсэлнүүдые дархалдаг һэн. Галсановтан шуумар һүбэлгэн, ухаансар улад ябаһан юм. Дондиб Долгор гэжэ басагандаа өөрынгөө бэлиг шадабари дамжуулан, һургаһан байна.

Тиихэдэ Шарзадамнай нэгэ хуурша-дууша хүн байһан юм. Энэмнай Патархеев Аюша болоно. Шарзынгаа хойто үбэрнүүдтэ хони, ямаадаа бэлшээжэ, адуулжа ябахадаа, аялга ханхинуулдаг байгаа. Хүн хээрэ юүгээр һамааржа, сагаа үнгэргэхэб даа. Нугархай хургатай, аялга хуур хоерые тэнсүүлжэ шадаха уран дүйтэй энэ хүниие «Шарзын хууршан» гэжэ дэмы хэлсээгүй бэлэй. Тэрэ уг удхын һабагша Шарза нютагай айл бүхэндэ татагдаһан байха. Аюша Доржиевич Патархеев гэр бүлэдөө арбаад үхибүүдые үргэжэ табиһан, үхибүүдынь булта дуушад-хууршадай шадабаритай.

Энэ холын Шарза нютагта түрүүшын нэгэдэл бии болобо. Түрүүшын эдэбхитэд гэхэдэ, Налханов Пунсык, Галсанов Максар, Патархеев Гүндэн, Галсанов Лопсон-Сырен, Жамбалов Жамса, Мандагаев Хайдаб, Дамшаев Лопсон ба Гонжоб, Балданов Бандан, Патархеев Пүрбэ, Галсанов Гомбо, Патархеев Дубжир, Жамбалов Бадма, Патархеев Радна, Жамбалов Даша ба Дубжир, Галсанов Дондиб ба бусад олон ябаһан байна. Залуушуулай бүлэг бүри 1920-еод онуудта байгуулагдаһан гэжэ тэрэ үеын комсомол ябаһан Бандан Цыденович Балданов хэлэдэг һэн.

Түрүүшээр Шарзада «Нэгэдэмэл хүсэн» гэһэн артель байгуулагдаа. Тэрэнэй түрүүлэгшээр Балданов Бандание баталба. Правлениин гэшүүдээр Налханов Пунцык, Жамбалов Дубжир, Галсанов Гомбо, Жамбалов Жамса гэгшэд һунгагдаад, хүдэлдэг байгаа. Хамаг зоной артельдэ орожо, ажал хэрэгээ хамтаараа урагшань татажа, газар, нугаяа, адууһа малаа нэгэдхэжэ, хамтаараа ажаллаһанһаа хойшо үйлэ хэрэгынь һураггүй урагшатай, бүтээмжэтэй, бултадаа нэгэ һаналтай, эбтэй зэтэй, шударгы, бэрхэнүүд болоо.

Шарзынхидые ажал дээрэнь харахада, гансал урагшаа зүдхэһэн нэгэл шэглэлтэй, одоол шарзаархид бэрхэнүүд гэжэ дэмы хэлүүлээгүй. Уг удхаараа тиимэ ажалша байһан юм. Тиигэжэ хүдэлһэнэй ашаар оройдоо нэгэ хэдыхэн жэл соо артельһээ колхоз болобо. Одоо колхоз болоходоо, түбхинэхэ гуламтаяа баһал шэнээр эмхидхэжэ эхилээ бшуу.

Би Шарзада ходо ошодог байгааб. Эжы Шарза нютагай байһан юм. Хүнүүдынь хүдэлхэдөө хүлһөөшье аршаха сүлөөгүй, үгэ хүүргүй урагшаа ээһэнхэй, хэхэл ажалаа хэхэ. Үгэ хүүртэ һамаарха хүнүүдтэ дураа гутаха, журам гээшэнь аргагүй нарин нягта, хазагадшье гэхэгүй. Тэрэнэй хажуугаар хамаг юумэн дууһан зээтэй, хандаса һайнтай байхаһаа гадна, шанарай талаар дүүрэн тэгшэ, нэгэ жэгдэ байха. Бэе бэеынгээ бүтээжэ байһан юумые хоорондоо шалгадаг, сэгнэлтэ үгэдэг байгаа.

«Улаан Шарза» колхоз элдүүриин ба сабшалангай, бэлшээриин газарнуудаар эгээл бага гэжэ тоологдодог байгаа. Теэд хэды шэнээн газартайб, тэрэнээ өөһэдынгөө аргаар үтэгжүүлхэ, шанаржуулха гээшые яаха аргагүй үргэнөөр хэрэглэдэг һэн. Тиигэжэ оролдоһоной ашаар үбһэ, ногооной гараса һураггүй дээгүүр һэн. Үхэр малаа холын һарьдаг уула дабуулжа, Хойто-Аха гэжэ ой тайгын жэжэ соорхойнуудта хахад һарын туршада туужа, бэлшээридэ хүргэхэ. Мүнөөшье тэрэ дайдынгаа шэмэтэ бэлшээринүүдые хэрэглэһэн зандаа.

Колхозой һаалишад үнеэдһээ байха хашараг, гунжадаа бултыень шабхажа һаадаг һэн. Тэрээнһээ боложо, һү һаалиин гараса элбэг дэлбэг, айл бүхэн үрмэ, тараг элбэгтэй, хамаг зөөхэй, тоһон колхозой амбаарнууд соогуур дүүрэн сомоотой байха. Үлүү гараһан тоһоео үбэлдөө хото абаашажа, мүнгэн болгохо. Жэлэй дүүрэхэдэ, ажалта үдэрнүүдтэ эдеэ хоол хубаажа, баһа тоһо, зөөхэй элбэгтэй байбал, тэрэнээ хубааха. Адууһа малайнгаа тоо толгойе олошоруулха хэрэгтэ бүгэдөөрөө һаналаа табиха. Худалдаха малые тон ханамжатайгаар томожуулха, шанаржуулха.

«Улаан-Шарза» колхоз район соогоо ходо түрүү зэргэдэ ябажа, магтаалда хүртэдэг бэлэй. Түрүүшээр колхозой түб Шарзада түбхинэһэн байгаад, хожомынь Монголжоондо зөөжэ ерээ һэн. Эндэ хойно хойноһоо гэрнүүд бодоо, клуб, магазин, эхин һургуули, пекарни, баани баригдаа.

Анха түрүүн Малаһай зүүн болдог дээгүүр ород һүмэ, магазин байһан юм. Эндэхи һургуулида Шопхоев Галдан багшалха. Дэлгүүр дээрэнь эд бараан, эдеэ хоолойшье зүйл байха. Булга, хэрмэ олоор тушааһан ангуушад талха, таряа, сай, дабһа абадаг байгаа. Эдэнь тэрэ сагта хоморой зүйл һэн.

Тэрэ үеын шарзаархид гэхэдэ, Галсановтан, Патархеевтэн, Мангадаевтан, Балдановтан ажал дээрээ ажалша бэрхэнүүд гээшэнь аргагүй бэлэй. Барилгашад эндэ тэндэ таруу һууха, бэе бэеэ хүлеэхэ гэжэ байхагүй, үглөөгүүр эртэ [illegible] булта нэгэл хэмдээ суглараад ажаллахыень харахада, ехэл зохид бэлэй. Тэе байтараа барилгашад гэр байрадаа ерээд, амарха һуухынгаа хажуугаар хуураа ханхинуулжа, хууршаа Аюшаһаа дутаха гүбди гэжэ байгаад, хүгжэм дуугаа дэлгэхэ. Юрэдөөл ороһон айл бүхэндэ хуур үлгөөтэй, шадаха һаа, хэншье хамаагүй хуур дээрэ уянгатуулан дууладаг байгаа.

Харин Аюша Доржиевич өөрөө гэр бүлөөрөө колхозойнгоо хони, ямаануудые яһалахан адуулаа, олошоруулаа. Наһанайнь нүхэр фермын үнеэдые һааха. Гэр бүлэдөө найма-юһэн үхибүүдые үргэжэ табиһан Дари гэжэ басаганиинь багшаар һая болотор ажаллаа, бэшэниинь —элдэб мэргэжэлтэд. Аюшынхид гэр бүлөөрөө хуурша, дууша зон юм. Степан хүбүүниинь яаха аргагүй хонгёо сарюун хоолойтой. Нэгэ үедэ Патархеевтэнгүйгөөр фестивальнууд болодоггүй байгаа. Гол дуушад тоотой Дари Степан хоер республикын фестивальнуудта оло дахин хабаадалсажа, нилээн үндэр сэгнэлтэнүүдые абаһан, тэдэнэй дуунууд ганса район соогоо бэшэ, харин бүхы республикааршье зэдэлһэн байха.

Баһа энэл нютагһаа үшөө нэгэ дуушан гараһан юм. Энэмнай Жамбалов Ринчин Мамсаевич болоно. Одоо тэрэнэй дуу, аялгань ямаршье артистһаа тад ондоо, удха, оншыень зүбөөр гаргаха, сэбэрээр дуулаха. Тэрэ республикын «Байгал» гэжэ ансамбльдашье хүдэлөө. Дугаржап Дашиевтай хамта дуулаһан дүтын нүхэд ябаһан байха. Ринчин Жамбаловай дуунуудые шарзаархид айхабтар анхаралтайгаар шагнаха, одоо манай шарзаархин гаража ерэбэ гэжэ байжа хүхилдэхэ, омогорхохо. Ахын дуушад мүнөө хаанаб теэдэ?

«Улаан-Шарза» колхозой малшад, һаалишад, хонишод, адуушад мал олошоруулха, ашаг шэмыень элбэг, дэлбэг болгохо гэжэ үсэд шангаар тэмсэдэг хадаал амжалта түйладаг һэн. Хамтын ажалай түбхинэһэн үдэрһөө хойшо хонин ажал дээрэ хүсэ шадалаа гамнангүй хүдэлһэн, Ажалай Улаан Тугай орденто хонишон ябаһан Дулма Сыреновна Патархеева хэды олон хурьга, эшэгэнүүдые үсхөөб, ямар ехэ нооһо абажа, хүнүүдые хубсалуулааб, жэлһээ жэлдэ колхозойнгоо олзо хэды шэнээнээр дээшэлүүлэлсээб? Тэрэнэй хүбүүн Сыбик эжыдээл адли бэрхэ хонишон ябаа. Тиихэдэ һү, тоһо элбэгжүүлхэ хэрэгтэ айхабтар ехэ нүлөө үзүүлһэн, нютагай эрхэ байдалые ахин дабажа шадаһан Дулма Максаровна Галсанова һаалишанаар ажаллажа ябахадаа, Шарза нютагаа нэрлүүлжэ, ходо түрүү зэргэдэ гарадаг бэлэй. Энэ түрүү һаалишан баһал Ажалай Улаан Тугай орденоор шагнагдаһан юм.

Ажахын түрүүшүүл Дулма Мандагаева, Бальжид Будаева, Пунцик Дамшаева, Сонон-Жап Хайдаков, Жүгдэр Мандагаев, Дубжир Патархеев, Лопсон Галсанов, Жалсан Патархеев ба бусадшье олон нэрээ ходо нэрлүүлжэ ябадаг байгаа. Дубжир Жүгдэр хоер нуга, сабшалангуудаа улаан гараараа үһалжа, үбһэ, ногоо гээшые тухандань хүрэтэр ургуулаад, адууһа малаа үлэдхөөжэ үзөөгүй. «Мүнөө энэ үеын залуушуул хайшааб даа, ажалда хандаса багатай, юумэндэ зээн бэшээр хандадаг, хэһэн ажалайнь шанар һайн бэшэ», —гэжэ тэрэ үеын үбгэд ажаглан хаража, заажа ябадаг байгаа.

1941 он. Шарза нютагай хэдэн хүбүүд хатуу муухай дайнда мордобо. Тэрэ хүшэр хүндэ тэмсэлэй дүлэн соо хэды хүнүүд ами бэеэ алдаа гээшэб?! Теэд тэндэһээ ерээгүй хүнүүдэй нэрэнүүд тон хомороор нэрлэгдэдэг. Шарзаһаа ганса Дамшаев Зэгбэ тухай дурдагдадаг. Юрэнхыдөө дайнһаа бусаһан хүнүүд гэхэдэ, Сыбик Патархеев, Жүгдэр Мандагаев, Аюша Налханов, Намжима Базаров, Аюша Патархеев, Гомбо Галсанов, Сонон-Жап Хайдаков, Бандан Балданов, Лопсон-Сырен Галсанов, Алексей Мункуев гэгшэд элдэб фронтнуудта эрэлхэг зоригтойгоор тулалдаа һэн. Тэдэнэр тоонто нютагаа бусажа ерээд, колхозойнгоо ажал хэрэгүүдтэ эршэ хүсэеэ улам шангадхажа, энхэ тайбанай арюун замда гараһан байха. Аюша Пунцыкович Налханов, Намжима Содномович Базаров, Бандан Сыденович Балданов гэгшэд колхозуудые хүтэлбэрилхэ талаар түрүү онол аргануудые хэрэглэжэ, ажахынуудые түрүү зэргэдэ гаргадаг байһан юм.

Мүн баһа шарзаархид соо эрдэм бэлигэй замаар дабшаһан хүнүүдшье олон. Роберт Бадмаевич Цыденов Улаан-Үдын түмэр замай больницын ахамад врачаар үнинэй ажалладаг. Мүн Светлана Жаповна Мандагаева түрэл нютагтаа олон жэлдэ эмшэнээр хүдэлөө. Ургажа ябаһан залуу үетэниие хүмүүжүүлгэдэ багшанар Евгения Доржиевна Патархеева, Долгор Хайдаковна Мандагаева, Евгения Алексеевна Мункуева, Роза Дындыповна Мандагаева, Софья Жаповна Мандагаева, Владимир Доржиевич Галсанов ба бусад горитой хубитаяа оруулаа. Багшануудай дундаһаа Долгор Хайдаковна Мандагаевагай ажал үндэрөөр сэгнэгдэжэ, тэрэ «Хүндэлэлэй Тэмдэг» орденоор шагнагдаа бэлэй. Олон багшанар республикын ба РСФСР-эй арадай гэгээрэлэй отличнигууд гэһэн нэрэ зэргэнүүдтэй. Тиихэдэ шарзаархидһаа Сергей Галсанов хэдэн институт түгэсхөөд, районойнгоо партийна, совет органуудта ажаллаа, мүнөөшье ажалладаг. Нима Хайдакович Мандагаев дээдын эрдэм шудалаад, районойнгоо хүтэлбэрилхы элдэб тушаалнуудые мүнөө болотор даажа ябана. Андрей Сыренович Галсанов баһал хэдэн институт, партийна дээдэ һургуули шудалаад, колхозой түрүүлэгшэһээ эхилээд, районой хэдэн эмхи зургаануудые хүтэлбэрилөө, мүнөөшье ажаллана. Яков Дагбаевич Галсанов ВЛКСМ-эй райкомой нэгэдэхи секретаряар үни удаан хүдэлөө, хожомынь партийна хүдэлмэридэ ябаа. Мүнөө совет органуудта тушаал даажа ябана. Владимир Доржиевич Галсанов баһал комсомолой хүдэлмэридэ ябаад, тэндэһээ районойнгоо газетын редакцида ороод, мүнөөшье ажаллана. Тэрэл түрэл нютагайнгаа түрүү ажалша хүнүүд тухай ном гаргуулһан, уран бэлиг шадабаритай. Мүн энэл нютагһаа соелой институт дүүргэһэн Ольга Балданова, Ольга Жамбалова гэгшэд амжалтатайгаар хүдэлжэ ябадаг.

Мүнөө Шарза Сэнцэ хоер хамтаржа, Ленинэй нэрэмжэтэ колхоз болгогдон хамтаруулагдаад, томо ажахынуудай нэгэн болонхой. Шэнээр тогтоһон Саяан һуурин түбынь болоо. Эндэнь ербан жэлэй һургуули, интернат, столово, хэлхээ холбооной отделени, клуб, библиотекэ, спортзал, гараж, магазин, байрын гэрнүүд бодонхой.

Харин шаналмаар зүйл гэхэдэ, урдань хүнүүдэй һуужа байһан һууриин гуламта дээгүүр нэжээдхошоод малшадһаа ондоо айл һууха болинхой, үтэгжүүлгын багадаһан дээрэһээ үбһэ, ногооншье ургаса багатай болонхой...

Д. ДУГАРОВ,
дайнай ба ажалай ветеран.

---

[1]. Шэбээ, адха—унтарһан вулканай һуури.
[2]. Хадхууран—мойһон шэнги жэмэс.
[3]. Оройдоһо—бэһэлиг.
[4]. Полисхо—ялагар сагаан үнгэтэй гуулин мэтэ түмэр.

АНГУУШАДАЙ ХАЛУУН ХАҺА ЭХИЛБЭ

Юуб гэхэдэ, үн рэгшэ жэлдэ райсоведэй сесси боложо, районой дэбисхэр дээрэ агнуури хэлгые гурбан жэлээр хорео, харин «Бурятпромохота» нэгэдэлэй хүтэлбэрилэгшэд энэ шиидхэбэридэ анхаралаа табингүйгөөр участогууд дээрэ ангуушадые вертоледоор асарһан байна. Энээн тухай би «Буряадай залуушуул» газетэдэ жэлэй туршада бэшээ һэм. Тиихэдэ нэгэдэл нютагай засагаерхидтай ута унжагай арсалдаа үүсхэбэ гэжэ һанаа бэлэйб. Гэхэ зуура, «Бурятпромохота» нэгэдэлэй хүтэлбэрилэгшэд районно Соведэй эрилтэнүүдые түргэнөөр хангаба.

Агнуурийн хаһын эсэстэ нилээд горитойхон мүнгэ зөөри гаргашалжа, олзоборийн ангуудые бүридхэлдэ абаа. Нэгэдэлэй мэргэжэлтэд Бүхэсоюзна агнуурийн институдай эрдэмтэдтэй хамта нилээд олон модо ябагаар махажа, агнуурийн газарнуудаар вертоледоор нииджэ, ангуудые бүридхэлдэ абаһан байна. Эндэ шэнэ методологи хэрэглэгдээ.

Ангуудые хохидоонгүйгөөр агнуури хэлгэ һэргээхэ тухай зүүршэлгануудтай арһата болон туруута ангуудай тоонууд тухай тобшологдоһон мэдээнүүд районно Соведтэ үгтөө. Энээнтэй хамта нэгэдэл багахан предприяти нээхэ тухай районно Соведтэ дурадхал оруулаа. Тиигэбэл энэ предприяти агнуури эмхидхэхэ, район дотор агнууриин туризм эрхилхэ болоно (үнгэрэгшэ жэлдэ нэгэдэлэй хү-

Һаяхан Орлигто ангуушадай слет болоо. Тэрээндэ хабаадагшад—мэргэжэлтэ ангуушад болон агнаха дуратайшуул (гол түлэб эдэмнай Ахын бүхы колхозуудһаа ерэһэн малшад болоно) эдэбхи үүсхэлтэй байһаараа шалгараа. Энээниие юугээр тайлбарилтайб?

тэлбэрилэгшэд район доторхи Ахын госпромхозые усадхаһан байгаа гэжэ урдань толилогдоһон материалһаа һананабди. Юундэ усадхааб гэхэдэ, тэрэ ажахы олзогүй гэжэ тоологдоо. Тиигээд тэрэ участогые Улаан-Үдын госпромпоздо дамжуулан үгөө һэн. Имэ байдал депутадууд болон районой хүн зоной дура гутаангүй яахаб даа).

Бүридхэлэй материалнуудтай, ангуудай тоогой дүнгүүдтэй танилсаха, мүн бага предприяти эмхидхэхэ проекттэй танилсаха зуураа, райсоведэй сесси агнуури хорихо тухай өөрынгөө шиидхэбэри болюулаа, харин гүйсэдком «Бурятпромохота» гэгэдэлтэй хамта бага предприяти нээхээр баталаа.

Агнууриин шэнэ хаһын эхилхэһээ урда тээ райсоведэй гүйсэдком ангуушадай слет үнгэргэхэ гэжэ шиидхэбэ. Ангуушад слетдэ хабаадаха урилгада халуунаар харюусаа.

Дайнай ветеран С. П. Патархеев слет дээрэ иигэжэ хэлээ: «Уг гарбалнуудтаал адли би бүхы наһан соогоо агнуури хэнэб. Зүгөөр һүүлэй үедэ ой тайгамнай үгыржэ эхилээ гэжэ обеордог болооб. Гушаад онуудта манай колхоз эмхидхэхэдэнь, бидэ, ангуушад, табяад хүн Ахын Хойто горхоной голоор агнуури хэдэг һэмди. Хүршэ колхозһоо хореод хүн баһал энээгүүр агнадаг бэлэй. Тиихэдэ олзотой омогтой бусадаг байгаабди. Харин мүнөө агнууриин үргэн талмай дээрэ хоер-гурбан ангуушад агнадаг болонхой.

Агналга хорихо тухай гүйсэдкомой шиидхэбэри би халуунаар дэмжээ һэм. Байгаалиие хохидуулангүйгөөр агнуури хэхэдэ болохо гэжэ мүнөө мэргэжэлтэд хэлсэнэ. Би баһал ой тайгаар агнаха хүсэлтэйлби. Болгоомжотойгоор, ээн өһөөр агнуури хэгты, ангуудай үдэхын тула үлөөгты гэжэ ангуушадые уряалха байнаб».

Мэргэжэлтэ ангуушан В. М. Шехин ветераниие халуунаар дэмжэбэ. Тэрэ Ахын Хойто горхоной голоор агнуури хэдэг байна. «Ангуудай үдэхын тула үлөөхэ гэжэ оролдодогбди. Зүгөөр бүхы юумэ уридшалан таахагүйш. Байгаалиин эрхэ байдалнууд, тэжээл ангуудай үдэлгын тоодо нилээд нүлөөлдэг, мүн Эрхүүгэй областьһоо браконьернүүд агнууриин ажахыда горитойхон аюул асардаг. Агнууриин хаһын эхилхэһээ урда тээ тэдэ мотоорно онгосонуудаар манай участогууд дээрэ ерэжэ, загаһа баридаг, булга аладаг. Би өөрынгөө участогта ерэхэ бүхэндөө тэдэнэй аашалалдаһан иимэ мүр сараануудые харадагби:. хаа хаанагүй загаһанай хашарһан. Хулгануудай гэдэһэ дотор хүүедэг. Агнууриин талмайнууд е хамгаалга эмхидхэхэ хэрэгтэй»,—гэжэ ангуушан дурадхаба.

Новосибирскын геологиин институдай эрдэмтэ хүдэлмэрилэгшэ, экологиин асуудалнуудта анхардаг, эндэ түрэһэн В. С. Данцаранов агнуури хэлгэ хорихо тухай, ой тайгые амаруулха, районой байгаалиин баялигуудые нарин нягтаар шэнжэлэн шудалалга үнгэргэхэ тухай бодожо үзэхые дурадхаба.

Слет октябриин 25-һаа агнууриин хаһа нээхэ тухай шиидхэбэ. 130 хүн, 23 мэргэжэлтэ ангуушад агнахаа ой тайгада гараха. Эмхидхэгдэһэн бага предприятиин хүтэлбэрилэгшэ С. В. Оленников байгша оной агнууриин хаһын өнсо түхэл шэнжэнүүдтэй ангуушадые танилсуулаа. Ангай арһануудые хара дэлгүүр дээрэ худалдахагүйн тула бага предприятиин хүтэлбэрилэгшэд арһанай сэнгые прейскурантын сэнһээ 50—60 процентээр дээшэлүүлхэ гэжэ шиидхэбэ. Хабаргын үрэһэнэй, баабгайн һэлһэнэй үнэ сэн 500 процентээр дээшэлүүлэгдээ. Жэшээлхэдэ, хабаргын нэгэ грамм үрэһэн 5 түхэриг сэнтэй болоо. Тиимэһээ ангуушан ондоо тээшэнь худалдахагүй, харин гүрэндэ тушаахада ашатай туһатай болоо гэжэ ойлгохо бшуу. Урдандаа үрэһэнэй дунда зэргын шэгнүүрэй түлөө ангуушанда 25—30 түхэриг түлэдэг байһан һаа, мүнөө 125—150 түхэриг түлэдэг болобо.

Халуун арсалдаанууд түгэсэжэ, ангуушадай эршэмтэйгээр хүдэлхэ хаһань ерэбэ. Эрдэмтэдэй зүүршалһанай өһөөр, тэдэ 3500 хэрмэ, 600 булга, 200 хабарга болон бусад арһата болон туруута ангуудые олзоборилхо зэргэтэй. Агнууриин неесэнүүдтэ гамтайгаар хандаха хэрэгтэй гэжэ слет дээрэ ангуушад хэлээ. Олон тоото ангуушадай дунда ангуушанай иимэ гол тангаригые эбдэхэ хүн олдохогүй байха гэжэ найдаха дурамнай хүрэнэ: байгаалиин бэлэглэһэнһээ ехэ юумэ олзоборилхо гэжэ бү оролдо.

Клим ТУЛУЕВ,
Ахын район.

«Харуу хүн хоёр дахин бэшэ, харин бүри ехээр түлэдэг»,—

гэжэ эрдэмтэ лесоводууд тоолоно

Ой модо хамгаалха хэрэгтэ бидэ балайшье ехээр анхаралаа хандуулдаггүйбди. Теэд БНЦ-гэй биоценологиин лабораториие даагша, хүдөө ажахын эрдэмэй кандидат Хышикто Раднаевич Будаевтай хөөрэлдэһэнэй һүүлээр энээн тухай тад ондоогоор бододог болобоб.

Юундэ ой модо хамгаалха хэрэг гарааб? Юунһээ хамаалха болоноб? Газарай хүрьһэнэй нуралгаһаа, һалхинһаа гү? Хүнэй ажал ябуулгаһаа тэрэниие хамгаалалтай гү? Түрүүшээр ой модые хюдажархеод, һүүлээрнь һэргээжэ эхилдэгбди.

— Хышикто Раднаевич, манай республика шэмэрүүн хүйтэн сагай уларилтай. Тиимэһээ олохон районууд элдэб хүшэр хүндэ байдалтай ушардаг гэжэ бидэ мэдэнэбди. Нэгэ миллион гектар талмайн 580 мянганиинь һалхинда үлеэлгэжэ хатадаг. Энээнһээ гадна 700 мянга тухай гектар талмай элһэлиг гэжэ тоологдодог. Эдэ бүгэдэнһөө уламжалан, элһэн губи талмайтай болошоогүй һаамнай һайн юм һэн.

— Һалхинда үлеэлгэһээ, уһанда нуралгаһаа хамгаалхын гү, али зогсоохын тула манай ажахынууд нэн түрүүн газарай хүрьһэ урбуулангүйгөөр хахалха, газарые хамгаалха модонуудые һуулгаха зэргэтэй. Мүнөө эдэ хэмжээ ябуулганууд аша үрэтэй гэжэ тоологдодог болонхой. Гэхэ зуура, республика дотор иимэ хүдэлмэри муугаар ябуулагдана. Ажахынууд таряалангай хажуугаар хамгаалхы үүргэ дүүргэдэг модонуудые һуулгадаггүй, ташалан газарнуудые хахалдаг байна. Энэмнай ехэ аюултай хэрэг.

Мүн ой модо һуулгаха хэрэг манда доогуур хэмжээндэ ябуулагдана. Газарай хүрьһэнэй һалхинда үлеэлгэжэ хатахагүйн тула зурууд модонуудые һуулгаха гээшэ шухала хэрэгтэй. Гэхэ зуура, республика доторнай һуулгаһан модоной оройдоол 50 процент ургадаг, харин элһэн дээрэ тариһан модон бүришье муугаар ургадаг байха юм.

Колхозууд болон совхозуудай һуулгаһан зурууд модонуудай ашатай туһатайе сэгнэдэггүй байһаниинь халагламаар. Тэдэ модо һуулгаха газар үгэхэгүй гэжэ оролдодог, лесхозуудта туһалдаггүй. Энээнһээ гадна тэдэнэртэ дамжуулжа үгэһэн һуулгагдаһан модонуудай хойноһоо харууһалдаггүй. Һуулгагдаһан зурууд модонууд манда һаалта хэнэ гэһэншүүгээр хандадаг.

Һуулгагдаһан модонууд ургаса дээшэлүүлдэг, 20—60 процентээр һалхинда үлеэлгэһээ хамгаалдаг, һуулгагдаһан зурууд модонуудай хоорондохи уларилшье зохид, хүрьһэниинь шииг нойтотой байхаяа һанадаг.

— Ажахынуудай энэ хэрэгтэ хайша хэрэгээр хандаһанһаа боложо, һуулгагдаһан модон муугаар ургана гү?

— Үгы даа. Колхоз, совхозууд модо һуулгаха газар үгэхэгүй гэжэ оролдодог. Лесхозууд залуу модо һуулгаха хүрьһэ бэлдэжэ үрдидэггүй. Олонхи ушарта хожом намар болоһон хойно гү, али хабартаа һуулгадаг. Иигэжэ огтошье болохогүй.

Һуулгагдаһан залуу модоной һайнаар ургахын тула хүрьһыень гүнзэгыгөөр хахалжа, элдэб буртаг үбһэнһөө гүйсэдөөр сэбэрлэхэ хэрэгтэй гэжэ олон жэлэй туршада бидэ ойлгуулжа яданабди. Иимэ хүрьһэн дээрэ модо һуулгахада, 80—97 процентнь ямаршье һаадгүйгөөр ургадаг гэжэ туршалгын хүдэлмэри харуулаа. Энэмнай ямаршье ган гасууртай жэлдэ найдамтай байдаг. Хахалагдаһан хүрьһэндэ һуулгаһан модо уһалаагүйшье байхада, ямаршье һаадгүйгөөр ургадаг. Уляангир ямаршье газарта һуулгахада һайнаар ургадаг.

— Байгаалиин аюулнуудһаа абаржа, ажахынуудта туһалхын тула танай лаборатори юу хэдэг бэ?

— 1962 онһоо «Пограничный», Сэлэнгын, «Эрдэм» совхозуудта зурууд модонуудые һуулгаха талаар ой модоной мелиоративна туршалгануудые хэнэбди. Жэлэй эсэстэ Буряадта хамгаалхы үүргэ дүүргэдэг модонуудые һуулгаха талаар зүүршалга үгэхөөр бэлдэжэ байнабди. Манай энэ ажалые «Бурятлесхоз» гэһэн нэгэдэлэй научна-техническэ совет болон «Союзгипролесхоз» филиал һайшаагаа. Зүүршалгануудые зүбөөр хэрэглээд байбал, һуулгагдаһан модон һайнаар ургаха гэжэ бидэ найданабди.

— Һаяхан Та хамгаалхы үүргэ дүүргэдэг модо һуулгаха талаар уласхоорондын симпозиумда хабаадалсажа, Хитад ороноор ябаат...

— Энэ хэмжээ ябуулгын үргэнөөр ябуулагдажа байһаниинь намайе гайхуулаа. Хитадууд бүхы орон соогуураа модонуудые һуулгана, энэ экологическа болон экономическа талаар ашатай туһатай гэжэ тоолодог байна. Һүүлэй арбан жэлэй туршада Хитадай республика һуулгаһан ой модотой талые нэгэ процентээр дээшэлүүлээ. Энэмнай айхабтар ехэ хэрэг болоно. Гол түлэб хитадууд гараараа ажал хэдэг байна. Хэйлунцзян провинцида Харбин түбтэй хамта хабар бүхэндэ модо һуулгахын тула хэдэн миллион хүн гарадаг байна. Хүн бүхэн табанһаа үлүү модо һуулгадаг. Һуулгагдаһан модон жэшээтэ һайнаар харууһалагдадаг. Бидэ тэдэниие хүсэхын тула үшөөл үды байнабди.

— Танай хэлэһэниие зүбшөөхэ баатай болонобди. Бидэ хитадуудай дүй дүршэлдэ анхаралаа хандуулжа, халан абахадамнайшье болохо байгаа. Буряадай ой тайгын байдал ямар гэжэ һанаха байнабта? Лабораториин эрдэмтэ хүдэлмэрилэгшэ Виктор Николаевич Лобсанов манай хөөрэлдөөндэ оролсожо, иигэжэ хэлэбэ:

— Буряадай ой тайганууд һуулгагдаһан модонуудтай хамта республикада нилээд туһалдаг. Мүнөө ехэ модон отологдонхой. Тиимэһээ хүрьһэн элһээр хушагдана. Түймэр гаража, модо отолжо, ой тайгаар мал адуулжа, түгсэг болдог үндэһөөрнь хобхолон абажа, нилээд ехэ талмай һүүлэй хорин жэлэй туршада хооһоршоо. 9—10 процент талмай дээрэ модон ургахаяа болишонхой.

Мүнөө сагдуул модонуудые хамгаалхын тула хүрьһэндэ гол анхарал хандуулха шухала. Юуб гэхэдэ, газарай хүрьһэн залуу модо хамгаалдаг гээшэ. 1912—1913 онуудай түүхэтэ материалнуудые шудалха зуураа, ганса нэгээр ургаһан модоной хажууда хүрэнгүйгөөр модо бэлдэдэг байгаа гэжэ мэдэжэ абаабди. Тиихэдээ манай элинсэг хулинсагууд экологическа талаһаа маанадһаа ухаатай сэсэн байгаа. Мал адуулхада ойдо ямар хоро хүргэдэг бэ? Ойн соорхой соогуур 500-гаад хонидые 3—5 дахин адуулбал, нэгэ түймэрэй гараһанай һүүлээр гээлтэдэ орохонтой адли байдаг. Хэрбээ тэндэ ургажа байһан модонуудай хосороо һаань, эндэ хэзээдэшье модон ургахагүй. Сагдуул модонууд түргэн ургажа, ой модон һэргээгдэхэ гэжэ найдадагбди. Энээндэ найдаад, гараа тэбэреэд һуужа болохогүй.

— Байгаалиин модон болон һуулгагдаһан модонууд Байгалай бассейндэ оршонхой. Эндэ модо отолжо болохогүй. Бидэ түргэн түүхэй шиидхэбэринүүдтэ дадашанхайбди...

— Мүнөө В. Н. Сухачевой нэрэмжэтэ ойн болон модо бэлдэдэг институт Байгалай бассейн шадар ойн ажахын хүдэлмэри ябуулха талаар эрдэмэй үндэһөөр хүтэлбэри зохеожо байна. Тэрэниие бодото ажабайдалда хэн хэрэглэхэб? Еһотойл бэрхэ мэргэжэлтэд манда үсөөн ха юм. Үндэр мэргэжэлтэй хүнүүд лэ энэ хүдэлмэри эрхилэн ябуулха зэргэтэй бшуу. Зохеохы еһоор хүдэлхын тула манда үргэн арга боломжо олгогдонхой, мүнөө хүрэтэрөө модо һуулгаха талаар буруу технологи хэрэглэһээрбди. Энээнһээ уламжалан, мүртэй үрэ дүнгүүдые туйланагүйбди. Тиимэһээ мүнөө харуу хүн хоёр дахин бэшэ, харин бүри ехээр мүнгэ түлэнэ...

Байгалай байгаалида айхабтар анхаралтайгаар хандаха хэрэгтэй. Эндэ ажаһуудаг хүнүүд байгаалида болгоомжотойгоор, ээн өһөөр хандаха зэргэтэй. Хэр үгһөө хойшо буряадууд, эвенкнүүд байгаалида анхаралтайгаар хандажа, сахин хамгаалдаг, хүндэлдэг байгаа. Харин бидэ бүхы юумые эхинһээнь эхилхэ баатай болохомнай ха.

Тамара ЯКУНАЕВА,
ИГУ-гай студентка.

ОЛОНОЙ АНХАРАА hАА...

«Орон доторнай оршон тойронхи байгаалиие хамгаалха талаар сошордомошье, ореошье ушарнууд тохеолдонхо?» гэhэн СССР-эй Верховно Советэй Тогтоолой түрүүшын мүрнүүд Байгалай дэргэдэ hуудаг зондо, илангаяа хамаатай. Энэ нуурай гурбанай хоер хубинь Буряад орондо оршоно гэжэ бү мартая.

Республикымнай Байгал шадарай дайда 4 хуби болгогдожо хубаагдадаг юм.

Нэгдэхинь Сэлэнгэ мүрэнэй доодо хубинь болоно. Сэлэнгэ мүрэнэй оршондохи тала дайда ба Сэлэнгын районой газар ороно. Эндэхи байгаали бузарладаг объектнүүд гэхэдэ, Улаан-Үдын промышленна узел, Гусиноозерскын ГРЭС, Селенгинскын целлюлозо-картонно комбинат, Тимлюйн цементын ба асбоцементын зүйлнүүдэй заводууд болоно.

Хоердохи хубинь Байгалай урда заха гэжэ тоолоходо болоно. Байгалай энэ эрьеэр нэмжыhэн газар дайда эндэ ороно. Байгалай ЦБК, ой модо уhаар урадхуулдаг баазанууд, барилгын материалнуудые бэлэдхэдэг предприятинууд, олон тоото котельнэнүүд илангаяа ехээр байгаали бузарлана.

Гурбадахи хубинь хадаа Баргажанай тала дайда юм. Хүдөө ажахын болон ой модо бэлэдхэлгын ехээр хүгжэhэнhөө боложо, эндэхи ой тайга үндэhөөрөө үгы хэгдэнэ. Байгалые хангадаг уhа голнууд, нуурнууд хатаагдана, поли дээрэhээ минеральна бодосууд тэдээн руу ороно.

Дүрбэдэхи хубинь Хойто-Байгалай газар нютагууд болодог юм. Северобайкальск хотын промышленна объектнүүд уhа ба агаар бузарлана. Жэл бүхэндэ 15 мянган тонно хорото бодосууд хаягдана. БАМ барилгын үрэ дүнгүүд эндэ элеэр харагдажа эхилэнхэй. Ой модо ехээр үгы хэхэ, олон тоото түймэр болоо, газарай хүрьhэн бузарлагдаа гэхэ мэтые тоолохо болоо hаа, олон даа.

Зүгөөр гансал дээрэ нэрлэгдэhэн районууд Байгалые бузарлана гэлтэгүй. Республикымнай бүхы районууд Байгалтай холбоотой ха юм.

Эрдэни зэндэмэниеэ агаараар, уhаар, газар доогуур яажа бузарланабибди гэжэ хөөрэжэ үгэхэ дуран хүрэнэ.

Республикымнай 180 гаран промышленна предприяти манай агаар бузарлана. Эдэ предприятинуудай оройдоол гурбанайнь нэгэ хубида агаар сэбэрлэдэг түхеэрэлгэнүүд бии тоотой юм. Жэшээлбэл, жэл соо дунда зэргээр Гусиноозерскын ГРЭС 31,4 мянган тонно, Селенгинскын ЦКК—29,4, Улаан-Үдын 1-дэхи ТЭЦ—19,9, Тимлюйн асбоцементнэ зүйлнүүдэй завод—14,4, Зэдын вольфрам-молибденэй комбинат—4, ЛВРЗ—3,9, «Бурагропромремонт» нэгэдэл—5,3 мянган тонно хорото бодосуудые хаяжа, агаар бузарладагынь бултандамнай мэдээжэ. Эндэ автомобильна транспорт агаар бузарлаhан зандаа. Республикын метеорологическа түбэй мэдээсэhэнэй ёhоор тооhон, элдэб хорото бодосууд хэмhээ үлүү ехээр хаягдадаг болонхой. Тооhон, углеродой бурма хэмhээ 4 дахин ехэ гэжэ тодоруулагданхай.

Байгалые хамгаалха талаар абтаhан 434-дэхи тогтоолой ёhоор недондо республика дотор 9,9 миллион түхэриг мүнгэнэй агаар сэбэрлэхэ түхеэрэлгэнүүд тодхогдохо ёhотой байгаа юм. Энэ мүнгэнэй оройдоол 76 процентнь хэрэглэгдэhэн байха юм.

Республика соо табан зуугаад предприяти уhа хэрэглэн ажаллана. Гэбэшье диилэнхи түхеэрэлгэнүүдынь hанаhа‹да хүрэнэгүй. Зариманиинь хуушараа. Энэ 1-дэхи ТЭЦ-дэ, Онохойн модоной комбинадта, Селенгинскын ЦКК-да, Аршаан болон Горячинск курортнуудта сэхэ хабаатай.

КПСС-эй ЦК-гай, СССР-эй Министрнүүдэй Соведэй тогтоолой ёhоор үнгэрhэн жэлдэ уhа сэбэрлэхэ 40 түхеэрэлгэ баригдажа эхилээ hэн. Тэдээн сооhоо 13-ниинь баригдаагүй.

Барилгашад болон захил хэгшэд хүдэлмэридөө хайша хэрэгээр хандана. Мүн тиихэдэ ниитын эмхинүүд эдэбхи гарганагүй. Байгаали хамгаалха хэрэгтэ хүн бүхэн хубитаяа оруулха ёhотой.

Хүдөөдэ, колхоз, совхозуудhаа гадна ой модоной ажахынууд, тоhоной заводууд уhа ехээр бузарлана. Минеральна үтэгжүүлгын, солярка, бензин, техническэ тоhоной складуудые гуримдань оруулха хэрэгтэй.

Уhа гол, нуурнуудай дэргэдэ хаа хаанагүй тодхогдоhон уhа бүлэдэг станцинууд хэрэглэhэн нефтепродуктнуудаа уhанда ехээр оруулна. Газар, уhандаа зээн ёhоор хандадаггүй дээрэhээмнай уhа мүрэнүүд, гол горхонууд хатажа, шэргэжэ захалhаар үниинэй. Газар уhаяа хамгаалха гээшэ хүн бүхэнэй, хүтэлбэрилэгшэ бүхэнэй нангин уялга гэжэ бү мартаял.

Газар тухай хуули хаанашье мүртэйгөөр сахигданагүй гэжэ ниитын шалгалта тон элеэр харуулаа. Минеральна үтэгжүүлгэ болон элдэбын химикадуудые хадагалха дүрим олонхи ушарта хазагайруулагдана. Үйлэдбэриин болон айлнуудай бог шорой үлэгдэлнүүд эндэ тэндэ эмхи гуримгүйгөөр хаягдаhаар. Хаанашье харахада, барилгын үлэгдэлнүүд, түмэр түдэгэ хэбтэжэ байдаг ха юм.

Газарай хүрьhэн ехээр муудхаагдана. 850 мянган гектар хахалагдадаг газарай хүрьhэн hалхинда үлеэлгэжэ, шанараа алданхай, hалхинhаа хүрьhэ хамгаалжа, модод таригдахаяа, hэргээгдэхэеэ болео. Илангаяа Зэдын, Хурамхаанай, Кабанскын, Баргажанай, Сэлэнгын, Тарбагатайн, Хориин, Түнхэнэй районуудта энэ талаар хэрэгтэй хэмжээнүүд абтанагүй.

Баргажанай Хүнтэйн талые, Мухар-Шэбэрэй районой «Эрдэм» совхозой, Суулгын совхозой газарнуудые шалгахадамнай, хүрьhэнэйнь үрэжэлтэ хубинь хахадтаа хүрэтэр доошолонхой байгаа hэн.

Түрэл газарайнгаа газар, уhа, агаар хамгаалха гээшэ хүн бүхэнэй уялга мүн. Энээниие мартажа болохогүй. Эндэ нэгэ хэдэн hайн hайхан жэшээ дурдаха хэрэгтэй ха. Жэшээнь, Зун-Мүрэн hууринайхид, горхоной дээдэ талада асфальт гаргадаг завод бариха гэхэдэнь, зүбшөөлөө үгэбэгүй. Дээдэ-Хэжэнгын сомоной Совет хадынгаа хуша модые хамгаалха талаар уряал гаргаба.

Горхоной ой модоной ажахы хушануудые унагаахаяа таhа арсаба гэхэ мэтын hайн жэшээнүүдые дурдаа, тоолоо hаа, яhала олон байха.

Байгаали хамгаалха бүлгэмэй эхин эмхинүүд олон. Ниитэтэй хамта зэндэмэниц hайхан Байгал далайгаа хамгаалха талаар аргагүй ехэ хүсэн болохо ёhотой.

Г. БАШКУЕВ,
республикын байгаали хамгаалха бүлгэмэй методист.

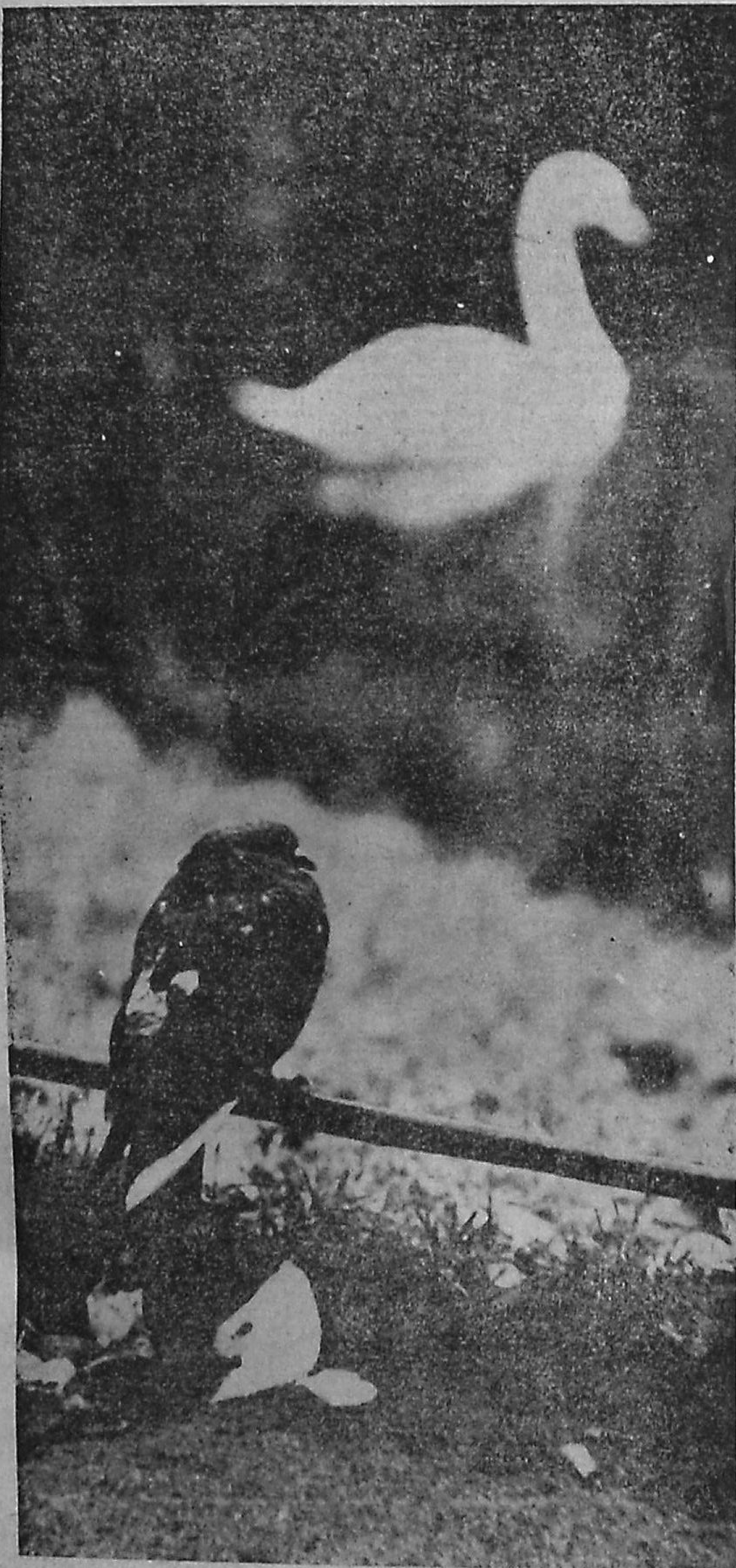

А. ЧЕПАКИНАЙ фото.

Намарай ольбон бууже, зудэрүү сэг эхилбэл даа.

Байгаали хамгаалаагүйн хойшолонгууд

Хори-гушан жэлэй саана сэбэр агаар ямар үнэртэй hэм гэжэ хэн hананаб!

• • •

Ангай зүргэдэ нимэ соносхол хадаатай байба: «Ойлгогты, hэргылэгты, ан гүрөөлнүүд, шубууд! Аяншад ябана!»

• • •

Үнэгэн хирhанда хэлээ hэн: «Ши, ойлго, бидэшни малгай, заха болоно, дууhажа, уг үндэhөө таhаржа байнабди». Хирhан энэшни юугээ хэлэнэ гээшэб гэжэ ехэ үнэншэнгүй, hанаа амаршаг байhан юм, теэд мүнөө хойто хүнхэрэй хирhан хэды үлөө хаб даа!!

• • •

Заgаhан абяа гарадаггүй гэлсэгшэбди, абяа гараа hаань, hайн юумэ дуулахагүйл байхабди даа.

• • •

Огородшоhоо бэшэн газараа сэгнэхэ, хүндэлхэ гэжэ хэр оролдоно хаб даа!

• • •

Урдань мал адууhыемнай шоно барина аа гү гэжэ hэргылдэг, хамгаалдаг байгаабди, мүнөө зэрлигшэhэн нохойhоо айха саг ерээл.

• • •

Зуhалангай гэрэй тооно хааhан, хабхаглаhанhаа болоно, алтан харааасгайнууд манай иишэ ерэхэеэ болишонхой гэжэ мэдэдэг гээшэ гүбди! Тооно хотогоо бүглэжэ, манай зуhаха, дальбараагаа тэнжээхэ байдал хүлгүүлhэн бузар лэ хүнүүд даа гэжэ hайсал хэлсэнэ гээбы даа.

АРСАЛДААТА АСУУДАЛ

Германиин гүрэнүүдэй нэгэдэһэн ушараар зэдэлһэн гоё һайхан үгэнүүдэй суурянай замхаагүй байхада, урдань ФРГ-гэй ба ГДР-эй эрхэтэд байһан хүнүүдэй хоорондо тэмсэл эхилбэ. Миллион гаран хэрэгүүд сүүдэй эмхинүүдтэ мүнөө үедэ оронхой. Ушар юуб гэхэдэ, урдань ГДР-тэ гүрэнэй мэдэлэй болгогдоһон газарай эзэд Баруун Германида олдожо, мүнөө газар дайдаяа бусааха гэжэ ябуулга хэжэ эхилбэ бшуу. Харин энэ газар дээрэ хэдэн арбаад жэлдэ хүлһэеэ адхаһан хүн зон яаха ушартай болонобгэһэн асуудал гарана ха юм. Энэ арсалдаанай юугээршье түгэсэхые мэдэхын аргагүй...

Барлин хотоһоо холо бэшэхэнэ оршодог Кляйнмахнов һууринда муниципалитедтэй хэлсэжэ, электрик Клаус-Юрген арендээр багахан хэмжээнэй газар абаһан юм. Энэнь тусхай документээр баталагданхай. Хэдэн жэлэй туршада газарайнгаа түлөө татабари түлөө. Энэ газарай өөрынь зээри болоошьегүй һаань, энээниемни хэншье абаха еһогүй гээд этигэдэг байгаа бшуу. Энээн тухай ороной Конституци доторшье хэлэгдэһэн байгаа ха юм. Газараа элдүүрилхын тула яһалашье хүлһэеэ адхаа даа. Теэд ургаса хуряаха үедөө урмашадаг бэлэй. Тиин эндээ гэр бариха гэжэ шиидээ һэн. Тэрэнь үглөө мүнөө баригдажа дүүргэгдэхэ дүтэлэнхэй. Гэбэшье Баруун Берлиндэ ажаһуудаг Нобертс Флинке гэгшэһээ бэшэг абаһанайнгаа һүүлдэ тэрэ һүүри, байраяа оложо ядашанхай. Юуб гэхэдэ, бэшэг соонь имэ удхатай үгэнүүд байба бшуу: «Сайн байна! Би танай эзэн болоно гээшэб». Бүлынгөө архив сооһоо олоһон, дайнай урда тээ бэшэгдэһэн документын еһоор тэрэ Клаус-Юргенэй эзэлжэ байһан газарые сүүдэй еһоор бусаахые оролдоно. Гадна гэрэйнгээ барилгые зогсоохо тухайнь Н. Флинке һануулһан байба.

Зүүн мянга гаран мэдүүлгэнүүдые хаража үзэхэ болонхойбди гээд Берлин хотын магистрадайхид тэмдэглэнэ. Байгша оной октябриин 13-да сүүдтэ харахаар үгтэхэ мэдүүлгэнүүдэй болзор дүүрээ юм. Хэнэйнь еһотой эзэн бэ гэһэн асуудалда мүнөө үедэ харюу үгэхэнь тон хүшэр хүндэ.

Зүүн Берлинэй федеральна банкын хүдэлмэрилэгшэ Роберт Розенталь, тэрэнэй һамган Хельга бухы наһан соогоо эдлэхээр цютагай обшинаһаа газар абаһан байгаа. Тэрэнэйнгээ түлөө 32 мянган марка түлөө. Эндэ гэр баригдаа, модон таригдаа, газар һайнаар элдүүрилэгдээ. Гэбэшье 1977 ондо баруун оронуудаар тэрьедэһэн Клаус Нушелер гэгшэ энэ газарай эзэн гээшэб гэжэ мэдүүлһэн байна. Энэ хугасаа соо гэрэ энэдэ харагдаагүй юм.

Нэгэ имэ асуудал мүнөө үедэ онсо анхарал татана. Германиин гүрэнүүдэй нэгэдэлгэ тухай договор баталхада, сэрэг, дай үүдхэгшэ гэмтэдэй, нацистнуудай тэрэ сагта эзэлжэ байһан газарнууд тухай асуудал табигдаха еһогүй гэжэ бэшэгдээ бэлэй. Гэбэшье совет зоны мэдэлдэ байһан газар дайда дээрэ газарай реформо буруугаар хэгдэһэн, энэнь хадаа «хүсөөр хэгдэһэн ябадал мүн», договор баталалга хадаа Москва Берлин хоёрой тон ехэ хашалта доро хэгдэһэн юм гэхэ мэтээр шашалдаан гараа һэн. Байгша оной сентябрьда Баруун Германида демонстрацинуудшье үнгэрөө.

Хоорондоо тэмсэл ябуулхагүйн тула арга боломжонуудаа бултыень эдсүүлхэ еһотойбди. Тиигээгүй һаа, граждан дайн һужэрхэ бшуу. Мүнөө үедэ бетон хана бутаргагдаа.

[ТАСС].

Ядерна хоер полигон хэрэгтэй юм гү?

США-да газар доро ядерна туршалга хэхэ нэгэл полигон бии юм. Харин СССР-тэ хоер бии: «Шэнэ газар» гэдэг аралда, энэнь 1954 онһоо ашаглагдана: Семипалатинск хотоһоо 100 километр газарта, 1947 онһоо хэрэглэгдэнэ. Орон дотор хэгдэһэн бухы ядерна тэһэрэлгэнүүдэй 80 гаран процентнь эндэ хэгдэһэн байна.

Һаяхан Семипалатинскын дэргэдэхи полигон дээрэ ядерна туршалга хэхэеэ иигэд гэһээр болюулха гэһэн правительствын шиидхэбэри абтаа. Энэнь тэндэхи хүн зоной һанаа нэгэ бага амаруулба ааб даа. Харин эрдэмтэд, сэрэгэйхид болон холын хойто зүгэй зон энэ шиидхэбэриие һанаагаа зобонгоор угтаба. Юун бэ гэхэдэ, элдэб буруу һарюу зэрэб үгэнүүдшье эндэ байха юм. Жэшээнь, ядерна туршалгануудһаа боложо, Семипалатинскын дэргэдэ үхибүүд олоор үхэнэ, бадаган мэтын үбшэн, мүн дутуу болохо ябадалнууд олошорно гэһэн һанамжа дэлгэрэнги байдаг.

1963 он хүрэтэр агаарта, мүн газар дээрэ хэгдэдэг байһан туршалганууд хүн түрэлтэндэ хоролгүй байгаа гэжэ хэлэбэл, тэнэг үгэ болохо юм. 27 жэлдэ газар доро туршалга хэнэбди. Тэрэниие баһа хорогүй гэхын аргагүй.

Гэбэшье сэхэнь хэрэгтэй. Бидэшье, США-шье ядерна туршалгаяа саг зуура болюулаад байхада, США 30 гаран тиимэ тэһэлэлгэ хэжэ, СОИ гэдэг программаар шэнэ түхэлэй зэбсэг ухаалалгада бидэниие ахиһан байна бшуу.

Мүнөөшье США энээнһээ арсанагүй. Тусхайлбал, 1990 ондо энэ хэрэгтэ 700 миллион доллар гаргашалха, 15 тэһэлэлгэ хэхэ гэжэ хараалаанхай. Теэд тэдэнтэй тэнсүү хүсэтэй байха гэбэл, бидэшье туршалгаһаа арсаха аргагүй байнабди. Теэд тэрэнээ хаана хэхэб? Семипалатинскда хэхэеэ болиходоо, шэнэ, гурбадахи полигон түхеэрхэ гү? Али Шэнэ Газар гэдэгтээл хэхэ гээшэ гүбди? Эндэхи газар доро туршалга хэхэдэмнай, хүндэ болон байгаалида хэр ехэ хоро хүргэгдэхэ байнаб?

Шэнэ Газар гэдэгэймнай утань 900 шахуу километр, үргэниинь 30-һаа 140 километр хүрэтэр юм. Тэндэ уг зон гэжэ үгы. Эгээл дүтын тосхониинь Байгал арал дээрэ, 170 километр зайтай газарта байдаг. Эгээл дүтын хотонууд гэхэдэ, Амдерма, Нарьян-Мар, Воркута гэдэгүүд Шэнэ Газарһаа 300-500 километр холо, харин совет-финн хилэ хүрэтэр 900-гаад километр юм. Арал дээрэ газар доро һоо гарадаг уһан үгы. Тиимэ хадаа радиактивна элшээр бузарлагдаһан уһан урдажа, океан руу орохо гэжэ айлтагүй болоно. Мүн тэһэрэлгэһээ уламжалан газар хүдэлхэшье гэжэ айхаар бэшэ. Юундэб гэхэдэ, 600—700 метр гүнзэгы зөөлэхэн шоройтой газарта тэһэлэлгэ хэгдэдэг юм. Тиихэдэ юумэнһээ бэлээр гэмтэдэг, мүнхэ сэбдэг, 300 метр зузаан газарай ойро хүртэдэггүй. СССР-эй АН-ай Газарай физикын институдай мэргэжэлтэдэй тайлбарилһанай еһоор, Семипалатинскын полигондо 150 кт хүсэтэй зэбсэг тэһэлхэдэ, 3—4 балл газар хүдэлэлгэтэй адли доһолоон болодог байна. Харин Шэнэ Газарта энэнь 1 баллһаа бага байжа, хүн тэрэниие мэдэншьегүй үнгэрдэг юм.

Мэргэжэлтэдэй тоолоһоной еһоор, арктическа полигондо жэлэй 6—8 хүрэтэр ядерна тэһэрэлгэ газар доро хэхэ хэрэгтэй болохо. Гэбэшье энэнь урдань хоер полигон дээрэ хамтадаа хэгдэдэг байһан тооһоо хоер дахин үсөөн байна. Энэнь ороной бэеэ хамгаалха хэрэгые найдамтайгаар хангахада хэрэгтэй эгээн бага хэмжээн болоно. Харин урдань эндэмнай 2—3 лэ тэһэрэлгэ хэгдэдэг байһан юм.

Радиактивна бузарлалга тухай хэлэбэл имэ. Газар дорохи тэһэрэлгын эгээн дээдэ хэмжээтэ хүсэниинь 150 кт хүрэтэр юм. Тиимэһээ радиактивна зүйлнүүдые бүгэдыень газар доороһоо гаргангүй байлгаха арга олдоно. Ондоо юумэнтэй ниилэжэ хубилдаггүй криптон болон ксенон гэжэ газууд лэ багахан хэмжээгээр газар дээрэ гараха аргатай. Харин тэдэнэй полигоной захэ хүрэхэ багаарнь радиациин хэмжээн юрын лэ байдалайхида адлишуу болошодог. Литвагай бэеэ даанхай эрдэмтэдэй недондо намар тодорхойлһоной еһоор, энэнь часай 8-һаа 10 микрорентген болодог байба. Тиихэдээ энэмнай Москва, Ленинградайшье хэмжээнһээ бага болоно. Имэ хэмжээн бухы хойто эрьенүүдтэ байдаг. Тиигээд Шэнэ Газар дээрэ нэгэ жэл байхадаа, 0,1 радиаци бэедээ шэнгээхэ болоно. Харин энэнь уласхоорондын тогтоогдомол хэмжээнһээ таба дахин бага юм.

Тэндэ туршалгаяа үргэлжэлүүлхэ гээшэмнай аргагүйдэхэдөөл абаха хэмжээн юм. США-гай туршалгаяа болюулаа һаа гү, али ядахадаа тэрэнээ тон үсөөн болгоо һаань, энэ асуудал хэтэдээ шиидхэгдэхэ байгаа гэжэ М. С. Горбачев хэлэдэг юм.

Валерий ПОГРЕБЕНКОВ,
АПН-эй сэрэгэй шэнжэлэгшэ.

ТАСС-ай фотохроника.

Казахска ССР. Семипалатинскын туршалгын комплексын хинан шалгажа оруулдаг пунктын хажууда Курчатов хотодо дүтэхэнэ СССР болон США-гай эб найрамдал бэхижүүлэн хүгжөөхэ талаар эмхинүүдэй эмхидхэһэн эб найрамдалай совет-американ аяншалга түгэсөө һэн.

ЗУРАГ ДЭЭРЭ: ядерна зэбсэгүүдые туршалгын аюулнууд хэды хойшолонгуудтай байдаг гээшэб. Дүтэ шадарай райондо ажаһуудаг Карипбек Куюков туршалгын хойшолонгуудай аюулда дайрагдажа, гаргүйгөөр түрэһэн юм. Полигон харууһалдаг хадхууртай проволокодо гарайнгаа протезүүдые—энэ аймшагтай «бэлэгэ» үлгэн орхижорхибо.

«АЛТАРГАНЫН» БИБЛИОТЕЧКЭ

Арбан хоёр эрдэни шэмэгни

Африкан БАЛЬБУРОВ

(Үргэлжэлэл. Эхиниинь 22—45-дахи номернуудта).

Шасаргана элбэг дэлбэгээр ургуулжа хүдэлмэри манай республикада үргэнөөр ябажа байнхай. Тиимэһээ жэлһээ жэлдэ иимэ нэрэн һүлдэтэ жэмэс улам элбэгжэжэ байха ёһо этигэхээр юм. Умалда хэрэлээ уһа гаргадаг Улаан-Үдын завод жэл бүри хэдэн тонно шасарганын тоһо, хэдэн зуугаад мянган литр шасарганын шүүһэ гаргажа байха ёһо боломжотой.

БУГА ҺАРА

Наймадахи бүлэг

Ондоо газэн нютаг дайдын олоной хүнүүд манай Буряад ороной сентябрь һарые мэдэхэ байха гэжэ тухайлнаб. Сентябрь һарые буряадаар буга һара гэдэг. Энэмнай гайхалтай һонин һара даа, үдэрынь ходо сэлмэг дулаан, наран хурсаар шарадаг, тээд тиимэ халуун болодоггүй. Буга һарада тэнгэри бэшэ һаранүүдтэ орходоо үндэр болоһон шэнгээр, үнгэнь бүри номин хүхэ болоһон мэтэ намда ходо һанагдадаг. Энэ һарада хура бороо ородоггүй, үдэртөө үшөө дулаан байдаг, харин һүниндөө нилээд хүйтэрдэг, дулааһаар хүбсалхаар болодог.

Буга һарада хүбшэ тайгам эсэ танихын аргагүйгөөр хүбиндэг. Манай эндэ дэндээ нарһан, хуһан, шэнэһэн модоной ургадаг хада, буга һарада хүбшын үнгэ айхабтар һайхан болодог. Байгаалиин эди шэдиие эндэ хаража болоно. Хада уулые харахада хара гүрөөһэнэй хажуу талада, холоһоо дүүрэжэ байһан мэтэ, хара бараан үнгэтэй байха. Тиигэжэ байтараа, арайхан ойлгогдохоор алтаниг ялагар зүйл мэдэгдэжэ, шаргал шара үнгэ улам эли болоһоор тототохол даа. Энэ хадаа мүнхэ ногоон нарһанай, хуша модоной дунда хуһан бэеэ хүхэлбэ гэхэшэ. Һүниндөө хүйтэнэй улам ехэдхэ бүри хуһа, улаһанай набша нэмээ үшөө улааһаар дүлэтэжэ, хүбшэ тайгын нилээд ехэ талмайе сооxорлон ээлэжэ. Энэнһээнь нарһа хушын ногоон үнгэ бүри ногоооноор үзэгдэнэ. Эдэ бүгэдэ танай нюдэндэ гайхамшагта үзэсхэлэн шэнгээр харагдаха. Манай нютагта ерэһэн ондоо газэн хүнүүд энэ үзэгдэлые хаража ханахашьегүйл даа!

Сентябриие буга һара гэжэ дэмы нэрлээгүй байха. Хүбшэ тайгын хажууда оршодог хүдөөгэй гэрһээ һүни дунда гараад, шахэ табхад байгаарайгты. Хүбшэ тайгые хүнгинүүлэн хүсэтэ абиан дуулдахал даа. Айхабтар удааһаар зэдэлһэн ордьһото хүсэтэй эн абиан ангай шуналые элирүүлнэ. Энэ абяае буряадууд бугын дуудаан гэдэг. Нээрээшье, буга һарада бугэхэн зундаа бэлдэжэ, бэеэ хүсэн жагсааһан адар томо бугануууд үхэлэй шанга тэмсэл хэхэеэ зэхэлнэдэгүүд дуудана ха юм. Байгаалиин барагдашагүй ехэ хүсые харуулха энэ дуудаае, нүхэд, шагнагты. Байгаалиин хэтэ мүнхын ном сооһоо юу-хэ мэдэхэ һаа, энэ номой худаһые уншажа шадаха һаа, үдэр бүриингөө хэрэгые орхижо, бугын дуудаае, хэтэ мүнхын омог абяае, байгаалиин уряалые шагнагты!

Уншагшад, хэрбээ бугые таанад гансахан лэ зоопаркда хараһан һаа, тэрэниие хараад гэжэ бү һанагты. Хаалтада байһан бугые сүлөөдэ ябаһан бугатай жэшэһэнэй огто хэрэггүй. Би залуу ябахадаа, Турка голой эхиндэ буга һогоон хоерые хараһан хүм. Аймшагтай гоё һайхан амитад адын ташаланда үсхэн ногоо зулгааһа байгаа һэн. Гайхалтай олон һалаатай эбэртэй буганьь хира хира болоод лэ толгойгоо үргэжэ, ойрохон зуура хүдэлхөө болин, үзэсхэлэн гоё бэлэй. Би тиихэдэ Турка голдо загаһа хахуулиндаа ябажа ябаһаар, бишыхан талмай дээрэ гараһоо һэм. Эгээл тэрэ талмай дээрэ буга һогоон хоер бэлшэжэ ябаба. Тэрэнһээ бэшэ хаанашье амиды бугые эды дүтэһөө хараагүй хүм. Иимэ гоё амитадые харахаар мойһоной һөөгэй хажууда эмхэ татан зогсошоо бэлэйб. Зүүдэлжэ байна гээшэ гүб гэжэ һанахаар һайхан, хоморой сагай иимэ амитадые үргөөжэрхинэ аа гүб гэжэ айжа, хүдэлхөө болишоод байбаб. Нээрээшье, хүбшэ тайгада ажаһуудаг хүн бүхэн буга хараад гэжэ һайрхахань хомор лэ байха даа. Буга һогоон хоерой бэень наранда ялалзажа, ямар бэ даа дэмжүүлшэгүй гоеор үнгэ будалдана. Хүсэтэй үргэөө хүдэлгэн, шэмэтэ ногоо жажалхыень дуулаа һэм. Хэршье удаан хаража байһанаа хүсэд һайн мэдэхэеэ һанангүйб, буганы нэгэ юумэ тухайлһан янзатай гэнтэ толгойгоо үргэжэ, абяатайгаар хамараараа унхидаад, нэм гэшээ толгойгоо эрьюүлбэ. Дүтэхэн хүнэй байхые харажархихадаа, тэрэ буга мэгдэжэ, хойто хоер хүл дээрээ хэлтэ бохигод гэдэ абаба. Тиигээд тон хүнгэхэнөөр һүрэсгөөн, буга һогоон хоер бэлшэжэ ябаһан талмайгаа аладлан, харжа делдэ орошоо бэлэй.

Номойнгоо энэ бүлэг соо манай хүбшэ тайгада ямар ен арьхатан байдаг бэ, манай Буряадай хүбшэ юугээрээ дэлхэй дүүрэн алдаршадаг бэ, байгаалиин эды ехэ баялигые манай гүрэнэй жэсада дүндэлдагшагүй урасхалаар оруулхын түлөө хэд юу эсэхэ сусахые мэдэнгүй ажалладаг бэ гэжэ хөөрэхэ һанаатайб.

Манай эндэ хүбшэ тайгамнай хүргэшэгүй ехэ юм. Манай Буряад газар дайда 351 мянган дүрбэлжэн километр болодог. Энэ ехэ газар дайдын табанай гансахэн лэ хүбиие хүнүүд эзэлжэ, уһа голой эрье шадар, тала дабаан, хадын гол горхонууд эзэлдэг. Зарим тээ хүлэг морьной хүреегүй, хүнэй хүдэл хүшэгүй газар бии гээшэ.

Намар бүхэндэ түрүүшын саһанаар хэдэн зуугаад ангуушад хүбшэ руу ошодог. Тэдэнэр ара нюргандаа эдихэ хүнэһэеэ, дари һомоео үргэлжэхэй, ангууша нохойнуудаа дахуулангхай ябадаг. Тэдэнэр тон хүшэр хүндэшье, аюултайшье ажал хэхэеэ ошодог гээшэ. Агнуурнин хаһа гээшэ нилээд удаан үргэлжэлдэг. Саһанай ехэ болоходо, тэдэнэр һөөргөө бусажа ерэдэг юм. Хүбшын хуйһсөө саһанда булганай мүрөөр ангууша нохойшье гүйжэ шадахагүй, урьха занганшье табихын аргагүй байдаг.

Шэтын хойто зүгтэ, Олекмэ мүрэнэй эрьедэнь ангуушадай зэмьеэдэ хахад һара шахуу байгаа һэм. Эгээл тэрэ багта хүбшын зэрлиг дошхон Түнгир гол Олекмэ мүрэндэ шудхадаг юм. Ангуушадай дунда байхадаа, тэдэнэй хөөрэһэн, янза бүриин элдэб ушаралнуудые нилээд шагнаа бэлэйб. Зариимыень би үхибүүдтэ зорюулһан «Чау-чау» гэжэн туужа соогоо хэрэглээ һэм. Тэрэ туужаа би эгээл тэрэ Олекмэ мүрэнэй эрьедэхи ангуушадай зэмьеэ соо эхилээ бэлэйб. Дунда Олекмэһээ Түнгир голой мүлһэн дээгүүр автомашинаар Гуля гэдэг эвэнэр хүнэй нэрээр нэрлэгдэһэн тосхон хүрөө һэм. Вертолет хүлеэжэ, ашаа шэрэдэг машинын жолоошодто гэжэ Түнгир голой эрье дээрэ баригдаһан хонолгын гэртэ һүниие үнгэрөөхэ болоо бэлэйб. Энэ гэртэ хүн зон тон олон байгаа һэн. Олонхидынь олзолһон ангай арһа тушааха, эдихэ хоол, дари түүлгэ абаха гэжэ хүбшэһөө гаража ерэһэн ангуушад байгаа. Тэдэнэр намайе Буряад республикаһаа гэжэ мэдэхэдээ, Михаил Жигжитов тухай һонирхожо, дала мянган асуудал һуража захалба.

— Тэрэ үнэхөөрөө ангуушан юм гү?

— Нээрээ, булга агнадаг юм аал?

— Багша хүн аад, хайшан гээд ангуушан болоо юм!

— Өөрөө зэрлиие хараа һэ гүт?

— Нээрээ, ямар хүн бэ?

— Тэрэнние үшөө загаһашан юм гэлсэдэг лэ, зүб гү?

Дунда Олекмэһээ, Гуля тосхон хүрэтэр үбэлэй ялзн харгыгаар машина дээрэ һажэргэдэжэ, эсэжэ зүдэрһэнхэй ябаб. Нойрмоожо зүдэрһэн хүрэхэ гээшэнь аргагүй. Хонолгын гэртэ орожо, Шэтын уран зохеолшо Василий Григорьевич Никоновэй эдихэ хүнүүдээр намайе танилсуулхатай адли эдэ асуудалнуудые һуража захалба юм. Мяханай шөнгөджэ, самовар бусалтар, эндэн зоной асуудалда ёһала харюусаба. Тиибэшье Никоновэй дахуулжа оруулһан энэ газарта эдэлһэнэймниш һүүлээр элдэб асуудал табижа, амар заа үзүүлхэгүйень тухайлжа байгаа һэм. Нээрээшье, үдэшын хоолой һүүлээр хонолгын гэртэ дайралдагшад тоо томшогүй асуудал һуража тамалба. Тээд намайе абарһан нэгэ ушар болобо. Дунда Олекмын ангуушадай холхозой түрүүлэгшэ Иван Круглов хонходожо, вертолет Гуля тосхон ошохо хэдэлхэгүй, юундэб гэхэдэ, ябахын аргагүй саһа бордоһотой байна, тиимэһээ районой центр Тупик тосхон хүрэтэр тэрэл машинаараа ошохо болобот гэжэ дуулгаба. Энэ хадаа намайе абаржа юумэн бэшэ байгаа бэлэй— нюрга руумни хүйтэ дааажа, һажахаашье болишобоб, эсэһнээшье мартажархибаб. Жигжитов тухай хамаг бүхы асуудалнуудта түргэхэн харюусаадхибаб. Гэбэшье энэ муу харгыгаар аяншалгаа үргэлжэлүүлхэ болоһондоо ехээр зүрхэ алданаб. Хонхо, енхо, мульһэн болдог дээгүүр машинын донгодоороондо хабһа нюргаа саг үргэлжэ нэшүүлжэ ябаха гээшэ ямар хэсүү гээшэб... Гэбэшье Иван Кругловой хүбшэ соо хара баабгайтай гэнтэ уулзашаһантай жэшэхэдэ, минии Гуля тосхон хүрэтэр харгыда зобоошомни, мүн саашаа замда ядалсаха байһамнин юунш бэшэ байгаа һэн. Иван Круглов малокалибернал буутай ябаа. Гэнтэ зүргэ дээрэ хара баабгайтай уулзашаба ха юм. Тэрээн тухайгаа өөрөө һүүлдэ зохидоор, тон тодорхойгоор, һонин баримтануудые хэрэглэн хөөрөө һэн. Иван Круглов шалшаранаар дуугардаг хүн бэлэй. Түрүүшээр зарим үгыень ойлгохонь бэрхэтэйшэг байгаа һэн, харин дадаад орхиходо, ойлгосотой, хөөрэхэ маягынь бүришье зохид мэтэ болошоо юм. Иван Круглов иигэжэ хөөрөө һэн:

— Урданай ангуушад хэлэдэг һэн: баабгайтай уулзаа һаа—бү ай, харин айгаал һаа—һалаеш, һалганаһаеш баабгай гансата ойлгоод орхихо. Өөрыгөө шамһаа хүсэтэй гэжэ хүбшын эзэн мэдэдхибэл, шамайе тэрэ дорош үгы хэхые оролдохо. Хүсөөр ядаха бэшэ даа, тээд бү ай гэжэ хэлэхэдэ бэлэн юм ааб даа. Гартаа малокалиберна буутай аад лэ, үшөө тэрэмнииш һомогүй—хайша гэхэ гээшэбши! Олон юумэ бодохо забда байхагүй. Толгой соош элдэб бодол сахилгаан түргөөр орохол даа. Нэгэ иимэ бодол түрэбэ гэшэ. Баабгайн эгээн хэбэзгэр газар зулайнь юм. Яһаниинь тэндээ эгээл нимгэн байдаг. Баабгайн зулайе онохо сохеол һаа—тэндээ мүхэрин унахал. Ямар талаамни болоо юм—тархи руунь лэ сохижорхео бэлэйб, малокалиберна буугаймни самган бүри годинишобо. Тиин хара гүрөөһэн зүргэ харгы дээгүүр тагайшаба. Намда ямаршье хоро хэхэ үрдеэгүй. Баабгайе иигэхэл ёһотой юм бэшүү. Тэрэнһээ түрүүлжэл шадаха хэрэгтэй. Баабгайшни гэнтэ хүнтэй уулзахадаа, өөрөө мэгдэшэдэг ха юм. Һэгээ орохоноонь түрүүн үрдижэ шадаха хэрэгтэй. Иигэжэл баабгайе улаан гараараа дараа бэлэйб. Тиигээд энэ ушар тухайгаа городто хаан нүхэдтөө хөөрэхэдэм, этигэдэггүйл. Яахамнайб, этигээгүй һаа, бү этигэг лэ. Тэрээнһээнь болохо баабгай бархираа, булган бурхиржа бэшэ ха юм. Городоорхин, нээрээ, бидэ, ангуушадые, худалаар хэлэдэг гэжэ тоолодог юм. Юундэб гэхэдэ, агнуури гэжэ мэдэхэгүй, аюулдашье орохогүй зон бшуу, тиимэһээ агнуурида болоһон элдэб ушарнуудаа хөөрэхэдэмнай, худалаар хэлэнэ гэжэ һанадаг лэ.

Би Иван Кругловой энэ хөөрөө Түнгир голой эрьедэ дуулаа һэм. Энэ үбэлэй ехэ үсөөн гэжэ ангуушад халаглажа байгаа бэлэй. Дунда Олекмэһээ Гуля тосхон хүрэтэр би машинаар ябахадаа, Түнгир голой хоер эрьеын хүбшые ёһала хараабб. Гол түлэб шэнэһэн модон нэмжынэ.

— Танай эндэ хаанаһаа хэрмэ байха юм, тойроод хуу шэнэһэн модон хэ юм, хэрмэн гэзшэмнай хушын һамараар хоолдодог амитен бэшүү,—гэжэ Кругловто дуугараа бэлэйб.

Иван Круглов абьагүйгөөр эльгэ хатаба. Зэмьеэдэ байһан хүнүүд булта дарья табин энеэлдэшэбэ. Одоол эндэ буруу юумэ дуугараһанаа ойлгобоб.

— Манай эндэхи хэрмэн танай хүбшэдэ байдаг лэ хоол эдидэг лэ даа,—гэжэ Круглов харюусаба.—Манай эндэ хуша модон байдаггүй, тээд танайшье тэндэ хуша модон хомор ха юм. Танай Баунтын хүбшэдэ гү, Хойто-Байгалай районодо оршодог Дээдэ-Ангарта хуша модон элбэг аал? Харин тэндэтнай хэрмэн олон ха юм. Олондоо үшөө [illegible]гүй олон юм ааб даа. Энэ о[illegible] хэрмэн юу эдидэг гэжэ һананат? Олонхид энээние мэдэдэггүй юм. Шэнэһэнэй борбоосгой сэмэдэг ха юм. Борбоосгойн эдеэ эдидэг. Шэнэһэн гээшэ манай эндэхи хүбшын ангуудые тэжээдэг модон бшуу. Хэрмэн хадаа хушын һамерта андагаар юм, тээд хуша модомнай үсөөн бшуу. Харин хүбшэдэмнай хэрмэнэй олон гээшэнь хэзээшэгүй.

Түнгир болон Олекмэ мүрэнүүдэй мүлһэн дээрэ брезентээр хушаатай айхабтар томо обоо сообоо юумэн харагдаа һэн. Энэмнай юун гээшэб гэжэ минии асуухада:

— Энэ айлшандаа гэртээ абаашаха бэлэг үгэгты!—гэжэ Иван Круглов гэнтэ захирбал даа. Тиин би ехэ аягүйрхэжэ абаа һэм.

Брезент дорохи тэрэ обоо сообоо юумэн үбэлдөө мүлһэн дороһоо баригдаһан загаһан байһан байба. Элдэб загаһан даа: хадари, зэбгэн, гутаар, сурхай гэхэ мэтэ.

Шэтын холын хойто зүг ошоһондоо хэлтэшье халаглаагүйб. Ябаагүй газараараа ябаха, хараагүй юумэеэ хараха, хүн зонтой танилсаха, тэдэнэр нүхэсэхэ гээшэ минии наһанай хэрэг юм. Энээнһээ гоё һайхан юумэн юун байхаб! Энэ талаар Всеволод Ивановай аянда ябаха эрмэлзэл хүсэлыень намда ходоо үльгэр жэшээ болодог юм. Всеволод Вячеславич энэ бүри манай нишэ, Байгалай үмэнэхи нютаг руу ерэдэг, Шэтын областиин эгээн хойто зааха болохо Чары мүрэн хүрэтэр ошодог байгаа! Нээрээшье уран зохеолшо гээшэ ном бэшэхэ гээд һаа, саг үргэлжэ шэнэ газар үзэхэ, олон хүнүүдтэй уулзажа, бодото байдалай алибаа үзэгдэлтэй танилсажа байха ёһотой юм. Ажабайдал гээшэ ямар олон талатай гээшэб даа. Тэдэ бүгэдые саг үргэлжэ олохо, шүдалжа, мэдэжэ абаагүй һаа, энэ һонин зохеол бэшэхэ арга гүй бэшүү!

Энэ бүлэг соогоо уншагшадтаа манай хүбшэ тайгын баялиг тухай хөөрэхэм гэһэн аад. Шэтын хойто зүгтэй Түнгир болон Олекмэ руу ябаһанаа дурдашаһадаб, бү гайхаарайгты. Энэмнай удхатайхан юм. Манай Байгалай үмэнэхи нютагаа ой хүбшэ баялигые үргэлжэ харууулхын тулада минии һайн нүхэр уран зохеолшо, ангууша, Байгалай загаһашан Михаил Ильич Жигжитов тухай хөөрэхэдэл, хуу ойлгосотой болохо зэргэтэй. Эгээл энэ Михаил Ильич Жигжитов тухай Түнгир голой эрьедэ ангуушад болон аяншадай хонолгын гэртэ ехээр һонирхон һураа юм лэ. Сэхынь хэлэхэдэ, манай республикын хойто хизаар болон Шэтын хойто зүг хоерые ехээр илгаха гэжэ оролдогшогүйб, юундэб гэхэдэ, алинииньшье манай совет гүрэнэй хойто районууд ха юм, хаанаһаашье манай совет хүнүүд ехэхэн ажал хүдэлмэри, томохон хэрэг хэжэ байдаг лэ. Шэтын хойто зүгтэ геологууд эрдэй айхабтар ехэ баялиг олоһон байна. Харин манай хойто хизаарта—Муйн мүрэнэй эрьедэ айхабтар һайн шанартай ута хирхагтай асбестын дутуугүй ехэ хэмжээнэй хэбтэшэ олдоо. Гэхэтэй хамта, тэрэ баялигые ашаглаха гэхэдэ, эгээл минии Дунда Олекмэһээ Тупик гэһэн гайхалтай һонин нэрэтэй районой түб хүрэтэр ошоһон үбэлэй харгыһаа бэшэ ондоо харгы үгы байна ха юм. Энэнь халаглахаар даа. Мүнөө үедэ шэнэ харгы, хойто зүгэй түмэр зам баригдажа байнхай. Энэ харгы манай Баунтын аймагаар Шэтын хойто зүгөөр ходо гараха юм. Энэ харгын баригдажа дүүрэхэдэ, хойто зүгтэ ехэхэн ажабайдал орьелжо, холымнай энэ хизаар манай бүхы ороной ажабайдалтай ажахын айхабтар ехэ ёһэ туһатай холбоо барисаатай болохол. Тиимэ саг заатагүй ерэхэл!..

Харин мүнөө хойто зүгэй хүбшэ тайгада үбэлэй хүйтэндэ гүнзэгы саһа махан, ангуушад лэ ябадаг бшуу. Тэдэнэр энэ нэлэхэ хүбшэ соо юу харадаг бэ, ямар юумэ олзодог бэ гэжэ мүнөө хөөрэхэ һанаатайб.

Дайнай һүүлэй хүшэр хүндэ жэлнүүдтэ Баргажанай суута ангуушан Егор Андрианович Шелковниковтой танил байһан хүм. Тэрэмнай одоол ехэ һонин хүн һэн даа. Егор Андриановичые ехэл алдартай, тон урагшатай хүн юм гэжэ хуушанай ангуушад хэлсэдэг һэн. Тэрэнэй амжалтада һайн һанаатайгаар атаархажа хэлэдэг байгаа ёһотой. Наһан соогоо Егор Шелковников хэды һайн һайхан хэрэг хэһэн хүн бэ даа! Тэрэ булга амидыгаар барижа, ондоо хизаарта нютагжуулхые эльгээхэ талаар ехэ юумэ хэһэн хүн гээшэ. Егор Андрианович тон олон булга амидыгаар барижа, Алтай, Алас Дурна хизаар, Россин хойто зүг, Уралай шэлэ гэжэ мэтэ газарнуудта эльгээдэг байгаа. Баргажанай булган түрүүшын ээлжээндэ түрэл Буряадайнгаа холо ойрын хүбшэ руу эльгээгдэдэг һэн.

Хэлсээнгүй шуран, мэхэтэй, тэрэ мүртөө муухай сухалтай, жааханшье һаа, харатай зэрлиг арьяатание Шелковников яажа баридаг юм ааб гэжэ харахаа хүсэжэ яһаб. Тиин Егор Андрианович булга амидыгаар хажэ баридагаа намда харуулха гэбэ. Би тиимэ юумэ хараха болоһондоо ехэтэ баярлаа бэлэйб. Фотоаппарадаа абаба гээшэб. Ёһотой алпинист шэнгээр хүбсалбаб. Санаар ябаха байгаабди. Агнуурнин хаһын үшөө эхилээгүй байхада, бидэ Баргажанай заповедникэй хилэ болохо Наргатын гол руу ошоо бэлэйбди. Эндэ саһаншье бага, нилээд дулаан байгаа. Егор Андриановичай бата задаржуун бэеые, тэрэнэй һахал һамбай ургашаһан, эмэбхилхые мэдэхэгүй, зүгөөр тиимэ шэрүүн бэшэ нюурые сэсэн аад, мэхэтэй хоргүй нюдые адаглан харанаб.

Үдэшэ багта зэмьеэдэ хүрэжэ ерэбэбди. Хүбшэдэ аалин, хонхон гээшэнь аргагүй. Городто байдаг хүнүүд иимэ номгон байдалые мэдэхэшьегүй байха аал даа. Анханай иимэ хон-жэн аалин байдалда дадаагүй хүн ехэ гайхажа, сэмээрээхэ эхилхэ байха.

(Үргэлжэлэлынь удаадахи номертэ).

Экологическа бюллетень

Улаан-Үдэдэмнай октябрь һарада агаарай байдал имэ байгаа: тооһон—0,5 мг/м³ (3, ЗПДК), углеродой окись —4 мг/м³ (1, ЗПДК), фенол —0,004 мг/м³ (1, ЗПДК) болон формальдегид—0,005 мг/м³ (1,7 ПДК).

Бабушкинай үйлсэдэхи автомагистралиин район шадар (2-дохи: гэсэ) агаар эгээн муухай байгаа гэжэ тэмдэглэлтэй. Эндэ тооһо тортог 2,0 мг/м³ (4ПДК), углеродой окись 25 мг/м³ (5ПДК) байба.

Городой бүхы районуудта серын двуокись, сульфат болон азодой окись нормоһоо үлүү ехэ байгаагүй.

Улаан-Үдэдэ бүхыдөө агаарай байдал урданайхида орходоо үлүү ехэ муухай байгаагүй гэжэ тэмдэглэлтэй.

Гусиноозерскдо тооһон болон углеродой окись 1,3 дахин, азодой двуокись 1,2 дахин ехэ байба.

Северобайкальскда тооһо тортог болон углеродой окись 1,3 дахин, азодой двуокись 1,2 дахин ехэ байшоо.

Хяагтада тооһон хоер дахин, углеродой 1,7 дахин, азодой двуокись 1,5 дахин ехэ байгаа.

Республикымнай гол мүрэнүүд октябрь һарада тиимэшье ехээр бага болоогүй. Гурбадахи декадада Байгалай хойто заха болон Сэлэнгэ мүрэндэ шудхан ородог зарим голнууд хайнагтажа захалһан байна.

Кика голой (с. Хаим), Турка голой (с. Соболиха), Баргажан голой (п. Усть-Баргузин), Сэлэнгэ мүрэнэй (с. Новоселенгинск) уһан нефтепродуктнуудаар бузарлагдаа.

Северобайкальск хотын сэбэрлэлгын түхеэрэлгэнүүдэй хажуугаар урдан гарадаг Тыя голдо фенол ехэ гэжэ обеоргдоо.

Урдахи һарануудта орходоо гол горхонууд нэгэ бага сэбэр байгаа.

В. К. ТАТАРНИКОВ,
гидрометеорологиин талаар Буряадай түбэй начальник.

ҮШӨӨ ЕХЫЕ ХЭН ТҮЛЭХЭБ?

Эндэ һая «Текстильщик» гэжэ соелой байшан соо «Культбытхозтовары» худалдаа наймаанай рознично нэгэдэл хоморой шухаг эд бараануудай зэлжээтэ аукцион үнгэргөө. Аукциондо хабаадахаяа зал руу орохын түлөө хүн бүхэн 10 түхэриг түлэхэ еһотой байгаа. Тиигээшье һаань, зал соо хүлөө табихын аргагүй олон зон сугларһан байна. Аукциондо «Таврия» гэжэ автомобиль худалдагдаха гэжэ дуулаһан бүхы хүнүүд үлэнгүйгөөр соелой байшанда суглараа. «Культбытхозтовары» нэгэдэлэй аукционно комисси эд бараанай эхин сэн зааһан байна. Хараад үзэөлши:

«Спектр» гэжэ үнгэтэ телевизор	—1100 түх.	—1800 түх.
«Березка» үнгэтэ телевизор	—1100 түх.	—1900 түх.
«Савутич» үнгэтэ телевизор	—1100 түх.	—1800 түх.
«Березка» үнгэтэ телевизор	—1100 түх.	—1800 түх.
«Спектр» үнгэтэ телевизор	—1100 түх.	— 1800 түх.
«Бирюса» гэжэ 2 камератай холодильник	—600 түх.	— 2225 түх.
«Бирюса—6» холодильник	—600 түх.	—1400 түх.
«Свияга» холодильник	—500 түх.	— 1100 түх.
«Белка» угаабариин машина	—120 түх.	—240 түх.
« «Белка»	—120 түх.	—200 түх.
« «Белка»	—120 түх.	—210 түх.
«Циклон» пылесос	—100 түх.	— 360 түх.
«Циклон»	—100 түх.	—360 түх.
«Циклон»	100 түх.	—260 түх.
«Циклон»	100 түх.	— 265 түх.
«Циклон»	100 түх.	— 215 түх.
«Электроника» видеомагнитофон		
	4000 түх.	—5400 түх.
	4000 түх.	—5300 түх.
	4000 түх.	—5300 түх.
	4000 түх.	—4900 түх.
	4000 түх.	— 5800 түх.
Мотороллер «Муравей»	1700 түх.	—3500 түх.
	1700 түх.	—3100 түх.
...томобиль «Таврия»	11000 түх.	—24000 түх.

Я. АЛТАЕВАЙ фото.

ӨӨРЫН ХИТ-ПАРАД ҮНГЭРГЭЕЛ

«Комсомольская правда» газетын жэшээгээр «Молодежкын» хуудаһануудаа дээрэ хит-парадуудые үнгэргэхые дурадханаб. Бидэ москвагайхидһаа юугээрэ дутаабибди?

Би имэ хит-парад эмхидхэлгэ болон үнгэргэлгэ бэедээ даажа абаха аргатайб. Өөрынгөө һанамжын еһоор эгээл эрхим вокалистын гү, али вокалисткын, манай гү, али хариин гүрэнүүдэй эрхим группануудай нэрэнүүдые, эгээл эрхим олон һайшаагдадаг дуун открытка дээрэ заагты. Имэ адресаар открыткануудые эльгээхэдэтнай болохо: 670050, Улаан-Үдэ хото, Туполевай үйлсэ, 20, кв. 102.

Үшөө нэгэ имэ дурадхал оруулагдана: хүбиин фонотекэнүүд тухай мэдээсэлнүүдые газетын хуудаһануудаа дээрэ андалдажа байха.

Анатолий ШУНКОВ.

РЕДАКЦИҺАА: А. Шунковой мэдээсэлнүүдые андалдаха тухай—хоердохи дурадхал тушаа иигэжэ хэлэхэ байнабди: эстрадада дуратай шуултай газетын хуудаһануудаа дээрэ мэдээсэлнүүдээ андалдаха хүсэлтэйгөөр тэрэ дурадхаба гээшэ ха. Бидэ тэдэниие толилжо шадахагүйбди. Юундэб гэхэдэ, энэмнай соносхол мэтээр сэгнэгдэхэ, харин манай газетэ бүхы [illegible]схолнуудые гаргахадаа, түлбэри абадаг.

ТЕАТР

Театр оперы и балета
Гастроли балетной группы государственного академического театра оперы и балета г. Улан-Батора. Вечер классического балета—в 19.

Бурятский драматический театр им. Х. Намсараева.
Дамдин лама—в 19-30.

КИНО

«Дружба»
Ко мне, Мухтар—в 9-50, Сети любви (2 серии)—в 11-30, 16-20, Любовь с привилегиями (2 серии)—в 14, 18-50.

«Родина»
Полет навигатора—в 10, 16, Голубая бездна—в 12, 14, 18, 20, 21-50.

«Прогресс»
Красный зал—Обреченный 11-10, 12-50, 14-30, 16-10, 17-50, 19-30, 21.
Зеленый зал — Убийца—в 9-40, 11-30, 13-20, 1510, 17, 18-50, Пространство любви —в 20-40.

«Октябрь»
Могила Светлячка—в 9-40, 14, Кому на Руси жить (2 серии)—в 15-30, 20-30, Месть и закон (2 серии)—в 11-20, 18-10.

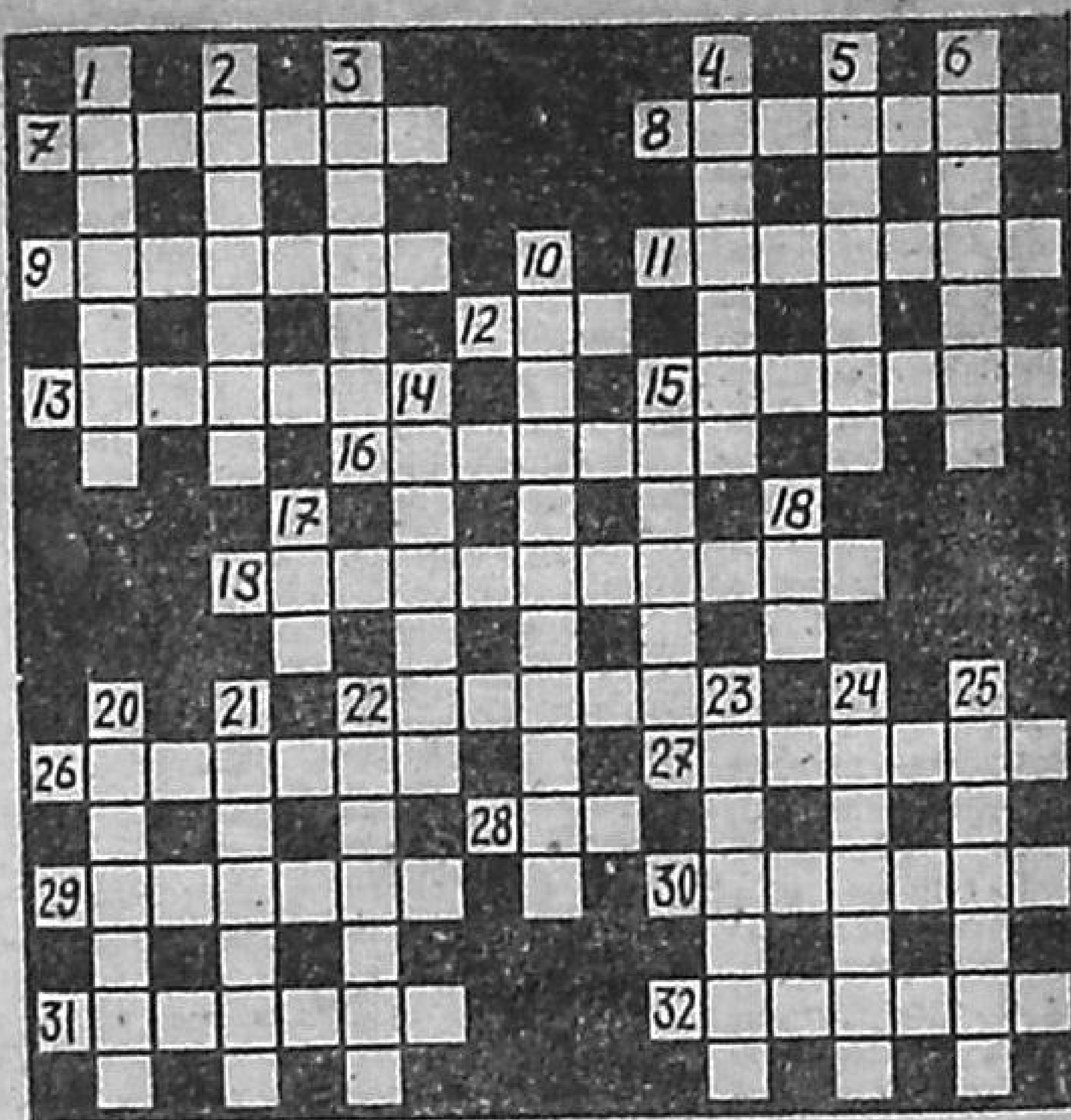

КРОССВОРД

По горизонтали: 7. Человек очень маленького роста. 8. Чувство сострадания. 9. Круглый хлеб. 11. Зодиакальное созвездие 12. Певчая птица. 13. Почтовая операция. 15. Город-порт в Приморском крае. 16. Участок леса. 19. Частный содержатель театра, цирка и т. д. 22. Раздел кибернетики. 26. Быстро возбуждающийся, горячий энергичный человек. 27. Северная полярная область земного шара. 28. «Хоть видит... да зуб неймет» (поговорка) 29. Немецкий физик. 30. Столица государства в Азии. 31. Бытовая машина. 32. Прибор для определения пешеходом пройденного пути

По вертикали: 1. Высокая башня при мечети. 2. Герой романа Э. Войнич «Овод». 3. Столярный инструмент. 4. Старинное гладкоствольное огнестрельное оружие. 5. Инструмент слесаря, столяра. 6. Оценка знаний учащимся. 10. Выращивание растений без почвы. 14. Рабочий по уборке мусора, у жилых домов и адм-хозяйственных зданий. 15. Винтовые канавки в стволе оружия. 17. Африканская антилопа. 18. Однолетнее волокнистое и масляничное растение. 20. Город в Ирландии. 21. Недостаток времени при игре в шахматы. 22. Контролер у входа в театр. 23. Военный склад. 24. Должность солдата в боевом расчете пехоты. 25. Итоговая проверка знаний.

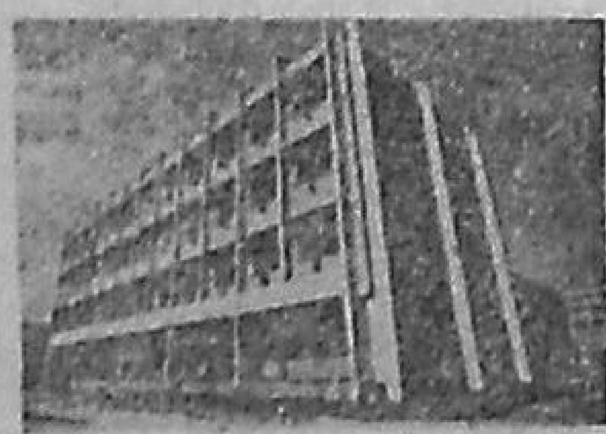

МАНАЙ АДРЕС, ТЕЛЕФОНУУД:

670000, г. Улан-Удэ, ул. Каландаришвили, 23. Телефоны: зам. редактора—2-34-06, секретариата—2-34-41; отделов: идеологический —2-43-23, социально-экономических проблем — 2-43-23, писем и образования, переводов—2-40-57, корректорская—2-35-74.

ДОЛООН ХОНОГТО НЭГЭ УДАА СУББОТЫН ҮДЭРНҮҮДТЭ ГАРАДАГ.

Газета отпечатана в республиканской типографии Государственного комитета Бурятской АССР по делам издательства, полиграфии и книжной торговли, г. Улан-Удэ, ул. Ленина, 35.

Редактор
Александр ДРУЖИНИН.